

BETEKINTŐ

2018/3. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Tabajdi Gábor: Oszálytabló. Az egyházi elhárítás munkatársai a nyolcvanas években.....	3
Medgyesi Konstantin: A helyi demokrácia erőpróbája: a makói Pfeiffer-botrány - válság és megbélyegzés.....	17
Novák Attila: Az Engländer-ügy avagy Cionista 'underground a sztálinista Magyarországon – az állambiztonsági iratok tükrében (1949–1953).....	30
Argejó Éva: A veréstechnikától a színdinamikáig Portré dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról.....	46
Ehrenberger Róbert - Kis Péter: Horthy és Hitler első találkozásának kérdéséhez - egy 1945-ös tanúvallomás alapján.....	59
N. Pál József: Nem ellenfél – ellenség! Takács Tibor: Büntetőterület. Futball és hatalom a szocialista korszakban.....	65
Kósa-Grimm András Kristóf: Müller Rolf: Az erőszak neve: Péter Gábor.....	70

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.1.

Tabajdi Gábor: Osztálytábló. Az egyházi elhárítás munkatársai a nyolcvanas években

Tanulmányomban egy állambiztonsági részleg állományát, az 1990-ben megszüntetett BM III/III-1 Osztály munkatársait mutatom be. Azt kívánom körüljárni, hogyan lehet az egykori hivatásos (tartó)tiszteket azonosítani, illetve ez a folyamat szélesebb értelemben miként segítheti a történeti megismerés folyamatát.¹ Az osztálytáblón szereplő egyházi elhárítók nyolcvanas évekbeli tevékenységét különböző forrástípusok segítségével próbálom megvilágítani. Az eltérő megközelítések kapcsán felmerülő problémákat és lehetőségeket, illetve a dokumentálhatóság határainak kérdését feszegetve új vizsgálati perspektíva alkalmazására teszek javaslatot.

Historiográfiai, kutatási előzmények, forrásadottságok

Az állambiztonság működésével kapcsolatos történeti munkák, elemzések forrásai domináns módon napjainkban is az ügydossziék. A titkos nyomozások, vizsgálati eljárások iratait őrző akták (különösen az O-, illetve V-dossziék) vagy éppen a kollaboráció lenyomatait tartalmazó ügynök-dossziék (B- M-, Bt-, Mt-dossziék) bő két évtizede széles körűen kutathatók. Ezek a fokozatosan hozzáférhető egyéb állambiztonsági iratokkal együtt különböző jellegű vizsgálódások bázisul szolgáltak. A közérdeklődés, a levéltári rend (és rendezetlenség), a kutatási kapacitások vagy éppen a szaklevéltár több száz ezer személyes rekordot tartalmazó adatbázisa erőteljesen az egyszerű (célszemélyekre fókuszáló) megközelítések felé terelték a kutatókat. Az állambiztonsági szervezet tevékenységének adott időponthoz köthető, (mindennapi) valós működési rendje nehezebben vizsgálható meg. A fedőnevekkel jelölt helyszínek, ügyek, célszemélyek, hálózati személyek azonosítása szisztematikus munka. Két évtized múltán jól látható, hogy az ilyen jellegű alapkutatások (bizonyos értelemben történeti segédtudományok alkalmazása) az egyéni kutatói tervekkel nehezen összeegyeztethetők.

Ugyanakkor a hosszú távú és szisztematikus szervezettörténeti kutatások legalább a szaklevéltár létrejötte óta folyamatosan zajlanak. Cseh Gergő Bendegúz 1999-ben publikált szervezettörténeti vázlatában minden bizonnyal az egyik legtöbbet hivatkozott munka a szakterületen és a tudományos-ismeretterjesztő irodalomban.² Az állambiztonsági struktúra feltárásának folyamata a *Betekintő* tanulmányai alapján is nyomon követhető.³ A levéltár vonatkozó projektjei révén az alapkutatásokat összegző kötetek is napvilágot láttak. A Belügyminisztériumot 1953 és 1956 között „elfoglaló” ávosokról,⁴ valamint az 1956-os forradalom után újjászervezett és a megtorlást irányító politikai nyomozókról (a BM Politikai Nyomozó Főosztályáról) szóló precíz monografikus feldolgozások öt éve állnak rendelkezésre.⁵ Ezzel párhuzamosan zajlott az állambiztonsági vezetők életútjának, karrierjének rekonstrukciója. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) honlapján található archontológia mára több mint hatszáz nevet tartalmaz.⁶ Emellett az egykori titkosszolgák megismeréséhez más projektek, publikációk is hozzájárultak.⁷ Újabb az ÁBTL és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága közös projektjében az 1956-os megtorlás eljárásaiban részt vevő vizsgálótisztek, illetve belügyi vezetők pályaképei kerültek publikálásra.⁸

Az egykori titkosszolgálatok egyik legkutatottabb részlegénél, az egyházi elhárításnál a szervezet állományával kapcsolatos ismeretek még mélyebbek.⁹ A személyi, fogyatéki anyagok hozzáférhetővé válását követően mind több publikáció mutatta be az ügyeket és az „ügynököket” irányító tartótiszteket is.¹⁰ Eközben a területet irányító vezetők, parancsnokok lényegében a teljes (1946–1990 közötti) korszakban középvezetői szintig azonosításra kerültek.¹¹ Ehhez a szférához kapcsolódik egy korai pilot projekt is. A „Fehér Hollók” munkacsoportban kezdeményezésemre már 2009-ben egy olyan, több mint ezer soros adatbázist hoztunk létre, amely az egyes állambiztonsági tisztekhez nem csupán hálózati személyeket, hanem egyéb, a mindennapi munkájukhoz kapcsolódó szakmai tevékenységeket (nyomozás megkezdése, megfigyelések, letartóztatások, előléptetések, jutalmak stb.) rendelt. E vállalkozás adatai eddig csak egyéni munkákban, néhány közös tudományos munkában (kiállítás, konferenciakötet) hasznosultak.¹² Az elmúlt évtizedek intenzív kutatómunkáját figyelve hasonló méretű, sőt nagyobb adatbázisai számos munkacsoportnak, kutatóknak rendelkezésre állhatnak. Ezek összevetése, szinkronizálása a jelenlegi kutatási adottságok között is kiemelkedő potenciállal bír az alapösszefüggések mélyítése szempontjából.

Az iratfeltárással kapcsolatos összefoglalók alapján mind pontosabban tárult fel, hogy a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségének töredékes iratanyaga milyen eltérő arányokban maradt fenn időben, forrástípusként.¹³ Ezeket az eredményeket bővítve, a megalapozott szervezettörténet birtokában immár elhárítási területenként is felvázolhatók a dokumentálhatóság határvonalai. Az alábbiakban a legkülönbözőbb iratok alapján közelítünk ahhoz, hogy mit tudhatunk a nyolcvanas évek egyházi elhárításáról. A BM III/III-1 Osztály utolsó táblóképén szereplők tevékenysége elsősorban a vég, a szervezet felszámolása felől értelmezhető. Ilyen értelemben az összegzésben szereplők (a gyakori toposzt használva) az elbocsátott légió tagjai.¹⁴ (Bár a hiányzó személyi anyagok – és fotók – arra utalnak, hogy az illető

szolgálata valamilyen módon 1990 után is folytatódott.) Ugyanakkor mélyfúrás jellegű vizsgálatom, a dokumentumok, primer információk töredékességének izgalmas kavalkádjára is példát mutat. Míg az 1989-es iratmegsemmisítések miatt szinte teljesen hiányoznak a nyolcvanas évek operatív iratai, más forráscsoportok (Napi Operatív Információs Jelentések [NOIJ], párttestületek üléseinek jegyzőkönyvei, parkolási vagy kimenő naplók, iktatókönyvek stb.) révén az állomány mindennapi élete a korábbi korszakokhoz képest szokatlan mélységeig ragadható meg. Így a megismerés, a dokumentálhatóság aszimmetrikus lehetőségei tárulnak fel.

Osztálytábló

Az egyházi elhárítás (BM III/III-1. Osztály) 1989-es tablóján három tucat állambiztonsági tiszt helyezhető el. A személyi dossziékban megőrzött igazolványképek alapján grafikusán is elkészíthetővé vált egy minden bizonnyal sohasem létező osztálytábló. Ennek megalkotásához 27 fotót sikerült feltárni eddigi kutatásaim során, kilenc beosztottnak nem található személyi anyaga a levéltárban. Bár az összeállítás abból a szempontból is fiktívnek tekinthető, hogy a felvételek valószínűleg nem egy időpontban készültek, mégis e montázs révén szembesülhetünk először egy elhárítási terület teljes (központi) állományával.

A BM III/III-1 Osztály munkatársai 1989–1990-ben (Forrás: ÁBTL 2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai)

A hivatásos állomány tagjainak, tevékenységének megismerését egyszerre segíti és nehezíti, hogy a szervezet utolsó munkatársai voltak. Egy dátum nélküli, de minden bizonnyal 1990 elejéről származó (a Duna-gate botrányt követő) lista szerint 17 fő kérelmezte nyugdíjazását, 4 fő szerelt le, és 11 fő szolgált tovább.¹⁵ A BM III/III Csoportfőnökség korábbi belső telefonkönyveiben az osztály negyven munkatársának adatai érhetőek el (titkárnőkkel, gépkocsivezetőkkel).¹⁶ A névsorok tehát lényegében teljesek, csupán az 1989 előtti csekély mértékű fluktuáció miatt vannak eltérések.¹⁷ Az egyházi elhárítás késő Kádár-kori állománya, amint azt a korabeli pártgyűléseken is visszatérően rögzítették, ekkor meglehetősen stabilnak bizonyult. Más forrásokból tudható, hogy már a hetvenes évek végén 35–38 munkatárs foglalkozott a budapesti központban az egyházak elleni titkosszolgálati munkával. Országosan 1979-ben 79 fő, azaz megyénként 2-2 munkatárs végzett kifejezetten ilyen tevékenységet. Természetesen az ő munkájukat kollégák hada (lehallgatók, figyelők, a levéllelőrzés munkatársai stb.) segítették.¹⁸

Egy ilyen csoport azonosítása megteremti a hazai historiográfiában mind népszerűbb prozopografikus feldolgozás lehetőségeit is.¹⁹ Alábbiakban azonban csupán néhány összefüggést mutatok be, bízva abban, hogy további mozaikdarabok feltárásával még pontosíthatók a BM III/III-1 Osztállyal kapcsolatos ismeretek. Igaz, a rezsim utolsó titkosszolgálati kádereinek adatai így is szemléletes képet mutatnak a kádárizmus belső rendjének (esetünkben a „szövetségi politika” keretében kialakított egyházpolitikának) védelmezőiről. A nyolcvanas évek végén aktív állományban lévő tisztek közül csak ketten kerültek a belügy kötelékébe 1962, azaz a BM III/III. Csoportfőnökség megszervezése előtt, sőt egyházi területen 1966 előtt csak egy fő dolgozott. (1966–1972 között 10, 1973–1979 között 9, 1980–1987 között 7 fő került a BM III/III-1. Osztályra.) Az 1989-ben elbocsátott légio tagjai között tehát már nem voltak ávósok, de a korai Kádár-korszak belügyi dolgozói is csak mutatóban voltak megtalálhatók. Az állomány zömét a hetvenes években toborozott, kiképzett és kinevezett operatív tisztek adták. E csoportot tekinthetjük (hipotetikusán) a harmadik állambiztonsági generációnak. Ők vették át az ötvenes években az ÁVH által toborzott, az 1956-os megtorlás levezénylő, majd a hetvenes években kialakított kedvezményes nyugdíjazási lehetőségekkel élve (sokszor megromlott egészségi állapotban) visszavonuló ávósok helyét. Ebből a szempontból közelítve különösen érdekes lehet a szervezetben belüli transzferek alakulása. Ez dokumentálhatóan az egyes dossziék átadása, új összefoglaló anyagok írása vagy a betekintő oldalak vezetése kapcsán ragadható meg. A BM III/III-1. Osztály nyolcvanas években aktív munkatársai egy olyan terület örökösei voltak, ahol esetenként már gyerekkorukban is intenzív munka folyt. Másként közelítve pedig elmondható, hogy célszemélyeiknek (zömében magas rangú egyházi vezetők) is évtizedes tapasztalatai lehettek a politikai rendőrség (változó) működéséről.

A rendszer és a szervezet konszolidálódásának köszönhetően az állomány tagjai már egy kialakult rend szerint haladtak előre a belügyi hierarchián. Előléptéseikre („sorosan”) megszabott időközönként került sor. (Rendfokozatuk szerint az alhadnagyok 3 év múltán hadnagy, 4 évre rá főhadnagy, 5 évvel később századosi, 6 év múlva őrnagyi rangot kaptak.) Mint más állambiztonsági részlegeknél, ennél az osztálynál is lényegében minden munkatárs tagja lett az MSZMP-nek. Ez nemcsak ideológiai elkötelezettségük fenntartását biztosította, hanem a pártközpont számára a többszörös kontroll lehetőségét is megteremtette.²⁰ A párttagsággal nem rendelkező két munkatárs pedig tagja volt a KISZ-nek, amely a fiatal tisztek politikai szocializációjának fontos színtere volt a titkosszolgálatoknál is.²¹ A pártállami rendszer egészére, a Belügyminisztériumra pedig különösen jellemző volt, hogy a dolgozók motivációjában jelentős szerepet szánt a különböző kitüntetéseknek. A hosszabb ideje szolgálók mind rendelkeztek három-négy ilyen elismeréssel. A leggyakrabban kapott kitüntetések, a Haza Szolgálatáért Emlékérem (ezüst, arany fokozat), a Közbiztonsági Emlékérem, a Szolgálati Érdemérem (10, 15, 20, 25 éves) elosztása központi irányszámok alapján történt. Ugyanakkor a BM III/III-1. munkatársai sikeres akcióik révén nem egy magasabb kitüntetést is megszereztek, egy-egy kiemelkedő évben pedig szinte dömpingszerű volt az elismerés: 1981-ben például 26 egyházi elhárító részesült kitüntetésben, dicséretben, illetve pénzjutalomban.²² Megjegyzendő, hogy az állambiztonság kései vezetői közül többen voltak, akik pályájuk során hosszabb-rövidebb ideig foglalkoztak a „klerikális reakció” kezelésével, így az egyik legsikeresebb titkosszolgálati karriert befutó Harangozó Szilveszter²³ vagy a hírszerzést irányító Bogye János és Rajnai Sándor, illetve a Vatikán elleni kémkedést szervező Berényi István.²⁴ Sőt az egyházi elhárítás egyes parancsnokai, Győri Zoltán és Geréb Sándor évtizedes munkájuk elismeréseként az MSZMP Központi Bizottsága apparátusának külső munkatársaiként tevékenykedtek nyugdíjas éveikben.²⁵

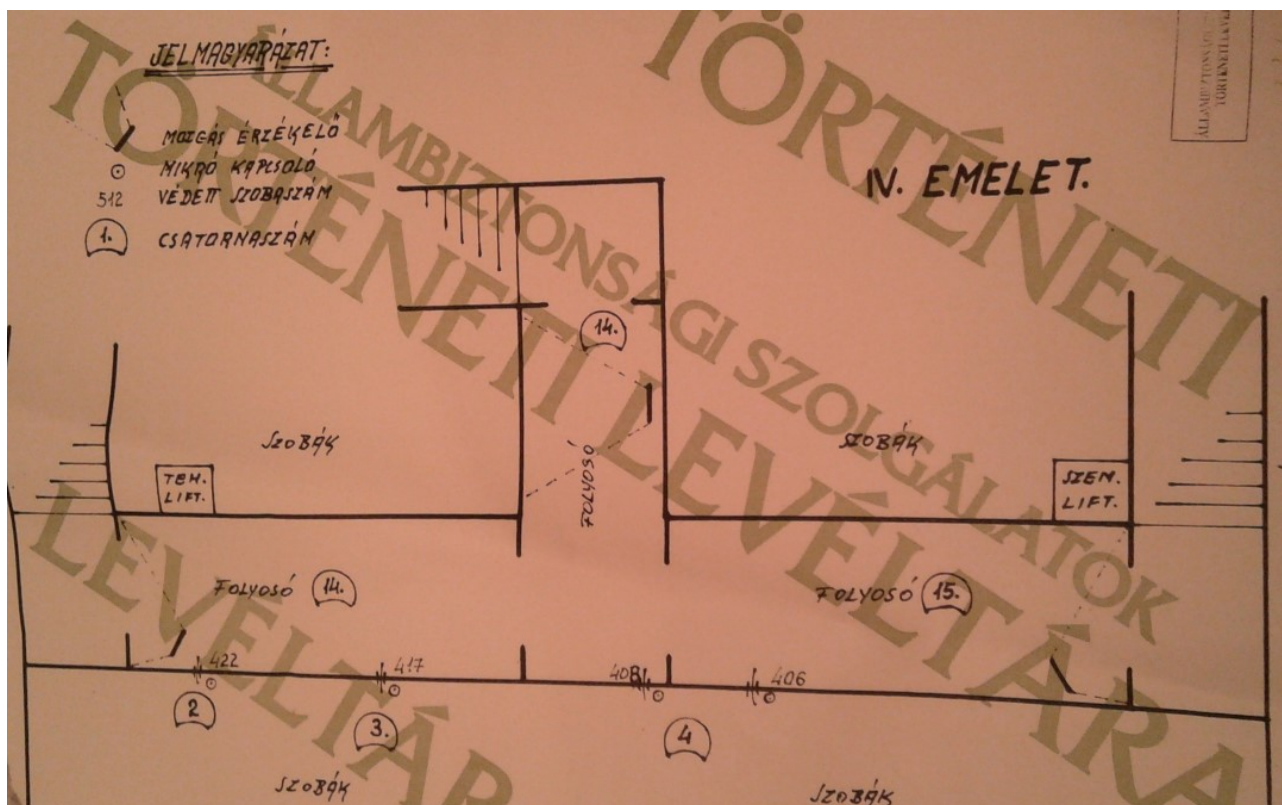
Az egyházi elhárítók személyes értékeléseinek is visszatérő eleme volt a „rendezett családi élet”, a „szocialista erkölcsi normák” betartásának hangoztatása. A személyes adatok szerint a BM III/III-1. Osztály munkatársaira a kétgyerekes családmodell volt a jellemző, a tisztek többsége húszas éveinek elején házasodott meg. Ami az iskolázottsági, műveltségi kritériumokat illeti, az állomány döntő többsége gimnáziumi érettségivel rendelkezett, amit kétharmaduk esetében a Rendőrtiszti Főiskola elvégzése egészített ki. (Az 1976 és 1979 között végzett évfolyamokból 11 tiszttel került az egyházi elhárításhoz.) Mások alacsonyabb szintű BM-tanfolyamokat végeztek, míg egy fő esetében regisztráltak szovjetunióbeli tanulmányokat. Megemlítendő még, hogy vélhetően a belügyi ösztöndíjak elterjedésével összhangban néhányan más felsőoktatási intézmény elvégzése után lettek a „Cég” munkatársai. Általánosságban a szakmai tanulmányaikkal párhuzamosan a leendő főtiszték megfelelő politikai oktatásban is részesültek. Több mint az állomány fele elvégezte a Marxista-leninista Esti Egyetem szakosítóját, a többiek középfokú pártiskolai végzettséggel rendelkeztek. A protestáns egyházak, valamint a kisebb felekezetek elleni munkát irányító Reményi Géza az MSZMP Politikai Főiskoláját is abszolválta.²⁶ Míg a katolikus egyházi vezetők elleni munkát koordináló Tóth Ferenc „bánásmód pszichológiát” is tanult.²⁷

Az egyházi elhárítók rendszeresen kaptak jutalmakat, egyes feljegyzések szerint kb. két évente, egyhavi fizetésüknek megfelelőt. A fizetések (alapilletmények) 1981-ben 4650 és 7000, 1985-ben 6300 és 9050, 1988-ban 12 300 és 18 300 forint között mozogtak. Az állomány vagyoni, tulajdoni helyzetéről rendelkezésre álló adatok szerint a munkatársak életszínvonala a korszakban átlagosnak volt tekinthető. A különböző belső dokumentumokban idővel megjelent az autó, telek birtoklása. Lakásaikat a korábbi kiutalásokkal szemben inkább már munkahelyük által biztosított OTP-kölcsönök segítségével fedezték. Így a központi állomány munkatársai közül többen az újonnan épült lakótelepeken leltek otthonra.

A személyi dossziék alapján a belügyes szubkultúra más összefüggései is feltárulnak. Így ezen a területen is érzékelhető, hogy a hozzátartozók gyakran szolgáltak a Belügyminisztérium állományában vagy más pártállami kapcsolattal rendelkeztek. Ebből a szempontból szimbolikusnak is tekinthető, hogy a nyolcvanas években az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjének, Miklós Imrének a veje is az osztályon dolgozott. (Az ÁEH és az állambiztonság állományának többszintű összefonódása mára szintén jól dokumentálható.²⁸)

Az egyes munkatársak sablonokból építkező minősítéseiben olykor személyes tevékenységükkel kapcsolatos megállapítások is olvashatók. Ezek alátámaszthatják a részleg működésével kapcsolatos ismereteket, de máshonnan nem ismert feladatokra, jelenségekre is utalhatnak. A katolikus egyház vezetőivel foglalkozó Ács Péter munkáját felettese azért dicsérte, mert sikerült jó együttműködést kialakítania a terület illetékes párt-, állami és társadalmi szerveivel.²⁹ Utóbbiak minden bizonnyal az Állami Egyházügyi Hivatalt vagy éppen a Hazafias Népfrontot jelentették. (Széles körű kapcsolatrendszerére Varga Ágota dokumentumfilmjében az egykori alosztályvezető maga is utalt.³⁰) Bana Gézáról minősítése alapján tudhatjuk, hogy egyik fő feladata „a vatikáni diplomaták és kiemelt egyházi rendezvények operatív ellenőrzése” volt. Hálózati munkáját (kapcsolatteremtő készségével, „perspektivikus látásmódjával”) felettesei visszatérően dicsérték.³¹ Bándi Ferenc 1981-es minősítése szerint sikeresen újította fel a „cionista elhárítási vonalat”, de felettesei azért is elégedettek voltak vele, mert több általa foglalkoztatott személy vált alkalmassá határon túli munkára is, sőt a „3/e rendszabály”³² bevezetésében és alkalmazásában osztályszinten elismert” volt.³³ Király István tevékenységének célterületei 1983-tól a „Hare Krisna és más indiai eredetű, nyugati alapítású szekták” lettek.³⁴ (A nyolcvanas évek töredékes iratai a „Hinduk” fedőnevű nyomozást aktív intézkedésként jórészt hatósági vegzálások kísérték.³⁵) Operatív akciókért, hálózattartásért és beszerzésért külön dicséret járt a minősítések során. Ilyen elismerő szavakat kapott például Chászár László is.³⁶ Ezek az utalások a fennmaradt 6-os kartonok, esetleg a kutathatóvá váló mágnesszalagok adatsoraival összevetve válnak majd igazán értelmezhetővé. Ugyanakkor a jellemzésekben rendre előkerült a mindennapi tisztos szakmai munka, a tárgyalókészség elismerése vagy a szakmai rutin magasztalása is.³⁷ Évinger Istvánról például a következőket írták: „Jó kombinatív érzékkel oldja meg a bonyolult operatív feladatokat. A munkában szívósan célratörő, a fiatal operatív tiszteket is ilyen irányba neveli.”³⁸ Végül a rendszeresen írt jellemzések kitértek a politikai, világnézeti és szakmai képzettség alakulására (a karrierállomások között érdekességeket is találni: Móricz János például programozóként került a Belügyminisztériumba³⁹), de rögzítették egyes elhárítók szovjet kapcsolatait is. (Szolnoki József például a KGB Határőrparancsnoki Főiskoláján végzett kiváló eredménnyel az osztály munkatársai közül.⁴⁰)

A BM III/III-1. Osztály munkatársai azonban nem csupán egy virtuális tablón helyezhetők el. A csoportfőnökség rendezetlen iratai között fennmaradt telefonkönyvek alapján egykori munkaszobáik is azonosíthatók, az osztály mindennapi térbeli elhelyezkedése is kellő pontossággal megragadható.⁴¹ (Ráadásul az irodaház biztonságtechnikai rendszeréről fennmaradt töredékes dokumentáció éppen az osztály irodái előtti folyosórészletet ábrázolja, a mozgásérzékelők elhelyezkedésének bemutatásával együtt.⁴²)

A BM III/III. Csoportfőnökség központi irodaházáról készített biztonságtechnikai vázlat (ÁBTL 1.11.6. 3. doboz)

A BM III/III. Csoportfőnökség munkatársai a Belügyminisztérium Roosevelt téri épületkomplexumából 1977-ben költöztek be a Néphadsereg (ma: Falk Miksa) utcai irodaházba. Itt dolgozhattak 1990-ig, amikor a kulturális elhárítással foglalkozó kollégájuk, Végvári József az ingatlanba újságírókat juttatva lebuktatta a szervezet törvénytelen működését (az ellenzéki szervezetek megfigyelését és az iratmegsemmisítéseket).⁴³ Az egyházi elhárítók – a szobaszámok szerint – a nyolcvanas években a negyedik emeleten végezték irodai munkájukat. A rekonstruálható szobabeosztás, azon túl,

hogy érzékletesebbé (jobban elképzelhetővé) teszi az állomány mindennapi munkáját, a tevékenységi körök azonosításában is segíthet. Feltételezhető, hogy az alosztályokon belüli vonalak (egy-egy szűkebb működési terület) illetékesei lehettek szobatársak. Végül az egyházi elhárítás megismerésével kapcsolatos „térbeli fordulatot” az egykori titkos lakások azonosítása tovább erősítheti.⁴⁴ A fennmaradt dossziék,⁴⁵ illetve az ügynök dossziék fejlécei alapján mind több esetben azonosíthatók az ügynöki találkozók helyszínei, sőt olykor a lakberendezés részletei is. Így például BM III/III-1. Osztály munkahelyétől sétatávolságra lévő Pozsonyi út 40. alatti épületben található „Duna” fedőnevű lakás menedzselésekor külön szempontként figyeltek arra, hogy ott „operatív fontos” magas rangú egyházi személyekkel tartanak titkos találkozókat.⁴⁶

409	Kovács Endréné fhdgy. Chászár László szds. Bálint Balázs szds. Péter-Bartha Gábor fhdgy.	BM III/III-1 BM III/III-1-a BM III/III-1-a BM III/III-1-a	419	Erős Lajos őrgy. alosztályvezető	BM III/III-1-b
410	Sipos Zoltán hdgy. Salamon Tibor őrgy.	BM III/III-1-a BM III/III-1-a	420	Kiss Istvánné III. o. fti. Szabó Miklósné I. o. sgt.	BM III/III-1-a BM III/III-1-b
411	Krám István szds. Keresztes Mihály szds. Kurucz Zoltán tzls.	BM III/III-1-a BM III/III-1-a BM III/III-1-a	421	Ács Péter alezr. alosztályvezető	BM III/III-1-b
412	Szabó János hdgy. Varga István, dr. szds.	BM III/III-1-a BM III/III-1-a			
			423	Móricz János alezr. Varga Lajos őrgy. Horváth István hdgy.	BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c
415	Kubureczik István őrgy. Budai Miklós szds.	BM III/III-1-a BM III/III-1-a	424	Sugár Sándor őrgy. Szolnoki József szds. Sikló Györgyné, dr. őrgy. tájtiszt	BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1
416	Tóth Ferenc r. alezredes, osztályvezető	BM III/III-1	425	Bándi Ferenc alezr. Szekeres Ferenc fhdgy. Király István szds. Sebestyén Gábor hdgy.	BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c
417	Mészáros Demeterné I. o. ir ti. Emperger Judit I. o. sgt.	BM III/III-1 BM III/III-1-c	426	Haibach Ádám szds. Takács Gábor szds. Bagó Ottó hdgy.	BM III/III-1-b BM III/III-1-b BM III/III-1-b
418	Reményi Géza őrgy. alosztályvezető	BM III/III-1-c	427	Bana Géza őrgy. Horváth Attila alezr.	BM III/III-1-b BM III/III-1-b
			428	Bácskai Mihály szds. Horváth Gyula szds. Nagy István szds. Vágó János fhdgy. Boros László fhdgy.	BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c

1. táblázat. A BM III/III-1. Osztály munkatársainak irodái a Néphadsereg utcai irodaházban (1988)⁴⁷

Egyházi elhárító munka a nyolcvanas években

A tablón szereplő III/III-as főtisztek, az adott állambiztonsági „vonalakat” országosan irányító, koordináló titkosszolgák voltak egyszersmind az egyházakban tevékenykedő legfontosabb hálózati személyek tartótisztjei. Ők nyomoztak a

veszélyesnek minősített személyek, illetve közösségek után, vagy ellenőrizték az egyházi iskolákat. Ekkoriban azonban leginkább a „legális keretek között működő” egyházi szervezetek és a külső, illetve belső „ellenség” kapcsolatainak kialakulását kívánták megakadályozni. Az évtizedes munka révén számos együttműködő hálózati személlyel rendelkeztek a különböző felekezetek vezetői között.⁴⁸ A belső elhárítás munkatársai a hatvanas évektől már az egyházi közép-, illetve felsőoktatási intézményekben megkezdték a potenciális együttműködők feltérképezését. S hosszas, akár évekig tartó munkával szerveztek be papokat, lelkészeket, rabbikat, egyházi és világi személyeket. 1974-ben az egyházakban foglalkoztatott közel négyszáz hálózati személy közül 136 főt irányítottak a budapesti központból. (Felekezeti megoszlásukat és a megyékben foglalkoztatott hálózat arányait lásd a táblázatban.) 1980-ban a BM III/III. Csoportfőnökség 462 hálózati személye körül 146 főt foglalkoztattak az „egyházi reakció vonalán”, 1985-ben az 549 főnyi hálózatból 162 főt irányítottak az egyházi elhárítás beosztottjai.⁴⁹

	tmt	tmb	ügynök	össz	r.kat.	ref.	ev.	izr.	kisegy.	szekta
III/III Csopf.	17	96	23	136	86	15	16	3	11	5
BRFK	1	16	3	20	20					
Baranya	1	14		15	14	1				
Bács	1	8	1	10	10					
Békés		8		8	3	1	1		2	1
Borsod		12		12	8	3			1	
Csongrád	1	13		14	12	2				
Fejér		9		9	9					
Győr	1	14		15	14		1			
Hajdú		20		20	4	12			3	1
Heves		15	4	19	17	2				
Komárom		10	1	11	11					1
Nógrád		4	2	6	5		1		5	1
Pest		16	1	17	12	4	1		1	
Somogy		9		9	6	1	1			1
Szabolcs	2	11	6	19	7	5	1			
Szolnok		10		10	5	4				
Tolna		5		5	2		2			
Vas	1	12		13	13					
Veszprém		22		22	19	1	2			
Zala		9		9	9					
Összesen	25	333	41	399	286	51	26	3	23	10

2. táblázat. Az egyházi elhárítás hálózati személyei és felekezeti megoszlásuk (1974)⁵⁰

A BM III/III-1 Osztály beosztottjai munkájukat a pártközpont elvárásai, illetve az Állami Egyházügyi Hivatallal által kidolgozott tervek szerint, lényegében végrehajtottként folytatták. A fő cél erre az időszakra az állam és az egyház „kiegyensúlyozott viszonyát” veszélyeztető tényezők elhárítása lett. Így veszélyes elemként az autonóm életet élő, közéleti szempontból veszélyes (ellenzéki csoportokhoz kapcsolódó) személyek elleni akciók jelentették a tevékenység érdemi részét. A szocialista együttműködés keretében a magyar szervek fontos feladata lett a „nemzetközi egyházi központok”, a Vatikán vagy a protestáns világszervezetek elleni titkosszolgálati munka. Az itt bemutatott munkatársak tevékenysége jórészt előkészítette a hírszerzés (BM III/I. Csoportfőnökség) munkáját.⁵¹

Az állambiztonság szakmai munkájának kereteit a hetvenes évektől belső ügyrendek határozták meg. A BM III/III. Csoportfőnökség feladatai között 1972-től is szerepelt az „egyházi reakció” tevékenységének felderítése, ellenőrzése, megelőzése és megszakítása.⁵² A belső elhárítás saját, folyamatosan felülvizsgált ügyrendjei ezt a direktívát tovább részletezték. A Duna-gate botrány után, 1990-ben egy katonai ügyészégi eljárásban lefoglalt dokumentum szerint a BM III/III-1. Osztály fő célja az egyházakban folyó „államellenes” tevékenység felderítése, a betiltott szerzetesrendek tagjainak megfigyelése, közösségeik bomlasztása, az egyházi iskolák ellenőrzése és a szektának minősített vallásos közösségek megfigyelése volt. Fontos célkitűzés maradt továbbá a beépülés „a Vatikán és más egyházi központok propaganda- és segélyszervezetek hírügynökségek irányába”, végül (a tevékenységi kört szélesen kitágítva) az egyházpolitikai érdekek érvényesülésének elősegítése.⁵³ E leírás megfelelt az osztály, nyolcvanas évekre átalakult szervezeti rendjének. A BM III/III-1. Osztály munkatársai az egyházi struktúrák behálózása, manipulálása mellett a politikai akaratközvetítés, érvényesítés közvetítői is voltak. Alapfeladataik közé számított a „társadalomra veszélyes elemek” ellenőrzése, a mindennapi egyházi élet szemmel tartása, a rendkívüli helyzetek kezelése. A problémás jelenségek közül a nyolcvanas években a fő figyelem (a pártvezetés határozatai nyomán⁵⁴) a „szakadárak”, a kisközösségek, bázisközösségek, illetve a katonai szolgálatmegtagadók felé fordult. Az osztály beosztottjai a nyolcvanas években munkájuk fokozatos átértékelésére kényszerültek, majd 1989-ben ők végezték el az iratok megrostálását.

Titkosszolgálati tevékenységük legfajsúlyosabb részéről így lényegében nem maradtak fenn alapvető dokumentumok. Az ügynöki dossziék korabeli hiányát *A tartótiszt* című film is jól szemléltette. Bár az ÁBTL-ben tartott forgatáson az egykori alosztályvezető, Ács Péter elé számos munkadossziéját letették, ám azok a hetvenes évek anyagait tartalmazták. Ennek megfelelően az egykori parancsnok is pályája középső szakaszáról, megyei elhárító tevékenységéről beszélt csupán.⁵⁵ Sajátos módon azonban az irathány mértéke más időszakokhoz képest meglehetősen pontosan, bizonyos években tételesen is rekonstruálható. A BM III/III. Csoportfőnökség éves hálózati statisztikai jelentései és azok fennmaradt mellékletei (1975 és 1985 között) részletes bontásban tartalmazzák az ehhez szükséges adatsorokat. Bár a nyilvántartó központba megküldött névlisták személyi azonosítókat nem tartalmaznak, köztörténeti ismeretek alapján egyértelműek, hogy kik kerültek szorosabb megfigyelés alá. Ilyen F-dossziés személlyé vált 1982-ben Scheiber Sándor, 1984-ben Németh Sándor, 1985-ben Iványi Gábor, 1987-ben Kozma Imre, Gyulai Endre, 1988-ban pedig Várszegi Imre,⁵⁶ hogy csupán a korszak néhány egyházi vezetőjét említsük. Közben másokkal kapcsolatban ezt az ellenőrzést megszüntették időskorukra vagy passzivitásukra hivatkozva. 1985-ben Gyökössi Endre és Scheiber Sándor, 1987-ben⁵⁷ többek között Rózsa Elemér, Keglevich István⁵⁸ vagy más, az 1961-es nagy letartóztatási hullám⁵⁹ óta „szorosan ellenőrzött” egyházi személy F-dossziéját zárták le. (A statisztikák szerint 1985 végén az egyházi elhárítás területén 286 fő állt rendszeres ellenőrzés alatt.⁶⁰)

A nyolcvanas évekből számos fedőnévlista is rendelkezésre áll a hálózati személyekkel kapcsolatban. A központnak szóló beszámolóok tételesen felsorolták a beszerzett, átminősített, pihentetett vagy éppen kizárt titkos munkatársakat, ügynököket. A BM III/III. Csoportfőnökség listái alapján a hálózatépítés további belső arányai és dinamikája is érzékelhető. 1980-ban például 30 titkos megbízottat zártak ki a belső elhárítás központjából, közülük négy fő volt egyházi területen foglalkoztatott ügynök. Eközben a BM III/III-1 Osztály munkatársai 5 titkos megbízottat szerveztek be, hármat vettek át más szervtől, és egy korábbi kapcsolattal újították fel a kapcsolatot. 1985-ben a belső elhárítás 55 új titkos megbízottja közül kilencet foglalkoztattak egyházi területen.⁶¹

Az egyházi elhárítás 1980 első félévében „Miklós Kristóf”, „Pécsi István” és „Lackó György” beszerzését rögzítette, míg a megyei szervektől átvették „Máté Barnabás”, „József” és „Salamon” titkos megbízottakat. „Reményi Józseffel” felújították a kapcsolatot, a statisztikai (változás)jelentés szerint viszont „Polo Márk”, „Fekete Péter”, „Paxi” és „Sárvári György” kizárásra került a hálózatból. „Felföldi József” Nógrád megyében folytathatta tevékenységét, míg a c alosztály csere révén két új K-lakásra tett szert.⁶² A hasonló jellegű listák (amelyek legalább 1985-ig hasonló részletességgel fennmaradtak) a névadási szokások elemzésén túl a hálózati aktivitás kutatását is elősegíthetik (tippeket adva a karton- vagy mágnesszalag-alapú azonosításokhoz⁶³).

A hálózat szervezése, nevelése, frissítése mellett a tablón szereplő tisztekre várt, hogy eleget tegyenek a párthatározatokban és belügyi direktívákban megfogalmazott elvárásoknak. A többség munkába állásakor Harangozó Szilveszter egy jól működő, az Állami Egyházügyi Hivatallal⁶⁴ hatékonyan kooperáló részlegként mutatta be az egyházi elhárítást a Belügyminisztériumban tartott országos értekezleten.⁶⁵ A működési elveket a pártállami vezetés igényeit, a politikai megrendelők elvárásait pártfórumokon is ismertették. Az osztály pártszervezetének 1978-as beszámolója részletesen kifejtette az állomány kettős feladatát, amelyek 1) az egyházpolitikai elvek érvényesítésének segítése, 2) az egyházi fedezékből támadó hazai és nemzetközi reakció felderítése voltak. Az anyag rögzítette: „...az egyházpolitikai határozatok megismerése, azok érvényesülésének operatív úton történő segítése alapszervezetünk tagsága, szakmai egységünk állománya előtt állandóan szem előtt tartott feladat.”⁶⁶ A következő évi sikerbeszámoló szintén tömören rögzítette a kádárizmus gyakorlatához igazodó működési elvet: „Speciális lehetőségeinkkel hozzájárultunk ahhoz, hogy az ellenséges törekvések nem fejlődhetnek büntetőeljárás igénylő cselekményekké, hanem döntően egyházi ellenzéki keretbe szorultak. A lojális egyházi erőket aktivizálni tudtuk, az egyházon belüli ellenzéki körök nem tudták erőiket egyesíteni.”⁶⁷

A nyolcvanas évek egyházi elhárító munkájának középpontjába a „szakadároknak” minősített közösségek elleni fellépés került. 1982 májusában ezekről a csoportokról Harangozó Szilveszter tartott előadást a Belügyminisztérium földszinti tanácsstermében. Referátuma szerint állambiztonsági szempontból a Bulányi-féle⁶⁸ bázisközösség és a feloszlott Regnum Marianum-közösség⁶⁹ volt a legjelentősebb veszélyforrás. Előbbi hatása becslések szerint 2000 hívőre terjedt ki, ebből 250 főt (közte 60 papot) minősítettek tudatosan ellenséges személynek. Utóbbihoz a belügyi információi szerint 1500–2000 fiatal tartozott. A református egyházban Németh Géza és Éliás József csoportjait tartották a legveszélyesebbeknek, de „szakadárnak” minősítették a metodista egyházat 12 lelkész társával és 6–700 hívővel elhagyó Iványi Tibort, valamint az adventista egyházat nyolcadmagával és 300 hívővel elhagyó Egervári Oszkárt is. Harangozó Szilveszter rögzítette, hogy az ilyen csoportok, személyek ellen hosszú távú harcra kell felkészülni, méghozzá 1) az egyház progresszív (együttműködő) tagjainak felhasználásával, 2) egyházi keretek közötti akciókkal, 3) lehetőleg úgy, hogy az ügyek egyházfegyelmi intézkedésekkel záruljanak.⁷⁰ A kiadott belügyi direktíva következményei a célszemélyek kijelölésében is nyomon követhetők.⁷¹

A tablón szereplő tisztek döntő hányada jelen volt a nyolcvanas évek csoportfőnökségi pártgyűlésein is, ahol a referátumokban az aktív, kezdeményező elhárítás folytatását, fejlesztését és mind hatékonyabb alkalmazását sürgették, mondván, a „bűnvádi felelősségre vonás a mai viszonyok között a társadalom számára nem kívánatos”.⁷² Az MSZMP BM III/III-1. alapszervezetének 1982-es beszámolója szerint az egyházi elhárítók számára az „erőszakmentesség túlhangsúlyozása”, azaz a fegyveres katonai szolgálatot megtagadók ügye, valamint a polgári és egyházi ellenzék vélt közeledése ad feladatot. (Miközben a referátum elismerően szólt az „ad limina” látogatás,⁷³ illetve a zsidó ünnepek zavartalanosságának biztosítása állambiztonsági munkáról vagy éppen a „Hinduk” fedőnevű bizalmas nyomozásokban folytatott operatív játszmákról.⁷⁴) A katonai szolgálatmegtagadás jelenségének súlyosságát jelzi, hogy a probléma a

pártállami szervek legfelső szintű (és behatóbban csak az utóbbi években megismert) fórumának, az MSZMP KB adminisztratív titkára által működtetett Koordinációs Bizottságnak a napirendjére kerültek.⁷⁵ A hatalom az évtized végére ezen a területen is engedni kényszerült: a belügyminiszter, a legfőbb ügyész és a legfelsőbb bíróság elnöke részvételével zajló tanácskozás elfogadta az igazságügyi miniszter előterjesztését, amely szerint politikai, jogpolitikai szempontból fontos, hogy minél kevesebb fiatalot kelljen büntetőjogilag felelősségre vonni a katonai szolgálat megtagadása miatt. Az egyházi rendezése az ÁEH feladata lett, ezáltal a BM III/III-1 terhei is enyhültek. 1988 áprilisában azonban még katonai szolgálat megtagadása miatt mintegy 185 fő töltötte szabadságvesztéses büntetését (174 Jehovista, 6 katolikus, 2 nazarénus, 1 adventista, 1 politikai ügyből elítélt).⁷⁶

Az egyházi elhárítók számára adódó rendkívüli eseményekről a nyolcvanas évek Napi Operatív Információs Jelentéséből értesülhetünk. Az ezzel kapcsolatos digitális gyűjteményekben számos különböző fajsúlyú esettel találkozhatunk.⁷⁷ Az alapinformációk készítői a III/III-1 tájékoztató tisztjei, az intézkedések végrehajtói az osztály állományának tagjai között keresendők. Ilyen egyedi ügyekkel a legutolsó időkig találkozhatunk. Például miközben Kádár János temetésével kapcsolatos demonstráció terveit igyekezett felderíteni a belső elhárítás, elfogtak egy Paskai Lászlónak szóló magánlevelet, amely az egyházi elhárítás és az operatív technika alkalmazásának megszüntetését követelte.⁷⁸

Végül az egyházi elhárítás utolsó munkatársai voltak azok, akik a korábbi dokumentumok és adattárak rostálását megkezdték. Ennek a folyamatnak kezdeti részmozzanatai még szabályszerűen dokumentálva történtek. Így tudható például, hogy Erős Lajos alosztályvezető és Krám István őrnagy vizsgálták felül és semmisítették meg 1989 szeptemberében–októberében az egykori szerzetesrendekkel kapcsolatos objektum-dossziékat. Indoklásuk így szólt: „...az objektumdossziékban elhelyezett anyagok többsége ma már értéktelen. A rendek legális működésének lehetőségeivel új helyzet teremtődött. Ebből adódóan a továbbiakban alkotmányvédelmi szempontok figyelembevételével szükséges megszervezni köreik ellenőrzését.”⁷⁹ Am utóbb az ekkor megnyitott „Építők” dosszié anyagai is eltűntek, így napjainkban egy kibelezett akta található a levéltárban. Ugyanebben az időben Chászár László őrnagy és Sipos Zoltán főhadnagy vizsgálták felül a katolikus szemináriumokkal kapcsolatos dossziékat. Az operatív szempontból értéktelenné minősített anyagok megsemmisítése után immár „nemzetbiztonsági” szempontok alapján kívántak operatív munkát végezni „a papképzés területén jelentkező törvénysértő magatartások felderítése, akadályozása” érdekében. A „Pilátus” dosszié sorsa azonban (véltetően nem sokkal később) szintén a teljes kibelezés lett.⁸⁰ 1989. december 21-én pedig a belső elhárításhoz is megérkezett az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság leirata, amely szerint a „kizárásra kerülő hálózati személyek »B« és »M« dossziéit saját hatáskörben kell megsemmisíteni”.⁸¹ Az osztály 1989-es iktatókönyve mégis érzékeltet valamit abból, hogy milyen dokumentumokat köröztek a szervezetben.⁸²

Az osztály mindennapi belső élete

Az egyházi elhárítás belső életének megismerésében egy pártzsargonban megfogalmazott, a hatalom nyelvén írt, a felettes szervek elvárásaihoz igazodó szövegegyüttes is rendelkezésre áll. A dokumentumokban (jegyzőkönyvekben, beszámoló jelentésekben) az egyedi esetek, fegyelmi botrányok, folyamodványok, atipikus jelenségek különös optikáján keresztül is vizsgálható a részleg tevékenysége. A pártalapszervezetek hangulatjelentései akár mint a minőségbiztosítás, érdekkijárási korai csatornái is értelmezhetők.⁸³ Az ezekben szereplő állítások az állambiztonsági iratokkal összevetve lehetővé teszik egyes utalások dekódolását is. Végső soron az MSZMP iratai a szervezettörténeti rekonstrukcióban is segítséget nyújthatnak.

A különböző céllal írt beszámolók számos konkrét eseményt rögzítettek. Az 1989-ben elbocsátott egyházi elhárítók közül a legrutinósabbak már részt vehettek 1974 augusztusában egy közös autós kiránduláson, ahol a kollégák a kiskörei vízlépcsőt és a környékbeli üzemeket látogatták meg,⁸⁴ 1975. május 1. és 4. között pedig csehszlovákiai és lengyelországi kiránduláson vettek részt.⁸⁵ 1976-ban az egyházi elhárítók pártszervezete a Budapesti Csokoládégyárban tett látogatást.⁸⁶ Az ilyen jellegű közös szabadidős programok a következő években is általánosak maradtak. Igaz, a teletulajdonosokká váló elhárító tisztek saját birtokaikon is kikapcsolódhattak. Az állomány rendszeresen részt vett társadalmi munkaakcióban is. A Budapesti Lakásépítő Vállalattal kötött szerződés alapján például a Zalka Máté (ma: Liget) téren fásítási és tereprendezi munkákat végeztek. A végzett munkáért járó pénz kétharmadát a Szolidaritási Alap számlájára, egyharmadát a KISZ Klub berendezésének fedezésére utalták át.⁸⁷

A kollektíva, a szocialista közösség alakulását az illetékesek visszatérően értékelték. A párt dokumentumok is rögzítették, hogy 1975 és 1979 között jelentősen kicserélődött az osztály állománya. A testületet 19 fő hagyta el (10 fő nyugdíjba ment, 6 főt áthelyeztek, 2 főt fegyelmi úton távolítottak el, 1 fő leszerelt). Helyükre fiatal, szakmai iskolát végzett operatív tisztek érkeztek, akik a pártalapszervezet egyik beszámolója szerint „jól beilleszkedtek a kollektívába, aktívan átvették az operatív területüket, úgy dolgoznak, hogy szinte észre sem lehet venni az operatív tapasztalatok hiányát”.⁸⁸ Más feljegyzések szerint Győri Zoltán alosztályvezető kifejezetten elégedetlen volt a főiskolai képzés színvonalával, az új munkatársak teljesítményével.⁸⁹ A pártszervek szociális gondoskodásának köszönhetően az is tudható, hogy öt év alatt nyolc elvtárs lakásgondjából hármat sikerült megoldani az osztályon.⁹⁰ Az állomány tagjainak önéletrajzai a titkosszolgák sajátos önreprezentációi,⁹¹ ugyanakkor a kései szövegek egyre gyakrabban tettek említést szabadidős tevékenységekről, hobbiokról. Az állomány tagjainak mozgása egy rövid időszakban még személyesebb szintig rekonstruálható. Az 1989-es hétvégi eltávozási napló alapján pedig nyomon követhető, hogy ki mikor hagyta el a fővárost rokonlátogatás, üdülés (BM, HM üdülőknél) vagy a hétvégi telek felkeresése céljából: akár egyedül, akár

kollektíven (a III/III-1c Alosztály munkatársai például 1989 szeptemberének utolsó hétvégéjét az agárdi büntetés-végrehajtás pihenő telepén töltötték).⁹²

A BM III/III-1 Osztály mindennapjaihoz hozzátartoztak a szocialista ünnepek (április 4., november 7.), a közösség-szervezők által szervezett kulturális és sportrendezvények, melyeket a központi komplexumban vagy különböző sporttelepeken tartottak.⁹³ Az állomány tagjai a mindennapi testedzés miatt is megfordulhattak sokak által látogatott, hétköznapi helyszíneken (például az Elektromos Művek Sporttelepén). Azonban a szocialista ünnepeken túl az osztály munkatársai hivatalból számos egyházi ünnepen is jelen voltak. Vélhetően elődeikhez hasonlóan karácsonykor és húsvétkor tervszerűen látogattak meg néhány templomot. Bár létszámukból adódóan csak néhány helyszínen lehettek személyesen jelen, a máshol történekről a hálózat útján szereztek tudomást, illetve már támaszkodhattak az ÁEH mindennapi kontrollt fenntartó mechanizmusaira.⁹⁴ Az idő előrehaladtával viszont a BM III/III-1. osztály munkatársainak jelentősen ki kellett lépniük komfortzónájukból. Az évtized végén korábban ismeretlen tömegrendezvényeket kellett felügyelniük. 1988-ban a Szent Jobb országos körútjának biztosítását kellett végrehajtaniuk. (A Szent István halálának 950. évfordulójához kapcsolódó rendezvényeket az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága által kijelölt keretek között folytatták le. Az immár nemzeti jelképnek tekintett katolikus ereklye nyilvános tiszteletére utoljára még a Mindszenty József által vezetett 1947-es nagyszabású körmenet keretében kerülhetett sor.)⁹⁵

II. János Pál pápa ausztriai látogatásának „operatív biztosítása” szintén új kihívást jelentett az egyházi elhárítás számára. Az előzetes tervek szerint az 1988. június 24-i, Trausdorfbán (Darázsfalva) tartandó háromnyelvű szentmisére 80–100 ezer magyar zarándokot vártak, 913 busz és 4030 személyautó kilépésével számoltak. Az állambiztonság parancsnokai alapos előkészületek után operatív csoportokat telepítettek az ausztriai határátkelőkre. (A III/III-1. Osztály szolgálati gépkocsijai előző nap este érkeztek meg a fővárosból.) A fenti tablón szereplő tisztek elhelyezése a következőképpen alakult: Kópháza (Bálint Balázs főhadnagy), Hegyeshalom (Budai Miklós százados), Rábafüzes (Szolnoki József százados), Kőszeg (Takács Gábor százados), Sopron (Bálint Balázs főhadnagy). Továbbá berendeztek egy központi helyszínt is a soproni Postás Otthonban (Esvégh Miklós ezredes, csoportfőnök-helyettes Ács Péter III/III-1-b alosztályvezető valamint Horváth Attila alezredes, Kuburczik István őrnagy, Keresztes Mihály százados). A nyolcvanas évek operatív iratainak, ügynökdossziéinak hiánya miatt az eseménnyel kapcsolatos hálózati munka mélysége rekonstruálhatatlan. Azonban fennmaradt Ács Péter alosztályvezető feljegyzése a hálózati személyek eligazításának szempontjairól. A zarándokok között lévő titkosszolgálati kapcsolatokat arra figyelmeztették, hogy „vegyék figyelembe, hogy a felügyeletükre bízott hívőkkel együtt a pápa-látogatás programjaiban a magyar katolikus egyházat és híveit képviselik”. A kioktatás része volt a provokációk, a rendzavarás, a propagandaanyagok veszélyének taglalása. A tartóztatottakat figyelmeztették a vámszabályok és a nyilatkozati rend betartására (azaz hogy a megszólalók egyházpolitikai érdekek szerint nyilatkozzanak az osztrák sajtónak).⁹⁶

Az utolsó értekezlet

Sajátos módon az egyházi elhárítás belső szakmai fórumairól, az osztályértekezletekről eddig éppen 1989 nyaráról került elő egy részletesebb (nem csupán emlékeztetőt tartalmazó) jegyzőkönyv. Az 1989. június 13-án, a siófoki BM üdülőben tartott eligazításon a tablón szereplők vehettek részt. Felszólalásaik nem csak az elképzelt politikai „átmenet” időszakának vízióiról árulkodnak, zárt körben magának a részlegnek az évtizedes munkájáról is kendőzetlenül beszéltek. Az Osztály múltbeli és jövőbeni céljait legtömörebben Horváth József csoportfőnök eligazítása fogalmazta meg. A Duna-gate botrányba fél év múlva belebukó parancsnok a belügyi anyagokhoz képest is szokatlan nyíltsággal szólt az osztály működésének korábbi céljáról: „*Itt a változások lényege, hogy megszűnik az a fajta konkrét, egyértelmű beavatkozás az egyházak életébe, amellyel lényegében az egyházak elsorvasztásán munkálkodtunk. Tehát folyamatosan visszaszorítottuk ideológiailag, politikailag, szervezetiileg az egyházak működését.*”⁹⁷ Az egyházak állambiztonsági kezelésének megváltozása mögött a felmerülő kérdésekre adott válaszok szerint aktuálpolitikai kényszerek álltak. Miként a szovjet típusú rendszerek története során már többször is, a hatalom az egyházaknak fontos konszolidációs szerepet szánt a társadalmi földindulás megakadályozása érdekében. Az „átmenet” forgatókönyvein, az állambiztonság átmentésén (egy új nemzetbiztonsági struktúra kialakításán) dolgozó Horváth szavaival: „*Nekünk az átmenet időszakában az a jól felfogott érdekünk, hogy minden egyház, amely Magyarországon működik, fejtse ki hirdetett tevékenységét [...] A mostani helyzetben, amikor rendkívül romló gazdasági körülmények között konfliktus-szituációk szövik át a társadalmat, az egyházak rendkívül sokat tudnak tenni a társadalmi nyugalom fenntartásában, abban, hogy szervezeten tudjunk visszavonulni és újrarendezni sorainkat egy reális, józan politika kialakítására, a társadalmi kibontakozás érdekében.*”⁹⁸ Az 1989 közepén tartott osztályértekezleten az elhárítók azt a feladatot kapták, hogy az egyházi ügynököket a békés átmenet érdekében mozgósítsák; továbbra is gondoskodjanak védelmükről és az együttműködés megfelelő ideológiai alapjának biztosításáról; építsenek ki hálózatot az újonnan létrejövő vallásos és egyházi szervezetekben, és gondoskodjanak az SZT-állomány megfelelő pótlásáról, a hivatalos kapcsolatok „új formáinak” biztosításáról.⁹⁹ Változatlan feladat maradt az állami szervek tájékoztatása, a befolyásolás, az állami politika és a „progresszív” egyházi vezetés támogatása, a nemzetközi kapcsolatrendszer ápolása és működtetése. Hogy mit tettek ennek érdekében, az ma ismereteink szerint kívül esik a dokumentálhatóság határain.

Összegzés

Tanulmányomban elsőként tettem kísérletet arra, hogy egy adott állambiztonsági részleg állományát részletesen bemutassam. A rendelkezésre álló személyi anyagok révén az egyházi elhárítás tablója valóságosan is megalkothatóvá vált. A BM III/III-1. Osztály működésének további lenyomatai rendkívül sokfélék. Bár éppen az operatív, hálózati dossziék hiányoznak a korszakból, tevékenységüknek a legkülönbözőbb részterületekről maradtak fenn dokumentumai. A bemutatott példák reményeim szerint rámutatnak a komplex megközelítések, illetve az egymást kiegészítő adattöredékek feltárásának lehetőségére. A tartótisztek és hálózati személyek, a pártállami hatalom és a célkeresztbe kerülő állampolgárok történetei csak együtt mutathatók be részleteiben. Ehhez az egykor fedőnevekkel is védett, töredékesen fennmaradt iratanyagban meglepően pontos adatsorok is fennmaradtak (mint a titkosszolgálati aktivitás lokalizálását lehetővé tehető címlisták). A tablón szereplők belső világával kapcsolatos ismeretek felvázolásával az ügyekre koncentrált történeti elemzésektől a szerv egykori valós (idejű) működése felé próbáltam közelíteni. Emellett a titkosszolgálatok dokumentumai a kádárizmus lenyomataként is értelmezhetők. Úgy találtam, hogy a tartótisztek belső (párt)értekezleteken a hatalom elvárásairól, az arra adott reakciókról az állomány tagjai kendőzetlenebbül fogalmaztak. Hasonló osztálytablók más részlegekkel kapcsolatban, más időpontokban (más találati arányokkal) is előállíthatók elsősorban a kutatható személyi anyagok és pártiratok segítségével. Egy-egy részterület komplex vizsgálata, egykori napi működésének rekonstrukciója tovább bővítheti a történeti megismerés lehetőségeit, vagy legalábbis megalapozottabbá teheti az erről folytatott vitát.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.1 Állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai
- 1.11.6. BM III/III Csoportfőnökség iratai
- 1.11.10 Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai
- 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)
- 2.8. Személyzeti, munkaügyi és pénzügyi iratok
- 3.1.3 Lakásdossziék
- 3.1.1. Beszervezési dossziék
- 3.1.2. Munka dossziék
- 3.1.5 Operatív dossziék
- 3.1.9 Vizsgálati dossziék
- 3.2.1. Bt-dossziék
- 3.2.3 Mt-dosszié
- 4.2 Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- 288. f. 5. csop., Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve
- 288. f. 31/V/1. ő. e. A Koordinációs Bizottság üléseinek dokumentumai
- 838. f. Az MSZMP Belügyminisztériumi Pártbizottságának iratai
- 842. f. Az MSZMP BM 5-ös Pártbizottságának iratai
- XIX-B-1-au. Belügyminisztérium M és Szervezési Csoportfőnökség iratai
- XIX-B-1-x Belügyminisztérium (országos) főkapitányi értekezletek anyagai

Open Society archives (OSA)

Digitális Állambiztonsági Archívum

Hivatkozott irodalom

Bánkúti–Gyarmati (szerk.), 2010

Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk. Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Budapest, L'Harmattan–ÁBTL.

Benyhe, 2015

Benyhe Bernát: Bokor–Állam–Egyház. A Bulányi György-féle Bokor közösség, a kommunista pártállam és a magyar katolikus hierarchia. In: *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni zsinat korában.* Szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. Budapest, Gondolat, 257–325.

Cseh, 1999

- Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In: *Trezor I. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 73–90.
- Cseh–Okváth 2013
Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.
- Gyarmati, 2011
Gyarmati György: *Kísértő közelmúlt – Avagy a rendszerátalakítások egyik deficitje*. L'Harmattan–Líceum.
- Gyarmati, 2013
Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Szerk. Gyarmati György. Budapest, ÁBTL–L' Harmattan.
- Havas, 1990
Havas Henrik: *A Cég árulója*. Budapest, Szféra.
- Kiss–Soós–Tabajdi, 2013
Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek*. Budapest, L'Harmattan.
- Kósa, 2010
Kósa László: Az állambiztonsági szervezet hálózata a református egyházban a diktatúra idején. *Téma*, 1–2. sz.
- Köbel, 2005
Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*. Budapest, Rejtjel.
- Köpeczi Bócz, 2004
Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Majsai, 2007
Majsai Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel.” Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. Esettanulmány(ok). I. rész. *Beszélő*, 12. sz. 44–65.
- Mirák, 2010
Mirák Katalin: Az ideális tartótiszt. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk. Soós Viktor Attila – Szigeti László – Szabó Csaba. Budapest, Szent István Társulat, 170–194.
- Mirák (szerk.), 2014
Háló 2. Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945–1990. Szerk. Mirák Katalin. Budapest, Luther Kiadó.
- Paksa, 2013
Paksa Rudolf: Protopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés”. (A Horthy-kori magyar nemzetiszocialista elit vizsgálata). In: *Módszertani tanulmányok VIII*. Szerk. Ballabás Dániel, Eger, Líceum Kiadó, é 7–20.
- Papp, 2015
Papp István: Ávós legendák – Moldova György: Az elbocsátott légió. In: uő: *Szemek a láncban. Játzmák a magyar állambiztonság történetében*. Budapest, Jaffa Kiadó, 239–272.
- Rainer, 2018
Rainer M. János: *Századosok*. Budapest, Osiris.
- Soós, 2015
Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe*. PhD-értekezés, kézirat, ELTE BTK.
- Soós, 2017
Soós Viktor Attila: A Regnum Marianum ifjúságnevelő munkája. In: „*Illegális ifjúsági munka*”. *Cserkészközösségek a diktatúrában*. Szerk. Tabajdi Gábor. Budapest, Magyar Cserkészszövetség.

Soós–Szigeti–Szabó, 2010

Soós Viktor Attila – Szigeti László – Szabó Csaba (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Budapest, Szent István Társulat.

Szabó, 2011

Szabó Gyula: *A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája*. Budapest, Püski.

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*. Budapest, 1956-os Intézet – Corvina.

Tabajdi, 2008

Tabajdi Gábor: „A szakmai munka segítése pártpolitikai eszközökkel.” Az állambiztonsági szervek pártiratai 1956–1990. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_4_tabajdi.pdf (utolsó letöltés: 2018. szeptember 6.).

Tabajdi, 2010a

Tabajdi Gábor: Az egyházi elhárítás irányítói (1956–1990). In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szigeti László – Szabó Csaba. Budapest, Szent István Társulat, 117–137.

Tabajdi, 2010b

Tabajdi Gábor: Kis állambiztonsági topográfia. Titkos lakások Budapesten 1956–1978. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_4_tabajdi.pdf (utolsó letöltés: 2018. szeptember 6.).

Takács, 2010

Takács Tibor: Az ávós mint szöveg: Harangozó Szilveszter. In *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Szerk. Bódy Zsombor, Horváth Sándor, Valuch Tibor. Budapest, Argumentum, 76–87.

Ungváry, 2007

Ungváry Krisztián: Egyenes út a csúcsra. Harangozó Szilveszter. Egy állambiztonsági főcsoportfőnök karrierje. *Rubicon*, 3. sz. 29–35.

Vörös, 2015

Vörös Géza: Egyházüldözők arcképcsarnoka I–II. *Betekintő*, 1. és 2. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_1_voros_0.pdf; http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_2_voros.pdf Utolsó letöltés: 2018. szeptember 6.

Wirthné, 2015

Wirthné Diera Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése*. PhD-értekezés, kézirat, ELTE BTK.

Elektronikus dokumentumok

Kenedi, 2008

A Szakértő Bizottsága jelentése 2007–2008.
mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf

1989: Volt-e

<http://www.osaarchivum.org/>

A III/III krónikája

<https://iii-iii-kronika.blog.hu/>

¹ A tanulmány megírásához szükséges kutatómunka támogatásáért, évtizedes referenci munkájáért Orbán Balázsnak, Soós Mihálynak (ÁBTL), valamint Katona Klárának és Simon Istvánnak (MNL) mondok köszönetet.

² Cseh, 1999

³ A tematikus írások gyűjteményét lásd <http://www.betekinto.hu/taxonomy/term/178>.

⁴ Gyarmati, 2013.

⁵ Okváth, 2013.

⁶ <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1>.

⁷ Tabajdi–Ungváry, 2008: 67–143.

- ⁸ <https://www.neb.hu/hu/az-allambiztonsag-vezetoi-19561962>; <https://www.neb.hu/hu/vizsgalotisztek> (utolsó letöltés: 2018. augusztus 30.).
- ⁹ A tematikus írások gyűjteményét lásd <http://www.betekinto.hu/taxonomy/term/12>; továbbá Bánkúti–Gyarmati (szerk.), 2010; Soós–Szigeti–Szabó, 2013.
- ¹⁰ Mirák, 2010.
- ¹¹ Tabajdi, 2010; Vörös, 2015.
- ¹² Soós–Szigeti–Szabó, 2010.
- ¹³ Kenedi, 2008; Gyarmati, 2011.
- ¹⁴ Erről lásd Papp, 2015.
- ¹⁵ ÁBTL 1.11.6 35. doboz.
- ¹⁶ ÁBTL 1.11.6 17. doboz.
- ¹⁷ ÁBTL 1.11.6 6. doboz.
- ¹⁸ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7/1979.
- ¹⁹ Ennek háttéréről Paksa, 2013; legújabbban Rainer, 2018.
- ²⁰ MNL OL 838. f. 3/112. ő. e.
- ²¹ MNL OL 842 f. 3/81 ő. e.
- ²² MNL OL 842 f. 5/15 ő. e.
- ²³ Ungváry, 2007.
- ²⁴ Kis–Soós–Tabajdi, 2013.
- ²⁵ Tabajdi, 2010a.
- ²⁶ ÁBTL 2.8.1. 14762 (Reményi Géza).
- ²⁷ ÁBTL 2.8.1. 14780 (Tóth Ferenc).
- ²⁸ Soós, 2015.
- ²⁹ ÁBTL 2.8.1. 14669 (Ács Péter).
- ³⁰ *A tartótiszt* (dokumentumfilm). Rendezte: Varga Ágota (2013).
- ³¹ ÁBTL 2.8.1. 14670 (Bana Géza).
- ³² A. m. szobahallgatás.
- ³³ ÁBTL 2.8.1. 13822 (Bándi Ferenc).
- ³⁴ ÁBTL 2.8.1. 14719 (Király István).
- ³⁵ ÁBTL 1.11.1. 137. doboz.
- ³⁶ ÁBTL 2.8.1. 15221 (Chászár László).
- ³⁷ ÁBTL 1.11.6 6. doboz.
- ³⁸ ÁBTL 2.8.1 14693 (Évinger István).
- ³⁹ ÁBTL 2.8.1 14745 (Móricz János).
- ⁴⁰ ÁBTL 1.11.6 6. doboz.
- ⁴¹ ÁBTL 1.11.10 17. doboz.
- ⁴² ÁBTL 1.11.6. 3. doboz.
- ⁴³ A történet korabeli elbeszélését lásd Havas, 1990.
- ⁴⁴ Tabajdi, 2010b.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.3. (lakásdossierék).
- ⁴⁶ ÁBTL 3.1.3. IV-5/K („Duna”) fedőnevű K-lakás.
- ⁴⁷ ÁBTL 1.11.6. 17. doboz.
- ⁴⁸ Tabajdi – Ungváry, 2008, 285–306; Majsai, 2008; Kósa, 2010; Mirák (szerk.), 2014.
- ⁴⁹ ÁBTL 1.11.10 2. doboz.
- ⁵⁰ ÁBTL 1.11.10 52. doboz.
- ⁵¹ Szabó, 2011.
- ⁵² ÁBTL 4.2. 10-530/1972.
- ⁵³ ÁBTL 4.2 13-672/1985.
- ⁵⁴ MOL 288. f. 5/846, 874. ő. e.
- ⁵⁵ *A tartótiszt*.
- ⁵⁶ Minden bizonnyal Várszegi Asztrik (sz. Várszegi Imre) bencés szerzetesről van szó, akit ebben az évben szenteltek esztergomi segédpüspökké.
- ⁵⁷ Ezek a részadatok természetesen az állambiztonság működése kapcsán is csak más forrásokkal együtt értelmezhetők. Scheiber Sándorral kapcsolatban több tucat állambiztonsági dossierban maradtak fenn feljegyzések. A hatvanas években történő megfigyeléséről pl. ÁBTL 3.1.5. O-17169 („Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták”).
- ⁵⁸ ÁBTL 1.11.10. 2., 47., 48., 49. doboz.
- ⁵⁹ Wirthné, 2015.
- ⁶⁰ MOL XIX-B-1-ax 10-38/8-1986.
- ⁶¹ ÁBTL 1.11.10. 2., 47., 48., 49. doboz.
- ⁶² ÁBTL 1.11.10. 2. doboz.

⁶³ Nem reprezentatív adataim szerint az 1980 és 1985 közötti fedőnévlisták esetében közel kétharmados arányban lehetséges a sikeres azonosítás: 113 kutatói azonosításra beadott tétel közül 74 fedőnévhez sikerült valós személyek adatait társítani.

⁶⁴ Az ÁEH működéséről, illetve az ÁEH és a Belügyminisztérium kapcsolatairól lásd Köpeczi Bócz, 2014; Köbel, 2015.

⁶⁵ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7/1979.

⁶⁶ MOL 842. f. 5/ 1. ő. e.

⁶⁷ MOL 842. f. 5/ 15. ő. e.

⁶⁸ Benyhe, 2015.

⁶⁹ Soós, 2017.

⁷⁰ MOL XIX-B-1-x 10-38/4-1982.

⁷¹ ÁBTL 1.11.10. 2., 47., 48., 49. doboz.

⁷² MOL 842. f. 3/123. ő. e.

⁷³ Katolikus megyéspüspökök szabályos időközönként kötelező látogatása a Vatikánban.

⁷⁴ MOL 842. f. 5/22 ő. e.

⁷⁵ A fennmaradt iratanyagot, illetve Révész Béla kutatási eredményeinek ismertetőjét lásd

http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2106&Itemid=2258&lang=hu

⁷⁶ MOL 288. f. 31/V/1. ő. e.; OSA Digitális Állambiztonsági Archívum

⁷⁷ 1989: Volt-e.

⁷⁸ ÁBTL 2.7.1. 1989. július 12.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.5. O-20034 („Építők”).

⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-20037 („Pilátus”).

⁸¹ ÁBTL 1.11.6. 7. doboz.

⁸² ÁBTL 1.11. 6. 35. doboz.

⁸³ Tabajdi, 2008.

⁸⁴ MOL 842. f. 4/3. ő. e.

⁸⁵ MOL 842. f. 4/4. ő. e.

⁸⁶ MOL 842. f. 4/5. ő. e.

⁸⁷ MOL 842 f. 5/15 ő. e.

⁸⁸ MOL 842. f. 5/1. ő. e.

⁸⁹ MOL 842. f. 3/123. ő. e.

⁹⁰ MOL 842. f. 5/1. ő. e.

⁹¹ Takács, 2010.

⁹² ÁBTL 1.11. 6. 35. doboz.

⁹³ MOL 842 f. 5/15 ő. e.

⁹⁴ MOL XIX-B-1-az 10-94/3/1984.

⁹⁵ ÁBTL 1.11.6 6. doboz.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ ÁBTL 1.11.1. 58. doboz.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.2.

Medgyesi Konstantin

A helyi demokrácia erőpróbája: a makói Pfeiffer-botrány.

Válság és megbélyegzés

1946–1947-ben a Pfeiffer-botrányal és annak következményeivel a helyi demokrácia valódi próbája zajlott Makón. Az ügy¹ maga és az utána következő eseménysorozat jelképesen mutatta meg a makói közélet szereplői szempontjából a különböző demokráciaértelmezéseket, a lokális demokrácia ethoszához való eltérő hozzáállást.²

1946. július 21-én egy sok tucat főből álló, igen harsány kommunista párti tömeg nem engedte szóhoz jutni makói nagygyűlésén Pfeiffer Zoltán igazságügyi államtitkárt, a Független Kisgazdapárt egyik vezető politikusát. Az államtitkár így nem tudta elmondani beszédét. Az eset annyiban nem egyedi a koalíciós évek Magyarországon, hogy a Magyar Kommunista Párt és a Baloldali Blokk számára 1946-tól kezdve bevált harci eszközzé vált a rivális politikai csoportosulások rendezvényeinek megzavarása.

Az ügy két ok miatt fontos és történeti értelemben érdekes. Egyrészt ez az első olyan Pfeiffer-gyűlés, amelyet botrányba fullasztanak. (A későbbiekben mindez mindennapossá válik, s végül odáig fajul, hogy 1947. augusztus 25-én csongrádi választási összejövételén Pfeiffer Zoltánt a felheccelt kommunista aktivisták biciklilánccal – életveszélyes sérüléseket okozva a politikusnak – majdnem agyonverik.) Másrészt a gyűlés megzavarása után az FKGP helyi szervezete arról döntött, hogy a párt városházi frakciója nem vesz részt a makói képviselőtestület munkájában, vagyis a makói kisgazdák kvázi felmondták a helyi koalíciót a baloldallal, és kivonultak a helyi demokrácia legfontosabb fórumának számító grémiumból. Ez mindenképpen unikálisnak tekinthető az országban – noha hasonló csörték előfordultak más településeken is.³

A kisgazda városatyák hosszú hónapokig bojkottálták a „városi parlament” üléseit. Erőteljes és hosszú ideig tartó, több hónapos nyomásgyakorlást követően – az összeesküvés ügy árnyékában, Kovács Béla elrablása után néhány héttel és Pfeiffer Zoltánnak a Független Kisgazdapártból való kilépését, kizorítását követő napokban – 1947. március 19-én tértek vissza a testületbe. Mindezen történéssel összefüggésben akár azt is mondhatnánk, hogy ismét teljesebbé válhatott a helyi demokrácia, de ismerve az országos kontextust, illetve a visszatérés érdekében a baloldal által végzett nyomásgyakorlás metódusát, kijelenthető: ezzel a helyi demokrácia ereje tovább gyengült, hiszen intézményesen, képviselőcsoporti szinten már nem maradt lehetőség a baloldali aktoroktól független strukturális közéleti akaratképzésre.

A szervezők 1946. július 21., vasárnap délután 4 órára hirdették meg a kisgazda nagygyűlést. Szónokként Pfeiffer Zoltán államtitkárt, Parragi György és Pártay Tivadar FKGP-s nemzetgyűlési képviselőket jelölték meg.⁴

Az összejövétel helyszíne a makói városháza előtti tér volt. A tömeg nagyságáról egymásnak ellentmondó

adatainak vannak. A korszak kommunista polgármestere, Kiss Imre visszaemlékezésében „500 főnyi hallgatóságról”⁵ beszélt. A kispazda szellemiségű *Igazság* című országos hetilap szerint „több ezer ember gyűlt össze”.⁶ Az akkoriban egyetlen helyi napilap, a baloldali *Makói Népiújság* publicisztikájában arról írt, hogy „nem sokkal többen”⁷ lehettek, mint 500 fő. A kispazda napilap, a *Kis Újság* két, egymástól eltérő létszámról adott hírt a különböző lapszámaiban. Az affért követő napokban, 1946. július 25-én „több ezer”⁸ tömegről tájékoztatott, míg három héttel később, augusztus 18-án úgy fogalmazott, hogy „néhány száz ember”⁹ volt jelen az eseményen.¹⁰

A gyűlést Szőnyi Imre¹¹ nemzetgyűlési képviselő, az FKGP makói vezetője nyitotta meg, majd átadta a szót Pfeiffer Zoltánnak. Az államtitkár rövid bevezetőjét követően a „kispazdapárt többségi jogairól szökött”.¹² A beszámoló szerint ekkor „tört ki a vihar, s az egész gyűlés tartama alatt nem lankadó erővel tartott, egyre fokozódott”.¹³ Az államtitkár egy ideig szöcsatát vívott a közbeszólásokkal, majd abba hagyta a beszédet. Szőnyi megpróbálta a rendet helyreállítani, ez azonban nem sikerült.

A *Makói Népiújság* baloldali elkötelezettségű publicistája – kissé cinikusan – úgy vélte: „egy népgyűlés sikere mindig a szónokokon múlik”,¹⁴ majd a következőket írta: „Pfeiffer már szinte az első szavaival olyan hangot ütött meg, mely mélyen sértette a megjelent nem kispazdapárti hallgatóságot. Mikor pedig az első közbeszólásokra rögtön le söpredékezte a tömeget, természetes csak azt bizonyította be a tömegnek, hogy okkal támadják őt.”¹⁵ A kommunisták részéről a vád, hogy Pfeifferék „söpredékek, csöcseléknek, részegeknek” nevezték a hangoskodókat, többször is megjelenik.¹⁶ Pfeiffer Zoltán életrajzírói, Földesi Margit és Szerencsés Károly megítélése szerint a politikus „igen robbanékony volt, az ellentétek elsimitásához nem igazán értett”.¹⁷ Nem kizárt tehát annak lehetősége, hogy a kommunista provokátorok közbekiabálása valóban felbosszantotta az államtitkárt, aki visszaszólt a botrányt keltő csoportosulásnak. Ráadásul, mivel ekkor érte először ilyesfajta erőteljes inzultus, bizonyára még nem ismerte a módját, miként lehet kezelni az efféle kellemetlen szituációkat.

Hogy pontosan mit mondott Pfeiffer Zoltán, és főként, hogy mit szeretett volna elmondani, rekonstruálhatatlan. Segítségét jelenthet azonban a délelőtti kiskunhalasi szónoklata, hiszen tartalmilag valószínűleg nem készült két, teljesen eltérő hangvételű megnyilatkozással. Kiskunhalason kijelentette: „a demokráciában a parasztság nélkül nem lehet politikát csinálni, mint ahogyan nem lehet olyan politikai akciókat sem, melyek ellenkeznének az ország nagy többségét kitevő parasztság felfogásával.”¹⁸ Minden bizonnyal e kérdéskörrel kívánt beszélni a makói hallgatóság előtt is. Feltételezhetjük, Pfeiffer Makón is a kispazda demokráciaértelmezés szerint kívánt szökölni, és itt is el akarta mondani, hogy „demokráciában” a parasztságot képviselő erőknek döntő szavuk kell hogy legyen a közéleti meghatározó kéréseiben.

Miután Pfeiffernek nem sikerült elmondani a beszédét, Pártay Tivadar nemzetgyűlési képviselő próbált szóhoz jutni. Beszélt a „demokrácia eszményéről”, sürgette a helyhatósági választások megtartását,¹⁹ tiltakozott azon beállítás ellen, miszerint a kispazdapárt reakciós lenne,²⁰ és elismeréssel nyilatkozott a Szovjetunió az ország felszabadítása érdekében kifejtett erőfeszítéseiről.²¹ E Vörös Hadseregnek szóló gesztus kettős célt szolgálhatott. Pártay igyekezett legalább minimálisan elnyerni a kommunista szimpatizáns kiabálók bizalmát, továbbá ezt követően kritikaként fogalmazhatta meg, hogy az MKP-tagok hozzátartozói nagyobb segítséget kapnak hadifoglyaik hazahozatalához, mint azok, akik nem töltöttek ki kommunista párti belépési nyilatkozatot. „Természetes, hogy egy ilyen rágalmat a tömeg nem tűrt szó nélkül és nem volt kíváncsi a többi mondanivalóra”²² – írta szerkesztőségi véleményként a baloldali *Makói Népiújság*.

Eltérő számok állnak rendelkezésünkre arra nézve, hogy hányan lehettek a rendbontók.²³ Az 1946. július 25-én megjelent *Kis Újság* tájékoztatása szerint „mintegy 200 főnyi csoport igyekezett megzavarni”²⁴ az összejövetelt. Július 28-án így írt a kispap napilap: a „gyűlésen részt vevő törpe kisebbség szüneteltől fűtött botrányt rendezett és sűrűn szakította félbe a szónokokat.”²⁵ A *Kis Újság* augusztus 18-i számában viszont a következőket olvashatjuk: „néhány száz ember van jelen, kétharmaduk kommunista.”²⁶ A kispap szellemiségű hetilap, az *Igazság* a gyűlés megzavarásáról szóló tudósítás elején „egy szokatlanul nagy”²⁷ társaságról beszélt, majd ötszáz provokátorról tett említést.

Az *Igazság* beszámolójából arról értesülünk, hogy a kommunista pártiak „két részre oszlottak, körbefogva a hallgatóságot. Amikor a szónokok beszélni akartak, a jól megszervezett rendbontók szavalókórusokat létesítettek és különféle munkáspárti jelszavak kiabálásával lehetetlenné tették a szónokok további beszédét.”²⁸ A *Makói Népiújság* baloldali újságírója azonban úgy vélte: „a két részre oszló közbefogás is csak a cikkíró fantáziájában létezett.”²⁹

A kispapok biztosak voltak benne, hogy a rendbontás tudatosan kigondolt akció lehetett. A *Kis Újság* arról írt, hogy a provokátorok „szervezetten lépnek fel”.³⁰ Az *Igazság* pedig „előre megszervezett suhanc-társaságról”³¹ szólt. A *Makói Népiújság* szerint „valótlan, hogy a gyűlést előre megszervezett suhanc társaság zavarta volna meg. A Kommunista Párt tömegei a maguk lábán állnak, a maguk fejével gondolkodnak.”³²

Az MKP makói vezetőségének üléseiről készült jegyzőkönyvek alapján nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy volt-e előzetes forgatókönyv a Pfeiffer-gyűlés megzavarására. A július 21-i kispap rendezvény előtt alig egy héttel, július 16-án tartott az MKP helyi szervezete vezetőségi ülést. A jegyzőkönyv tanúsága szerint nem került szóba a téma. (Ez persze nem jelenti azt, hogy jegyzőkönyvön kívül nem tettek lépéseket az ügyben.) A július 23-i összejövetelen, tehát a botrányba fullasztott tömegrendezvény után két nappal Rátky György vezetőségi tag kijelentette, „nekünk is van egy olyan tömegünk, amelyre mindenkor számíthatunk”, majd hozzátette: „láthattuk, hogy az elvtársak fegyelmezettek”.³³ E megjegyzést figyelembe véve, hajlamosak lehetünk elfogadni „az előre eltervezett rendezvényt” variációját. Szintén e megbeszélésen kisebb vita alakult ki arról, hogy szükséges lett volna-e a kommunista befolyás alatt álló helyi sajtóban előzetesen cikket írni Pfeifferről, hogy megfelelően „jellemezzék” a kispap politikust a makóiak előtt. Kiss Imre polgármester úgy vélekedett, „helyes az, hogy nem mutattuk be előzőleg [...], mert így nem mondhatják legalább, hogy régen készültünk erre. Így spontán jött.”³⁴

Csepregi Imre prelátnak, a Makó-Belvárosi Katolikus Egyházközség plébánosa 1944-től 1953-ig naplót vezetett. A megzavart kispapgyűléssel kapcsolatosan – noha az eseményen maga nem vett részt, másoktól értesült a történetekről – érdekes bejegyzést találunk a dokumentumban: „Mint mondják, a párhelyiségben volt a polgármester is és a háttérből irányította a rendezvényt.”³⁵ A városban tehát elterjedt az, hogy Kiss Imre, Makó kommunista párti polgármestere személyesen vezényelte le a provokációt.³⁶ Ennek fényében lehet tanulságos az MKP július 23-i makói vezetőségi ülésén hozott határozat, miszerint „hívjuk fel az elvtársak figyelmét a sutgó propaganda elleni harcra”.³⁷

Kiss Imre polgármester néhány nappal később a *Makói Népiújság* hasábjain értékelte a július 21-én történeteket. „Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy azon a sérelmezett népgyűlésen, amelyen a hallgatók egy része valóban nem tudott parancsolni érzelmeinek és véleményét megmutatta a gyűlés szónokaival szemben – és ezt különös mértékben szeretném kihangsúlyozni –, a demokrácián nem esett semmi sérelem. Nem párt ellen

tüntetett és nyilvánított véleményt senki sem. Ismétlem, nem párt ellen, hanem egyes személyek ellen, akiket a Kisgazdapárt szónoknak hívott meg – szerencsésen vagy szerencsétlenül, nem vitatom, hiszen ez a párt belügye – de le kell szögezni azt, hogy úgy Parragi, mint Pfeiffer államtitkár személye a gyűlést megelőző hetekben, sőt hónapokban egyöntetű céltáblája volt a demokratikus sajtónak, amely kifogásolta, sőt nem egy esetben elítélte azokat a megnyilatkozásokat, amelyek e két szónok részéről az ország különböző részein elhangzottak. Ebben a sajtóvisszhangban részt vett nemcsak a kommunista sajtó, de a Baloldali Blokk valamennyi sajtóorgánuma is. Ilyen előzmények után nem is olyan csodálatos, ha kirobban az, ami kirobbant azon a sérelmezett nagygyűlésen. Újra hangoztatom, hogy az, ami azon a vasárnap délután történt – meggyőződésem szerint – nem a Kisgazdapárt ellen hangzott el, hanem azok ellen, akik ott a hallgatók elé álltak és szólni kívántak³⁸ – hangsúlyozta a kommunista párti polgármester.

Figyelemre méltó, hogy Kiss Imre a gyűlés megzavarását kiváltó érzelmi elemként a „demokratikus sajtó” Pfeiffer-ellenes írásait nevezte meg, s egyúttal leszögezte, hogy a demokrácián nem esett sérelem. A baloldali elkötelezettségű *Makói Népiújság* szintén e vonal mentén érvelt: „A kommunista párt tömegei [...] eljöttek a nagygyűlésre meghallgatni azokat a szónokokat, akiket a *Szabad Nép* ellenük vitatkozó cikkeiből már ismertek. Maguk akarták leellenőrizni a szónokok demokrata mivoltát.”³⁹ Külön kiemelnék azt a nyelvi panelt, miszerint a helyi kommunisták a kisgazda politikusok „demokrata mivoltát” kívánták úgymond megvizsgálni.

A július 21-i makói nagygyűlés előtti hónapban Pfeiffer Zoltán valóban a baloldal céltáblájává vált. Érdemes ezért felvázolni, milyen támadásokban volt része akkoriban az igazságügyi államtitkárnak. Ezáltal könnyebben megérthetjük, miféle érzések, indulatok bujkálhattak a botrányozók lelkében.

Pfeiffer Zoltán a Bilkey-Papp Zoltán-ügyben vállalt jogvédő magatartása miatt már 1946 márciusában a kommunista sajtó támadásainak keresztüztüzebe került. Bilkey-Papp Zoltánnal és társaival szemben demokráciaellenes összeesküvés volt a vád, de Pfeiffer igazságügyi államtitkárként igyekezett az ügy jogállami normákkal ellentétes vadhajtásait visszametszeni – ettől kezdve illesztették a kommunisták Pfeiffer neve elé a „fasisztamentő” nem túl hízelgő jelzőjét.⁴⁰

1946 májusában a kommunisták iránt lojális Ries István igazságügyi miniszter hosszabb időre Angliába utazott, s így Pfeiffer Zoltán államtitkár lett a tárca tényleges irányítója. Pfeiffer igyekezett gátat szabni az igazságszolgáltatási igazgatás terén az MKP diktatórikus törekvéseinek. Zolnay Kálmán, az igazságügyi minisztérium büntetőjogi osztályának vezetője, aki meggyőződéses kommunistaként rendszeresen küldte az MKP vezetői számára a jelentéseket Pfeifferről és a tárcáról, ebben az időszakban a következőket írta az államtitkárral kapcsolatosan egy bizalmas összefoglalóban: „Mindent tüvé teszünk, hogy a reá kompromittáló aktákat felszínre hozzuk.”⁴¹ Mivel érdemi dehonestáló tényeket nem találtak, maradt a megbélyegzés eszköztára.

A *Szabad Nép* 1946. június 29-i számában jelent meg Révai József, a kommunista párt ideológusának vezércikke. „Mit ér a harc a faszizmus ellen, ha az igazságügyminisztérium államtitkári székében Pfeiffer Zoltán ül, aki jobb ügyszóhoz méltó buzgalommal, módszeresen és rendszeresen, nem hanyagságból, hanem előre megfontolt szándékkal akadályozta a köztársaság védelméről szóló törvény alkalmazását”⁴² – adta meg az alaphangot Révai, majd ekképpen folytatta: „Ha a demokrácia megérdemelné nevét, akkor a [...] Pfeiffer Zoltánokon kezdené el az erély alkalmazását.”⁴³ Szintén e lapszámban napvilágot látott egy hosszú, többhasábos cikk Pfeiffer Zoltánról. Az írás címe: *A legnagyobb fasisztamentő. Pfeiffer államtitkár úr, a demokrácia*

ellenségeinek védelmezője.

A Magyar Kommunista Párt hivatalosan is követelni kezdte az FKGP-től Pfeiffer Zoltán visszahívását az Igazságügyi Minisztérium államtitkári posztjáról. 1946. július 7-én pedig Szviridov tábornok jegyzéket adott át Nagy Ferenc miniszterelnöknek, melyben többek között felszólította a magyar kormányt, hogy mentse fel állásából az igazságügyi államtitkárt. Nagy Ferenc így emlékezett később a Szviridov-féle nyomásgyakorlás Pfeiffer személyét érintő vonatkozásaira: „A következő követelés, hogy mondassam le hivataláról Pfeiffer Zoltán igazságügyi államtitkárt, miután hivatalában akadályozza a demokráciaellenes bűncselekmények gyors kivizsgálását és a bűnösök megbüntetését. [...] Hogy Pfeiffer Zoltán államtitkárt hivataláról mondassam le, a leghatározottabban visszautasítottam. Pfeiffer Zoltán ezután még több mint fél évig államtitkára volt az Igazságügy-minisztériumnak.”⁴⁴

Nagy Ferenc miniszterelnök dolgát megkönnyítette – vagyis maradt mozgástere, így például kiállhatott Pfeiffer mellett –, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol és amerikai tagjai tiltakoztak amiatt, hogy Szviridov egyoldalúan avatkozott be a magyar belpolitikába, s ennek következtében a szovjetek felfüggesztették a jegyzék hatályát.⁴⁵ A július 16-i pártközi megegyezés következtében pedig Pfeiffer Zoltán megmaradhatott a posztján, és mindez reményt jelentett arra, hogy a személyét érő kommunista párti támadások egy időre megszűnnek.

Az időleges belpolitikai békét hozó július 16-i kompromisszumot követő napokban történt Makón a Pfeiffer Zoltánt ért incidens. A helyi kommunista párti vezetők, akik a baloldali országos sajtóból (főként a már idézett *Szabad Népből*) és alkalmi parlamenti pletykákból, bennfentesnek gondolt pártapparátusbéli személyektől értesülhettek a politikai történésekről, úgy érezhették: a „fasisztamentő” Pfeiffer üldözött vaddá vált (június közepétől egy hónapon át valóban az is volt), ellene bármi megengedhető. Ilyen megfontolások és lélektani összetevők állhattak a gyűlés megzavarása mögött. A makói MKP-s politikusok olvasták a *Szabad Népből* az igazságügyi államtitkára zúdított vádjait, ez meg is maradt bennük. (Láthattuk, Kiss Imre is a *Szabad Népből* Pfeiffert ostromozó írásaira utalt, mikor a makói botrány összefüggéseit igyekezett megmagyarázni.) Bizonyára nem értesültek viszont a Szviridov-levél felfüggesztéséről és a színpadok mögött zajló pártközi tárgyalások eredményéről. Így amikor hírt vettek Pfeiffer Zoltán makói látogatásának, azt gondolhatták, eljött az idő a cselekvésre, ahogyan a *Makói Népijség* publicistája írta: a kommunista tömeg maga akarta „leellenőrizni a szónokok demokrata mivoltát”.⁴⁶

Július végén történhetett, hogy az MKP megyei és országos vezetése megállj parancsolt a helyi pártvezetésnek, és kritikával illette a Pfeiffer-gyűlés megzavarását. Mindennek hatására Rozsnyai Mihály, az MKP városi titkára lemondott posztjáról. A makói kommunisták pedig úgy értelmezték a felsőbb pártvezetés döntését, miszerint „letiltották a forradalmi gondolatot a tagságnál”.⁴⁷

A Magyar Kommunista Párt Csanád Megyei Bizottságának 1946. augusztusi ülésén állapították meg, hogy helyben „fennáll még mindig a kissé baloldalra való elhajlás, túlzott radikalizmus, türelmetlenség”.⁴⁸ Apró Antal, a MKP KV tömegszervezeti osztályvezetője a párt Csanád megyei szervezetének helyzetéről szóló 1946. augusztus 13-i keltezésű jelentésében is utal rá, személyi ellentétek vannak a makói vezetésben, és egyes kommunista funkcionáriusok részéről „a Párt irányvonalának kérdésében is állandó kritika és támadás hangzik el”.⁴⁹ (A dokumentum Farkas Mihály asztalára került, aki a következő megjegyzést írta a lapra: „Szükségesnek tartom, hogy a szervezési és káderosztály egy-egy jó, értelmes instruktorja [sic!] lemenjen Makóra és megvizsgálja a pártszervezet belső helyzetét.”⁵⁰)

E kritikus csoport tagjai túl puhának tartották az MKP politikai stílusát – azt, hogy a kommunisták formálisan elfogadják a parlamentáris demokrácia világát, szellemiségét –, ezért is igyekeztek önálló kezdeményezésekkel élni. Mindennek volt egyik megnyilvánulása a Pfeiffer-gyűlés megzavarása.

A kisgazda összejövétel botrányba fullasztása miatt Makón azonban az MKP még a Baloldali Blokkon belül is elszigetelődött, ugyanis – a normasértés súlyossága folytán – a helyi szociáldemokraták és a Nemzeti Parasztpárt makói képviselői is elhatárolódtak a július 21-én történetektől. („Az SZDP sajnos ellenünk fordult és ugyancsak ez a helyzet az NPP-vel is”⁵¹ – olvasható a kommunista párt szervezet július 23-i vezetőségi ülésén készült jegyzőkönyvben.) A helyzet komolyságát mutatja, hogy a kisgazda összejövétel megzavarása miatti tiltakozás jeleként két személy kilépett a makói MKP-szervezetből. Erről Sárvári György, a vezetőség tagja számolt be: „A MÁV-nál két párttag arra hivatkozással, hogy a vasárnapi tüntetéssel nem azonosítja magát, kilépett.”⁵²

A makói gyűlés megzavarása belpolitikai téren is hangos botrányt okozott. Pfeiffer Zoltán szerint „a demokrácia szégyene”,⁵³ ami történt. Az országos kisgazda sajtó pedig nem mulasztotta el a lehetőséget, hogy az eset kapcsán is rávilágítson a kommunistáknak a demokratikus politikai kultúrát sértő közéleti stílusára.

„A népgyűlés nem akadémiai ülés s épp a demokráciában nem szabad könnyelműen szordínót szereltetni a tömegek nyelvére. Kiváltképpen egy nagy párt nagygyűlésén. Más azonban az, amikor kifejezett szavak, mondatok mellett vagy ellen tüntet a tömeg és más az, amikor szónokok egyáltalában nem szólhatnak. Sem tetszetősen, sem ellentmondást érdemlően, mert csak a hallgatóság beszél vagy a hallgató tömeg egy része vaklármázik. A demokrácia illetanába sehogyan sem fér meg a szónémító vakláрма s nem a demokrácia ügyeit szolgálják azok a pártok, amelyek termékeny vita helyett politikai gyűlések megzavarása terén vitézkednek”⁵⁴ – fogalmazott cikkében a *Kis Újság*, s egyben a demokráciáról szóló fogalmi viták narratívájába helyezte az esetet. A kisgazda szellemiségű hetilap, az *Igazság* az átértett sérelmek ellenére a koalíciós együttműködésre helyezi a hangsúlyt: „A makói kisgazdák kemény öklei nem sújtottak le a már nem is felelőtlen, hanem jó előre megszervezett és betanított rendbontókra, mert a makói és az ország minden parasztja tudtában van a politizálás, a koalíció fontosságának.”⁵⁵

A megzavart gyűlést követően az FKGP helyi irányítói viszont nem elégedtek meg önmagában azzal, hogy felháborodnak és tiltakoznak, hanem határozott politikai cselekvésre szánták el magukat. A helyi demokrácia lényegi struktúráját érintő döntést hoztak arról, hogy válaszként a Kisgazdapárt képviselőtestületi tagjai bojkottálni fogják a „városi parlament” üléseit.

A makói képviselőtestület a július 21-i incidens másnapján ült össze. A közgyűlés megnyitását követően Erdei Imre, a Független Kisgazdapárt delegáltja kért napirend előtti felszólalásra lehetőséget. Erdei a következő deklarációt – ami valóságos manifesztuma a helyi demokráciasérelmeknek – olvasta fel: „A Függetlenségi Frontba, majd pedig a koalícióba tömörült demokratikus pártok – köztük a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt is – együttesen vállalkoztak az ország újjáépítésére és az önkormányzatokban, addig is, amíg az önkormányzati választások megtarthatók lesznek, az ügyek intézésre. A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt ezt a vállalkozást komolyan vette és veszi most is annak ellenére, hogy a lakosság között a többsége nyilvánvaló, vállalta még azt is, hogy a most meglevő paritásos alapon intézményesen kisebbségbe szorítkozzék. Tette ezt a kitűzött nagy cél érdekében, hogy a viszonyok mielőbb konszolidálódjanak és az újjáépítés haladhatson, feltételezve, hogy a többi pártoknak is ugyanez a céljuk [...] De kétségbe kell vonni azt, hogy a

pártok egyike méltányolja ezt az áldozatkészséget és hajlandó a maga részéről is, ha nem is áldozatot hozni, de legalább belátni, hogy az együttműködés érdekében bizonyos lojalitásokkal kell lenniök a pártoknak egymással szemben, mert különben együttműködés el nem képzelhető, nem hogy megvalósítható volna. A Kommunista Párt által követett magatartás az együttműködést már eddig is sokszor és nagy mértékben megnehezítette a közelmúltban történt képviselőtestületi gyűléseken, különösen pedig a tegnapi napon a kisgazdapárt által rendezett gyűlésen tanúsított magatartásával pedig teljes joggal hiheti a Független Kisgazdapárt, hogy az együttműködési szándék nem őszinte, sőt e miatt minden közös munka lehetetlenné válik és ezért a maga részéről levonja a következtetéseket és mindennemű közös tárgyalásról, így a városi képviselőtestületi gyűlésekről is, távol tartja magát mindaddig, amíg ez a magatartás ilyen irányú lesz, vagy míg a [z önkormányzati] választások meg nem történnek.”⁵⁶ A memorandum elhangzása után a kisgazdapárti városatyák elhagyták a képviselőtestületi ülést.

Kiss Imre kommunista polgármestert valóban meglepte a kisgazdák lépése. Az MKP makói vezetőségének másnapi ülésén mondta: „Nem gondoltam, hogy ezért [ti. a gyűlés megzavarása miatt] minden népi szervből ki fognak vonulni.”

A képviselőtestületen belül a koalíciós pártok paritásos alapon delegáltak képviselőket, ezért a többség biztosított volt a polgármester számára. Kiss Imre viszont hamar beláthatta, a helyi FKGP-ek e döntésükkel lényegében a képviselőtestület, illetve a város első emberének legitimitását támadják.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon Makón a Független Kisgazdapárt a szavazatok 52%-át szerezte meg, így egyértelmű lehetett, a közgyűlésről való kivonulással messze a legnagyobb politikai tömörülés vonul passzív ellenállásba.

Az MKP helyi vezetői felismerték a kisgazdák kivonulásával együtt járó politikai kockázatokat. Ennek megfelelően azonnal cselekedtek. Egyrészt erőteljes sajtókampánnyal, nyilatkozatokkal, publicisztikákkal arra törekedtek, hogy megbélyegezzék a kisgazdák e „felelőtlen” magatartását, s ezzel az FKGP ellen fordítsák a közvéleményt. Másrészt megpróbálták megosztani a makói kisgazdákat, vagyis leválasztani a tagság egy részét a vezetőségről. Hosszú hónapokig mindezek a törekvések sikertelenek maradtak.

A megzavart 1946. július 21-i rendezvény után Pfeiffer Zoltán azonnal jelezte: nem adják fel, néhány hét múlva visszatérnek és megtartják újra a gyűlést. A megismételt rendezvényre augusztus 11-én került sor.⁵⁷ Pfeiffer Zoltán államtitkárt ezúttal Bajcsy-Zsilinszky Endre özvegye kísérte el a csanádi megyeszékhelyre. Az esemény lázban tartotta a város közélet iránt érdeklődő lakosságát. Olyanok is elmentek kíváncsiságból a gyűlésre, akik egyébként nem jártak politikai rendezvényekre. Akadtak, akik valamelyik közeli ingatlanból figyelték a történéseket. Csepregi prelátus például – többekkel együtt – ügyvéd ismerősének lakásából hallgatta végig a beszédeket. Már az is tanulságos, hogy ez a kis társaság milyen miliőben töltötte ott az időt. Az egyik vendég fia kommunista párti agitátor volt, így egymást figyelmeztették a jelenlévők, hogy az illetővel „óvatosan beszéljenek”,⁵⁸ nehogy tovább adja a férfi az elhangzottakat.

A gyűlés ezúttal rendben zajlott. (Az MKP makói vezetősége augusztus 4-i ülésén „mindenféle provokációt” megtiltott, sőt arról rendelkezett, hogy „a kommunisták ne menjenek”⁵⁹ el a rendezvényre. Azok a párttagok, akik ezzel ellentétesen cselekszenek, pártfegyelmiire számíthatnak, szökött a verdikt.⁶⁰)

A megismételt gyűlésre a kisgazdák meghívták a város polgármesterét, Kiss Imrét. Milyen okok vezérelhették az FKGP makói irányítóit e lépésükkel? Pusztán az udvariasság, vagy lehetett benne akár egy kis provokatív

szándék is? A polgármester mindenesetre elment a rendezvényre. Kiss Imre úgy vélte, e gesztusával segítheti visszacsábítani a képviselőtestületbe a kisgazdapárti városatyákat. Az eseményen szerzett benyomásairól visszaemlékezéseiben is szólt: „Pfeiffer Zoltán hasonlóan ocsmány hangon beszélt, mint az előző megzavart gyűlésen, de ebben most már senki sem zavarta meg.”⁶¹

Cseperegi prelátus naplójában természetesen egészen más megközelítéssel elemezte a Pfeiffer-beszédet. („Okosan és ügyesen vágta a kommunistákat, múltkori példátlan viselkedésüket.”⁶²)

A *Makói Népiújság* tudósítása szerint Pfeiffer Zoltán beszédét „a munkáspártok elleni éles, gúnyos kritika jellemezte, mivel a három hét előtti gyűlés megzavarását a Magyar Kommunista Párt makói szervezete előre megfontolt szándékának tulajdonította”.⁶³ A megszólalás többi részében részletesen beszélt „a magyar demokrácia eredményeiről”,⁶⁴ hangoztatva, hogy ezekben a sikerekben Kisgazdapárt segítsége is ott van. „A stabilizációval kapcsolatosan hangoztatta, hogy meg kell teremteni a lelkek stabilizációját is és az ősszel meg kell tartani a községi választásokat.”⁶⁵

Az augusztus 11-i megismételt makói Pfeiffer-gyűlés az MKP országos vezetőinek megítélése szerint is „olyan nagy jelentőségűnek mutatkozott”,⁶⁶ hogy a párt két – már akkor sem névtelen, de a későbbiekben valóban széles ismertségre szert tevő – politikusát, Apró Antalt és Piros Lászlót küldték le Makóra az események megfigyelése végett. Mindketten nemzetgyűlési képviselők voltak 1946-ban, emellett Piros a Szakszervezeti Tanács főtitkárhelyetteseként tevékenykedett, Apró⁶⁷ pedig – a tömegszervezeti kérdésekért felelős – osztályvezetőként dolgozott a központi apparátusban. Délután – a polgármester⁶⁸ hivatali szobájának ablakából – hallgatták meg Pfeiffer Zoltán beszédét.⁶⁹

Apró hivatalos jelentésében értékelte az MKP-nak a helyi közéletben betöltött szerepét, mozgásterét és e téma részeként a makói Pfeiffer-gyűlések kísérőjelenségeit: „Politikai befolyásunk erősen gyengült az utóbbi időben. Ezt a megállapításom arra is építem, hogy eddig a kisgazdapárt Makón nem tudott erős gyökereket verni, de az utóbbi másfél hónap alatt, de különösen az utóbbi három hétben ezen a téren lényeges változás észlelhető a kisgazdapárt javára. Három héttel ezelőtt Makón a két munkáspárt tagjai megzavarták⁷⁰ Pfeiffer gyengén előkészített gyűlését és akkor Pfeiffer azt mondta, hogy három hét múlva visszajön, de a gyűlést minden körülmények között meg fogja tartani. Most 11-én tényleg megtartotta gyűlését és azon becslésem szerint több mint hatezer ember volt. A mi elvtársaink nem tettek semmi előkészületet, passzívak maradtak, úgy gondolták, hogy Pfeiffer úr gyűlése nem sikerül, de a tények azt bizonyítják, a kisgazdapárt megszervezte ezt a gyűlést, a mi elvtársaink pedig megijedtek a nagy tömeg láttára. Pfeiffer közel három órás beszédet tartott és igen élénken éljeneztek, helyeselték neki a megjelent munkások és parasztok”⁷¹ – áll az Apró-jelentésben.

Kiss Imre kommunista párti polgármester „erős bírálatot” kapott Apróéktól amiatt, hogy miért nem hagyta ott az eseményt, „amikor a szónok a kommunista pártot olyan szigorúan elítélte és rágalmazta a beszédében”.⁷² Kiss Imre részben azzal védekezett, hogy tüntető távozásával nem akarta megsérteni a mellette helyet foglaló özvegy Bajcsy Zsilinszky Endrénét. („Nagy tiszteletlenségnek tartottam volna, hogy szó nélkül ott hagyjam őket.”⁷³) Ez a fajta érvelés a legkevésbé sem hatott a pártközpont embereire. Szintén hatástalan maradt a polgármester másik megjegyzése: „Folyamatban volt az a párt által is szorgalmazott feladatom, hogy a városi képviselőtestületből tüntetően kivonuló kisgazdapárti képviselőket meggyőzzem, hogy térjenek vissza és vegyenek részt továbbra is a nagyon fontos városi ügyek intézésében.”⁷⁴ Kiss Imre taktikai szempontból sem látta jónak egy újabb front megnyitását azzal, hogy tiltakozása jeléül elhagyja a gyűlést. „Persze, az akkori hangulatban egyik magyarázatot sem fogadták el kellő megértéssel”⁷⁵ – írja visszaemlékezésében Piros és Apró reakciójáról a

polgármester.

Kiss Imre „búne” kompenzálásaként a kispazda rendezvényt követő héten a *Makói Népiújság* címlapján megjelent publicisztikájában ostromozta Pfeiffer Zoltánt. Azt nyilván nem bírálhatta, amit Pfeiffer mondott a szónoklatában, hiszen a polgármester ott ült az első sorban, és csendben hallgatta az elhangzottakat – emiatt kapta a pártbírálatot. Így ügyeskedő húzással azért kritizálta az államtitkárt, amiről nem beszélt. „Valamiről elfelejtett szólni Pfeiffer államtitkár úr a legutóbbi kispazda nagygyűlésen. Ez a valami a beszolgáltatás. Az a beszolgáltatás, amely végeredményben a stabilizációs alapja és elengedhetetlen létfeltétele a közellátásnak. Azok a kisemberek és kétkezi dolgozók, akik az elmúlt inflációs világban, a szertemálló fizetésből élő tisztviselőkkel egyetemben, belefúlladtak a bankjegytömegek áradatába és nem jutottak semmihez, akik az éhségtől szédelegve, rongyos ruhában és cipőben végezték munkájukat a magyar közösségért, ezek a névtelen hősök szerettek volna valamit hallani az államtitkár úrtól a beszolgáltatással kapcsolatban”⁷⁶ – igyekezett fogást keresni Pfeifferen Kiss Imre.

A sikeres Pfeiffer-gyűlés „ellensúlyozására”⁷⁷ a makói kommunisták egy másik nagyszabású rendezvénnyel igyekeztek válaszolni. Augusztus 20-ra hívták össze híveiket. A szónok: Pfeiffer régi kritikusa, Révai József, a Magyar Kommunista Párt legfőbb ideológusa volt. Az MKP augusztus 13-i Csanád megyei pártbizottsági ülésén részletesen meghatározták a feladatokat. Döntést hoztak arról, hogy 5000 röpcédulát szórnak szét, 7 kocsit járja majd a környező településeket a gyűlést megelőző napokban („községenként 3–5 elvtárs fog kimenni Makóról háziagítálni”).⁷⁸ Mozgósították a megyei R gárdát is. „Mindenképpen azon leszünk, hogy a FgKFPP⁷⁹ 11-i gyűlésénél népesebb és impozánsabb gyűlést rendezzünk”⁸⁰ – áll a megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyvében. „Meg akarod tudni, mit fog válaszolni Révai József nemzetgyűlési képviselő a múlt heti Kispazdapárt gyűlésén elhangzottakra? Jöjj el augusztus 20-án de. 10 órára a városháza elé”⁸¹ – ilyen újsághirdetésekből invitálták az érdeklődőket a kommunista párti összejövetelre.

Révai József beszédében – a várakozásoknak megfelelően – szólt a Pfeiffer-féle rendezvényről is. „Egy népgyűlés volt itt Makón, egy magasállású kormányférfi volt a szónok. Nem akarok vele vitatkozni. Arról beszélt, hogy ki a súlyosabb és nem arról, hogy mi a baja-gondja a magyar parasztságnak és hogyan lehet a bajon segíteni. [...] Legközelebb ha Makóra jön ez az úr, több figyelmet szenteljen a dolgozó parasztság igazi bajaira. És kevesebbet kötekedjen velünk kommunistákkal”⁸² – mondotta Révai.

A *Makói Népiújság* tudósítója szerint „több ezer főnyi tömeg”⁸³ vett részt az eseményen. „A gyűlés hangulatára is rányomta bélyegét azonban a kispazdapárti térhódítás. A városi pártvezetőség kénytelen volt beismerni, hogy a 20-i népgyűlés nem sikerült”⁸⁴ – emlékezett később Kiss Imre kommunista párti polgármester.

Az augusztusi Pfeiffer- és Révai-gyűlés után Kiss Imre polgármester – érzékelve a kommunisták számára e szempontból kedvezőtlen helyi közéleti klímát – egy időre, néhány hónapra letett arról, hogy visszacsábítsa a kispazdapártiakat a képviselőtestületbe.

1946 végére azonban teljességgel nyilvánvalóvá vált, a közeljövőben nem lesznek helyhatósági választások, amelyek helyben, Makón is a polgári erők előretörését hozhatták volna. 1947. január elején pedig „kirobbant” a magyar közösségi összeesküvésű ügy, ami által defenzívába szorították a Független Kispazdapártot.

Mindezen tényezők a helyi küzdelmekben is éreztették a hatásukat. A képviselőtestületből kivonuló kispazda városatyák számára nyilvánvalóvá vált: a testületi bojkottal kapcsolatos küzdelemben immáron az utóvédharc

következik.

Makó városában is egyértelmű lehetett Kovács Béla 1947. február 25-ei elrablásának üzenete: aki szemben áll a kommunista hatalmi törekvésekkel, az bármikor olyan sorsra juthat, mint az egykori FKGP-főtitkár.

Március 19-én az FKGP képviselői visszatértek a városi közgyűlésbe. A totalitárius eszmékkal szembeni nemzeti ellenállás és a magyar polgári demokrácia történetében a makói kisgazdák passzív rezisztenciája egy aprócska, de mégis figyelemre méltó történet.

Az 1947. augusztus 31-ei parlamenti választásokon az országos 13%-kal szemben a makói választók 37%-a voksolt a Magyar Függetlenségi Párt listájára, így az MFP Makón messze megelőzte a 21%-ot szerzett MKP-t. Ebben a választási eredményben – a demokrácia biztosította keretek között – az 1946-os Pfeiffer-affér és közéleti következményei is szerepet játszhattak.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Archívuma (MNL CSML MSZMP CSMBA) 26. f. 3. ö. e. 27. f. 4. öe. Csanád megyei MKP iratok

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának Makó Városi Levéltára (MNL CSML MVL) 290 kgy 15.706/1946. Jegyzőkönyv a képviselőtestület 1946. július 22-i üléséről

Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 274. f. 16. cs. 152. ö. e.

Apró Antal, a MKP KV tömegszervezeti osztályvezetője a párt Csanád megyei szervezetének helyzetéről szóló 1946. augusztus 13-i keltezésű jelentése

Felhasznált sajtóforrások

Igazság, 1946. július–augusztus

Kis Újság, 1946. június–augusztus

Makói Népijség, 1946. június–augusztus

Szabad Nép, 1946. június–augusztus

Hivatkozott irodalom

Balogh, 1975

Balogh Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Bencsik, 2007

Bencsik Péter: Politikai viszonyok Hódmezővásárhelyen 1947-ben a kékcédulás választások előtt. *Belvedere Meridionale*, 5–8. sz. 40–63.

Bencsik, 2018

Bencsik Péter: *Hódmezővásárhely politikai élete 1944–1950 között*. Hódmezővásárhely. (Emlékpont könyvek.) http://www.emlekpont.hu/konyvek/Emlekpont_konyvek_8_Bencsik_Peter_Hodmezovasarhely_politikai_elete_1944_1950_kozott.pdf (A letöltés időpontja: 2018. augusztus 31.)

Csepregi, 2011

Csepregi Imre: *Napló. 1944–1946*. Makó, Makó város önkormányzata.

Földesi–Szerencsés, 2003

Földesi Margit – Szerencsés Károly: *A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán (1900–1981)*. Budapest, Kairosz Kiadó.

Kiss, 1989

Kiss Imre: *Egy munkásháztól a városházáig. (Önéletírás)*. Makó, szerzői kiadás.

Medgyesi, 2004

Medgyesi Konstantin: A makói Pfeiffer-affér: Közéleti botránysorozat a koalíciós évek Makóján. In *Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti tanulmányok*. Szerkesztette: Zombori István. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 257–283.

Nagy, 1990:

Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött. I.* Budapest, Európa – História Kiadó.

Tamasi, 1974

Tamasi Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. In *Makó az első felszabadult magyar város*. II. kötet. Szerkesztette: Korom Mihály. Makó, Makó Városi Tanács. 37–162.

Vida, 1986

Vida István: *Koalíció és pártharcok. 1944–1948*. Budapest, Magvető Kiadó.

¹ A tanulmány a „Demokrácia-diskurzus(ok) Magyarországon az 1945 és 1949 közötti időszakban és időszakról” címmel írt doktori disszertációm része. A téma egy korábbi feldolgozása: Medgyesi, 2004: 257–283.

² 1945 után Magyarországon fokozatosan alakult ki az új kommunikációs mező, az instrumentalizált nyelv, amely struktúrájának lényegi vonása, hogy a politikai kifejezéseket fegyverekként használja; majd a nyelvpolitikai küzdelmek eredményeként kizárólagos jelleggel kívánja birtokolni a demokrácia fogalmát. Miután a társadalmi nyilvánosság tereiben a kommunisták érdemben elfoglalták a demokrácia kifejezést, az ellenfeleikre rásütötték a „demokráciaellenesség” vádját. E kommunikációs folyamat jellemzője, hogy a szavak eredeti jelentéstartalmát elveszik és kifordítják.

³ A Makóhoz alig harminc kilométerre fekvő Hódmezővásárhelyen is zajlott hasonló jelenség. A kérdésről bővebben: Bencsik, 2007; 2018.

⁴ Pfeiffer, Pártay és Parragi politikai szövetségesként jöttek Makóra, a támadásokkal szemben is együtt igyekeztek megküzdeni. E három ember későbbi közéleti pályája tanulságos XX. századi történet. Parragi 1947-ben egyik alapítója lesz a Független Magyar Demokrata Pártnak, Pfeiffer pedig a Magyar Függetlenségi Pártnak, Pártay az 1947-es választásokon az anyapárt, a Független Kisgazdapárt jelöltjeként indult. Pfeiffer '47 őszén emigrációba kényszerül, Pártay itthon marad, és a recski munkatábor rabja lesz, míg Parragit az ötvenes években az Elnöki Tanács tagjának választják. Pfeiffer sohasem térhetett haza, 1981-ben egy New York-i kórházban hunyt el, Parragi 1963-ban távozott az élők sorából; hármójuk közül egyedül Pártay Tivadar érte meg a kommunista rendszer bukását, aki Kádár-kori ügynökműlttel terhelve és csalódként a rendszerváltó kor közéletében 1999-ben halt meg.

⁵ Kiss, 1989: 231.

⁶ *Igazság*, 1946. augusztus 2. 5.

⁷ *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 6. 3.

⁸ *Kis Újság*, 1946. július 25. 2.

⁹ *Kis Újság*, 1946. augusztus 18. 3.

¹⁰ „Rekkenő hőségben a régi városháza járdája közelében tartózkodtam, így hozzávetőlegesen szemben álltam a résztvevőkkel. A közelemben állt Császtvay István, a hatodik osztályos gimnazista osztálytárs és Gajdi István végzős tanítóképzős barát, az ifjú költőtítán. A résztvevők számát utólag nem merném megbecsülni, de népes volt a Főtérnek ez a része. Az erkélyen négyen-ötven is lehettek, név szerint Pfeiffer Zoltánra, Pártay Tivadarra és Szőnyi Imrere emlékszem. Szőnyi Imre bácsi bevezető előadása csendben zajlott. Pfeiffer Zoltán szavaiba viszont előbb rövid, inkább tömönatos bekiabálások történtek. Egyre emlékszem: »Le a lakk-cipős kisgazdákkal!« Erre Pártay Tivadar – miközben a fokozódó hangzavarban valamit mondott is – fölemelte az erkély korlátjára egyik csizmás lábát. Ezt a szimpatizáns részvevők derültséggel és tapssal viszonozták. A bekiabálások olyan ordító hangzavarrá fokozódtak, hogy Pfeiffer kénytelen volt beszédét megszakítani.” (Dr. Tóth Ferenc helytörténész ifjú gimnazistaként ott volt a gyűlésen, kérésemre írta le emlékeit az eseményről.)

¹¹ Szőnyi Imre makói középbirtokos gazdálkodó, aki még a második világháború előtt kapcsolódott be a helyi közéletbe, a Kisgazdapártban vállalt szerepet. Kapcsolatot ápol a makói származású Eckhardt Tiborral, a párt korábbi első számú politikusával. A háborút követően Szőnyi Imre az egyik megszervezője a Független Kisgazdapárt makói csoportjának. A párt makói vezetője lett. Az 1945-ös választásokkor bekerült a nemzetgyűlésbe, majd 1947-ben az országgyűlésbe is, ugyanakkor tagja volt a helyi képviselőtestületnek.

¹² *Makói Népiújság*, 1946. július 23. 2.

- ¹³ Uo.
- ¹⁴ *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 6. 3.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Tamasi, 1974: 86.
- ¹⁷ Földesi–Szerencsés, 2003: 251.
- ¹⁸ *Kis Újság*, 1946. július 25. 2.
- ¹⁹ A kiszagdák kiemelt politikai követelése volt, hogy tartsák meg szerte az országban a helyhatósági választásokat. Egy ilyen megmérettetésen ugyanis az FKGP földcsuszamlásszerű győzelmet arathatott volna, eltávolítva ezáltal a Baloldali Blokk helyi kádereit. Nem véletlen, hogy az MKP vezette baloldal ellenállt a helyhatósági választások megtartására irányuló tervnek. (Balogh, 1975: 220, 233–236, 308.)
- ²⁰ A Pártay által elmondottakról: *Makói Népiújság*, 1946. július 23. 2.
- ²¹ A beszéd e részéről a *Makói Népiújság* 1946. augusztus 6-i száma írt. (3. p.)
- ²² Uo.
- ²³ „A kiabálók az első sorokban álltak, bizonyára ide valók lehettek, de idegeneknek, ágról szakadtaknak tűntek. Nem volt hangszóró és erősítő, így képesek voltak a szónokokat túlkiabálni.” (Dr. Tóth Ferenc feljegyzéséből.)
- ²⁴ *Kis Újság*, 1946. július 25. 2.
- ²⁵ *Kis Újság*, 1946. július 28. 2.
- ²⁶ *Kis Újság*, 1946. augusztus 18. 3.
- ²⁷ *Igazság*, 1946. augusztus 2. 5.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 6. 3.
- ³⁰ *Kis Újság*, 1946. augusztus 18. 3.
- ³¹ *Igazság*, 1946. augusztus 2. 5.
- ³² *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 6. 3.
- ³³ MNL CSML MSZMP CSMBA 27. f. 4. öe.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Csepregi, 2011: 543.
- ³⁶ Még ott voltunk a helyszínen, amikor feltűnt, hogy Pfeiffer fölháborodottan, igen energikus léptekkel átvágott a Főtérre, és bement az MKP Posta utcai (Szöllősi-ház) székházába. A közelemben lévők ilyesmit mondtak: Most majd az igazságügyi államtitkár kioktatja a kommunistákat a demokráciára.” (Dr. Tóth Ferenc feljegyzéséből.)
- ³⁷ MNL CSML MSZMP CSMBA 27. f. 4. öe.
- ³⁸ *Makói Népiújság*, 1946. július 28. 1.
- ³⁹ *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 6. 3.
- ⁴⁰ Földesi–Szerencsés, 2003: 78–84.
- ⁴¹ Uo. 106.
- ⁴² *Szabad Nép*, 1946. június 29. 1.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Nagy, 1990: 319–321.
- ⁴⁵ Vida, 1986: 199.
- ⁴⁶ *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 6. 3.
- ⁴⁷ Tamasi, 1974: 88–89.
- ⁴⁸ MNL CSML MSZMP CSMBA 26. f. 3. öe.
- ⁴⁹ PIL 274. f. 16. cs. 152. öe.
- ⁵⁰ Uo.
- ⁵¹ MNL CSML MSZMP CSMBA 27. f. 4. öe.
- ⁵² Uo.
- ⁵³ *Kis Újság*, 1946. július 28. 2.
- ⁵⁴ *Kis Újság*, 1946. július 25. 2.
- ⁵⁵ *Igazság*, 1946. augusztus 2. 5.
- ⁵⁶ MNL CSML MVL 290 kgy 15.706/1946.
- ⁵⁷ „Hetek múlva a kiszagdák Pfeiffer részvételével újabb nagygyűlést tartottak. Ekkor a Főtérnek a Gazdasági Egyesület előtti részén és a mai József Attila szobor környékén zajlott a rendezvény. Osztálytársaim közül Császtvay Istvánon kívül Lator László is részt vett. A jelen levők száma többszöröse volt az előbbinek. Úgy hírlett, hogy Szolnok megyéből is ide sereglettek. Pfeiffer azzal kezdte beszédét, a múltkor nem engedtek szóhoz jutni, ha ma is megzavarnak, még akár a nőgrádiakat is idehozzuk. Semmi incidens nem történt. Ezt ezzel a megjegyzéssel érzékeltették: Ősszel minden légy elhullik.” (Dr. Tóth Ferenc feljegyzéséből.)
- ⁵⁸ Csepregi, 2011: 556.
- ⁵⁹ MNL CSML MSZMP CSMBA 27. f. 4. öe.

⁶⁰ Erről a helyi napilap közölt információkat. (*Makói Népiújság*, 1946. augusztus 13. 3.)

⁶¹ Kiss, 1989: 233.

⁶² Csepregi, 2011: 556.

⁶³ *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 13. 2.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Kiss, 1989: 232.

⁶⁷ Apró Antal számára nem lehetett ismeretlen a környék, hiszen ifjúkorában élt Makón.

⁶⁸ Eközben – amint erről már szó esett – Kiss Imre polgármester meghívott vendégként az egyik fő helyen ült a kiscgazdaggyűlésen.

⁶⁹ „Apró elvtárs mindent jegyzetelt és fönt a központban ismerteti.” (Az MKP makói szervezet vezetőségi ülésén készült jegyzőkönyvből, MNL CSML MSZMP CSMBA 27. f. 4. őe.)

⁷⁰ Apró ebben tévedett, hiszen mint már korábban láthattuk, a helyi szociáldemokraták elhatárolódtak a gyűlés megzavarásától.

⁷¹ PIL 274. f. 16. cs. 152. őe.

⁷² Kiss, 1989: 232.

⁷³ Uo. 233.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 18. 1.

⁷⁷ Az „ellensúlyozás” megfogalmazás Kiss Imrétől származik. (Kiss, 1989: 233.)

⁷⁸ MNL CSML MSZMP CSMBA 26. f. 3. őe.

⁷⁹ Az FKGP hosszabb megnevezése: Független Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt (FKgFPP).

⁸⁰ MNL CSML MSZMP CSMBA 26. f. 3. őe.

⁸¹ *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 18. 2.

⁸² *Makói Népiújság*, 1946. augusztus 22. 1.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Kiss, 1989: 233.

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.3.

Novák Attila:**Az Engländer-ügy, avagy cionista underground a sztálinista Magyarországon – az állambiztonsági iratok tükrében (1949–1953)¹**

Az Államvédelmi Hatóság Budapesti Osztálya 1953. január 29-én őrizetbe vette Engländer Tibort. Másnap Forgács Jánost, Fényes Istvánt és Radó Miklóst tartóztatták le, február 26-án pedig Kovácsi Editet, Pollák Tibort és Schmelzer Kornélt. Schmelzer kivételével – aki a Bne Akiva vallásos cionista ifjúsági szervezetet vezette – a letartóztatottak a baloldali Hasomer Hacair (vagy: sómér) cionista szervezet vezetőségi tagjai vagy vezető munkatársai voltak.² Meg kell jegyeznünk, hogy a Bne Akiva vallásos cionista ifjúsági szervezet volt, míg a Mizrachi³ a felnőtt szervezetük – az 1949 előtti időkben. Schmelzerék magukat nem mizrachistáknak tartották, hanem a Bne Akiva tagjainak, ami igaz volt, bár a Hasomer Hacair tagjai vallomásaikban nem hivatkoztak erre a különbségtételre.

Az említetteken kívül még Signer Juditot – aki Engländerék letartóztatása után a Hasomer Hacairt vezette – vették őrizetbe június 5-én, valamint Steiner Júliát, az izraeli követség telefonkezelőjét (január 30-án). Őket külön ítélték el, tehát abban az évben nem egyetlen cionistákat érintő per volt az országban. Signerrel a sómér mozgalomra mértek végső csapást, míg Steiner Júlia esetében az izraeli követség, elsősorban Jozsef Walter kulturális attasé ellen gyűjtöttek „adatokat”, terhelő „bizonyítékokat”. Engländerék letartóztatása volt ugyanakkor az egyetlen, mely ugyan csak egy csoportot érintett, ám ez a társaság ideológiai-politikai szempontból tagolt volt, hiszen vallásos cionista is került a vádlottak padjára. Bár Signer Judit (ügye) a sómér mozgalomhoz (így Engländerékhez) tartozik, ám a Budapesti Megyei Bíróság is külön kezelte őt, 1953. augusztus 28-án fel is mentették a vádak alól.⁴

Az elítéltek többsége társadalmilag a szegényebb zsidó középosztályból került ki, talán Fényes István és Schmelzer Kornél kivételével. A letartóztatások egy közel két éve tartó megfigyelés sorozatot zártak le, és mint a drámákban, itt is megfigyelhető volt a tetőpont: egy érett mozgalmi-szervezkedési helyzetben, több kisebb-nagyobb válság után, a legfelső vezetésbe befurakodó államvédelmi ügynök lelepleződését követően került sor a vezetők letartóztatására és a mozgalom szétverésére.

Az eredeti cél, az Izraelbe való kivándorlás megmaradt fő motivációs erőként, ugyanakkor mivel sokáig ki lehetett menni legálisan Palesztinába, majd Izraelbe, a mozgalomban való részvétel valódi oka 1949 után az is volt, hogy a legfőképpen családi okok miatt alijázni nem tudó fiatalok nem csak a törvényes lehetőségekre vártak, hanem a múltban már megtanult közösségszervezési technikákat alkalmazva a mozgalom túlélését és a (főleg budapesti) zsidó ifjúság zsidó nemzeti szellemében való nevelését akarták biztosítani – a jövőre gondolva.

A fiatalok közül többen az idők folyamán igen tehetségesnek bizonyultak, később komoly karriert futottak be Magyarországon és/vagy külföldön. A 2012-ben elhunyt *Engländer Tibor* döntésemletről foglalkozó

pszichológus, az MTA Pszichológiai Kutató Intézetének kutatási igazgatóhelyettese, később főosztályvezetője lett. A 2015-ben elhunyt *Forgács János* (később *Chaim Forgacs* néven) természettudós, a Ben Gurion Egyetem professzora, a Negevi Kísérleti Kutatóközpont igazgatója és egyben a tengervíz sótalanításának egyik szakértője, *Fényes István* – később *Dán Dalmát* néven – író és humorista (és [egyben] Antall József egykori miniszterelnök barátja) és az izraeli Bar Ilan Egyetem könyvtárosa volt. (Ő 2006-ban hunyt el.) A másik illegális mozgalomhoz tartozó, de ugyanebben a perben elítélt hagyományörző *Schmelzer Kornél* pedig *Menahem Schmelzer* néven a Jewish Theological Seminary könyvtárigazgatója, majd az intézmény rektora lett.

Az ügy – bár illeszkedik a kommunista államhatalom egyházakkal és kisebbségekkel szembeni elnyomássorozatába – több szempontból is különleges volt. A letartóztatottak többsége erősen baloldali, a kialakuló új rendszerrel szimpatizáló, a holokauszt tragédiáját átélte, a budapesti VII. kerületben lakó zsidó fiatalokból állt. Baloldaliságuk (ez főleg a Hasomer Hacair esetében volt megfigyelhető) annyira meghatározó volt, hogy még saját izraeli anyapártjukat is kritizálták, mert nem álltak ki kellő erővel a Szovjetunió és a népi demokráciák mellett. Ez az ideológiai vonás Schmelzer Kornél és a vallásos cionisták esetében nem volt megfigyelhető, ugyanakkor még az ő esetükben is érzékelhető a direkt összeütközés kerülése az államhatalommal, ami a rezsim elnyomó és bosszúálló jellegét tekintve érthető. Természetesen maga a szervezkedés, az állampárttól, annak hivatalos ideológiájától való elkülönült/önálló létezés és gondolkodás önmagában is kiváltotta a totalitáriánus hatalom rosszallását, mely a megfigyeléssel kezdődött, a letartóztatásokkal folytatódott, hogy aztán a perben és az ítéletekben kulminálódjon.

Engländer Tibor és társainak pere máig feltáratlan, kizárólagos jelleggel egyetlen írás foglalkozott ezzel, Toronyi Zsuzsa cikke.⁵ Ugyanakkor általában a korról és a magyar zsidósággal foglalkozó textusok túlnyomó többsége még csak meg sem említi az 1953-as budapesti cionista pert és főleg a mozgalmat, amely előtte évekig működött. A cionizmusra hivatkozó politikai tisztogatások árnyékában „elvesztek” azok, akik valóban cionisták voltak, és akiket ténylegesen ezért is vettek őrizetbe.

Ahhoz, hogy megértsük a későbbi események dinamikáját, vissza kell mennünk az időben 1949-ig. Ekkor számolta fel az állam a cionista intézményrendszert, s ennek nyomán alakultak ki a továbbélés új formái, már a büntethetőség és a büntetés árnyékában.⁶ Az addig legális tevékenység törvénytelené vált. A politikai rendőrség ettől kezdve figyelte a cionista csoportokat, később pedig azokat is, akik ezzel kapcsolatba hozhatóak voltak. A sztenderd mozgalmi tevékenység bűncselekménnyé vált, formálisan az államhatalom sokszor más nevet adott ennek, és köztörvényes formákba öltöztette vádjait.⁷

Az *Új Élet*ben, a neológ hitközség hivatalos lapjában 1949. március 24-én jelent meg a cionista szövetség feloszlató nyilatkozata. Hasonló bejelentést tett a Magyar Palesztina Hivatal folyó hó 22-én a miniszterelnökhöz intézett levelében, melyben közölte, hogy a Palesztina Bizottság elnöksége folyó hó 13-án tartott ülésén elhatározta, „hogy a Magyar Palesztina Hivatal működését beszünteti”.⁸ A feloszlató nyilatkozatot dr. Gálos Henrik, az MCSZ főtitkára felolvasta az izraeli konzulnak, aki egyetértett vele, és kijelentette, hogy a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások során a kivándorlási ügyben érvként ezt is felhasználja.⁹ Ugyanakkor, amint egy márciusban keletkezett konzuli jelentés írta, „*semmi lehetőséget nem láttunk arra, hogy sikerül fenntartani a magyar cionista szövetséget és nem akartunk különleges áldozatot hozni. Meg akartuk gátolni a letartóztatásokat és meg akartuk menteni azokat a pénzeket, amelyeket a közös gyűjtések [...] őriztek és a cionista alapokat is...*”¹⁰

Az Államvédelmi Hatóság Vizsgálói Főosztályának későbbi vezetője, dr. Décsi Gyula alezredes a belügyminiszterhez március 24-én írott 305.108/947. sz. jelentésében a szövetség feloszlásának „történetét”

elmondva kérte a zár alá vétel elrendelését és a szövetség, illetve a Palesztina Hivatal vagyontárgyainak elrendezését.¹¹ A belügyminisztérium valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének küldött levelében a cionista szövetség helyiségeinek zár alá vételére, vagyontárgyainak az Országos Izraelita Hivatal képviselőjének való átadására szólított fel: „*Félreértések elkerülése végett közlöm Cimmel, hogy jelen rendelkezésem nem terjed ki a volt Cionista Szövetség Mezőgazdasági és Ipari, úgynevezett kollektíváinak működésére. Ezek további működése felett az irányítást az Országos Izraelita Hivatal végzi...*”¹²

A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága 1949. március 31-én zároltatta a cionista szövetség és a Palesztina Hivatal helyiségeit, s erről jelentést készített.¹³ Az I/100/5.B.M. IV/3. sz. rendelet alapján jártak el: végigjárták és lepecsételték a helyiségeket. Ahogy írják: „*A Belügyminiszteri rendelet mellékletében felsorolt címek közül már csak 8 helyet találtunk meg, ezek a következők: M.C.SZ. Orsz.Közp. Nádor u. 14. Magyar Palesztina Hivatal Vécsei u. 3. Továbbá M.C.SZ. egyes szakosztályai Laudon u. 3., Rákóczi ut 9., Teleki Pál u. 8., Hold u. 23., Dózsa György ut 13., Sip u. 22.*” A rendelet mellékletében felsorolt további címeken eljárva megállapítottuk, hogy ott régebben működtek cionista irodák, ezek azonban ismeretlen helyre költöztek el. F. hó 28.-án és 29.-én és 30.-án a lepecsételt helyiségeket átadtuk Stöckler Lajos megbízottjának, dr. Kurzweil István ügyvédnek. Az átadás minden alkalommal leltár szerint történt...” A cionista szövetség és a Palesztina Hivatal iratait szintén zárolták.¹⁴

A feloszlatás után – március végén – Péterfi Endre (Smuel Bencur / Shmuel Bentzur) budapesti izraeli konzul találkozott Dobi István miniszterelnökkel.¹⁵ Mivel a magyar cionizmus már megfizette a kellő árat, nyíltan az alija lehetővé tételét próbálták megkönnyíteni. A Csehszlovákia mellett Magyarországra is delegált izraeli nagykövet, Ehud Avriel Vas Zoltánnal is egyeztetett. A Dobival folytatott megbeszélések – Bencur szerint – jó légkörben zajlottak, a miniszterelnök megértette a cionisták érveit. Bencur Magyarország érdekének is nevezte a zsidók kivándorlásának engedélyezését. Már ezen a tárgyaláson is szóba kerültek azok a típusú kivándorlók, akik a későbbi magyar–izraeli kivándorlási egyezménybe is belekerültek.¹⁶ Bencur Szirmai Istvánnal is találkozott, s Szirmai elmondta, hogy Avriel Rákosi Mátyással történt találkozója után ő is beszélt az alija ügyében az MDP főtitkárával. A bolgár kormányküldöttség tiszteletére rendezett opera-előadáson Szakasits Árpád köztársasági elnök a szünetben beszélgetett az alijáról Bencurral. Joe Schwartz, a Joint elnöke Rákosi Mátyással próbálta meg tisztázni a kivándorlók számát. A Schwartz által említett 35 ezres számot Rákosi sokallta, és szerinte csak 20 ezer ember kivándorlásáról lehet szó.¹⁷

1949 márciusának végén, áprilisának elején Stöckler Lajos, a neológ hitközség elnöke közölte Bisselisches Mózzsal, a szövetség elnökével, hogy a magyar kormány hajlandó körülbelül ezer cionista vezető számára útlevelet adni, s hogy a cionista szövetség 3-4 napon belül állítsa össze a listát. Minden frakció az erőviszonyok alapján állította össze a listát. A szocialista-cionisták 150–180 helyet kaptak.¹⁸ Gálos Henrik szerint maga Stöckler Lajos állított össze áprilisban egy kb. 800 főt tartalmazó kivándorlási listát, ez volt az ún. 800-as lista. Az ebben érdekeltek illegális összejevetelt tartottak a Király utca és a Vasvári Pál utca sarkán álló ház első emeletén lévő imahelyiségben. A találkozón megjelent: Schwarcz Béla (Klál), Fränkel Jenő (Mizrachi), Dénes Béla (Mapáj), Saustin Zoltán (Hasomer Hacair), Kertész Sándor (Ahdut Haavoda), Sussman Simon (Agudat Jiszrael), Herskovits Fábíán (Lömaan Cion), valamint a cionista szövetség volt tisztviselői nevében Gálos Henrik és Fazekas Pál.¹⁹

A Joint az 1949. év március hónapra már nem folyósította a Brit Irgunim Chaluciim (BICH)²⁰ részére a szokott több mint 200 ezer forintot. Az ok az volt, hogy a Jointhoz kirendelt Lakatos Sándor kormánybiztos megtagadta ennek az összegnek a folyósítását. Állítólag dr. Kertész Sándor kapott Safrani cionista világszövetségi megbízottól – aki az európai bricha párizsi központjának volt a pénztárosa – több mint 300 ezer forintot.²¹ De

valószínűbb az a változat – melyet Dénes Béla és Kertész Sándor korábbi vallomása is tartalmaz –, miszerint Jacobson a rendelkezésére álló pénzalapból, Joe Schwartz utasítására, 200 ezer forintot adott több cionista ifjúsági vezetőknek.²² A cionista szövetség feloszlata után olyan ötlet is felmerült, hogy az alijákat a hitközségnek kellene lebonyolítani és Jacobson állítólag egyetértett ezzel.²³ 1948 decemberében a magyar parlament szigorú, az illegális határátlépést és az embercsempészt tiltó törvényt fogadott el, eszerint ezek bűncselekménynek számítanak. Nagyon sok ilyen jellegű ítéletet hoztak ebben az időszakban, és általában a nyugati határt rendkívüli módon megerősítették.

A cionista kivándorlás, immár illegálisan, a BICH-en keresztül folyt tovább. 1949 januárjában a Hagana-alijákból – tehát az Izrael állam megalapítása előtti zsidó fegyveres erő számára szánt és addig – lemaradt kb. 3–400 ember ezen a csatornán keresztül szökött ki az országból.²⁴ Kertész Sándor később magát nevezte meg a BICH technikai reszortja felelőseként. Cvi Kolbennel és Frank Miklóssal (BICH-sliachok vagyis küldöttek) több megbeszélést is folytatott Kertész az aliják megszervezéséért. *„A megbeszélésekből kikristályosodott az, hogy az MCSZ feloszlata után és a BICH-nek a feloszlata után a leglényegesebb és csaknem kizárólagos feladata a BICH-nek az lesz, hogy megszervezze és lebonyolítsa a plúgákban lévő ifjak illegális kivándoroltatását. Éppen ezért szükségesnek láttam, hogy minél gyorsabb ütemben hozzá kell látni az osztrák és csehszlovák határon egy megfelelő embercsempész hálózat kiépítéséhez, melynek segítségével az illegális kivándorlások a lebukás legkisebb veszélye nélkül el tudjanak távozni. Frank és Kolben Zwi, valamint Weinberger Andor, aki a beszélgetésekbe később kapcsolódott be megjegyezték, hogy a szükséges előkészületeket már megtették...”* – hangzott Kertész vallomása.²⁵ A sliachok később arról referáltak, hogy az osztrák határon való átszöktetés túl veszélyes, ezért a csehszlovák határra koncentrálták erőiket. Weinberger, Kolben és Frank hozzáálltak a „fogadóállomások” kiépítéséhez.

1949. március elején Budapesten járt Safrani, s – állítólag – lépéseket tett a BICH-nek járó összegek kifizetéséhez.²⁶ A Jointnak és a Cionista Világszervezetnek az volt az álláspontja, hogy – mivel a magyar kormány a legális kivándorlás megindításának előfeltételül a cionista szövetség feloszlataát szabta meg – ezt a „vezérlődozot” meg kellett hozni, de a még meglévő plúgákon és hachsarákon²⁷ lévő fiatalokat – akár illegális úton is – ki kell vinni az országból. Mivel a kivándoroltatáshoz sokszor nem állt rendelkezésre a szükséges pénzösszeg, felhívták a plúgákon lakók figyelmét arra, hogy – lehetőleg feltűnés nélkül – adják el ingóságait. Kertész arra is felhívta a kivándorlók figyelmét, hogy hozzátartozóikat is kiszöktethetik, ha a saját költségeiken kívül még kétezer forinttal járulnak hozzá a kiadásokhoz. Ezen kívül olyan kivándorolni szándékozókat is felkutattak, akik nagyobb összeget is hajlandók voltak fizetni a kivándoroltatásukért.²⁸

Elsőnek a MIKÉFE (Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület) pluga tagjai szöktek ki, majd 8–10 napra rá a Hold utcai kollektíva tagjai. Ezzel a csoporttal együtt Weinberger is távozott az országból.²⁹ Majd a Klauzál téri csoport következett: ők húsvétkor mentek el, mintegy 17-en. A negyedik csoport a győrszentiváni pluga volt, mellyel kb. 30 ember szökött ki az országból.³⁰ Az ötödik csoport kiszöktetését Frankfurter Miklós szervezte: ezt a csoportot az Államvédelmi Hatóság emberei elfogták.³¹ Úgy látszik, a tömeges méretű illegális alijának vége szakadt. Ha a kivándorlók számát tekintjük, azt láthatjuk, hogy 1949-ben kb. 10 ezer zsidó vándorolt ki Izraelbe.³² A XXIII. cionista kongresszusra íródott jelentés szerint ennél kevesebbet: mintegy 6844 embert regisztráltak.³³ 1949 tavaszán olyan szempontból is megváltozott a helyzet, hogy – magyar kérésre – a csehszlovákiai hatóságok szigorú megelőző intézkedéseket léptettek életbe. Májusban a pozsonyi zsidó hitközség tudatta, hogy a hatóságok kérésére többé nem segíthetik a kivándorlókat. 1949 októberében lezárult a magyar–csehszlovák határ.³⁴

1949. október 20-án – hosszas és többfordulós tárgyalások után – Magyarország és Izrael megállapodott a kivándorlásról.³⁵ 3100 ember kivándorlásáról született megállapodás. Az egyezmény szerint: ebből ezer fő családtagjaival együtt lehet ki, kétezer fő 65 év feletti kivándorló és 40 fő a vezető cionisták és 60 fő a családtagjaikból kerülhet ki. Ezeket az utóbbi helyeket pártalapon osztották fel: a Mapaj³⁶, a Mapam³⁷, a Mizrachi és a Klal³⁸ 9-9, a revizionisták³⁹ és a WIZO (Cionista Nők Világszervezete) 1-1 helyet kaptak. A kivándorlók – elvben – 5000 forintot vihettek magukkal. Az első 11 hónapban 1800 ember vándorolt ki. 1950 őszén megtorpant, majd 1951-ben újrakezdődött a folyamat. 1952 augusztusáig a 3100-ból már 2800 fő Izraelben volt.⁴⁰

A már korábban is megfigyelhető cionistaellenes vezárlások a szövetség feloszlása és egyes kivándorló csoportok elfogása után újabb és minden eddiginél radikálisabb korszakába lépett. Az ÁVH 1949. május 11-én letartóztatta Dénes Bélát és társait.⁴¹ Dénes az egyik baloldali (szociáldemokrata) cionista csoportnak, az Ichud Mapajnak volt a vezetője Magyarországon 1948 végéig. Rajta kívül még 9 embert tartóztattak le, volt köztük ortodox hitközségi elöljáró is, de többségükben idősebb cionista vezetőket érintettek az őrizetbe vételek. A közel egy hónapon át tartó kihallgatások után az ügy 1949. június 2-án került a Budapesti Államügyészséghez. A vád (az 1948. évi XLVIII tc. 48. paragrafus 3. és 4. bekezdésére hivatkozva) tiltott határátlépés elősegítése volt. A tárgyalásra az ügyész csak a vádlottak és a védők megidézését indítványozta, de az ügyet végül nyilvánosan tárgyalták. A nyilvános fő tárgyalásra 1949. június 18-án került sor Dr. Majzik László törvényszéki elnök és dr. Markovics Béla törvényszéki bírósági elnök vezetésével.⁴² A Budapesti Büntető Törvényszék Dénest és társait több éves börtönnel sújtotta, három embert ugyanakkor felmentettek.⁴³ Fontos momentum volt, hogy a későbbi cionista szervezkedésben részt vett Weisz Magdát (neki „Tank” volt a mozgalmi neve) is letartóztatták. Dénes Béla ismét előkerült, amikor szovjet mintára Magyarországon is meg akarták szervezni az orvost, de később (1954-ben) mégis kiszabadult.⁴⁴ 1949. decemberében letartóztatták Israel G. Jacobson, a Joint magyarországi igazgatóját, majd intenzív kihallgatások után kiutasították az országból.

Az izraeli követség személyesen Rákosnál interveniált a letartóztatottak ügyében.⁴⁵ Az izraeli fél nem akarta nagyon felnagyítani az ügyet, mert féltette a kivándorlási tárgyalások sikerét, ami közvetlenül következett az állam cionista karakteréből és abból, hogy Kelet-Európában még mindig közel egymillió zsidó élt. Csehszlovákiával és Bulgáriával szóbeli egyezményt kötöttek, a lengyel és a román hatóságok pedig nem akadályozták az aliját, így 1948 és 1951 között összesen 258 315 kivándorló érkezett ezekből az országokból.⁴⁶ A magyar megállapodás volt az egyetlen írásos egyezmény, mely Izrael és valamely „szocialista” ország között az izraeli és a zsidó kivándorlást érintő ügyben kötött. Az izraeli kormány elégedetlen volt az engedélyek alacsony számával, és minden további tárgyalást élesen visszautasított. Az egyedüli engedmény az volt, hogy az izraeli hatóságoknak a cionista vezetők érdekében tett kvótáját felerészből elfogadták, a megállapodás számain felül.

A kivándorlás gazdasági vonatkozásai is mások voltak. A jugoszláv és a bolgár kommunisták a kivándorlás előtt fejpénzt követeltek a zsidó kivándorlókért, melyet a megérkezésükre kaptak meg. A magyarok viszont előre kérték a pénzt, és (ez) egy főre lebontva magasabb volt, mint az előző esetekben (Smuel Bencur 30 ezer dollárról beszélt később). A magyar fél a Jointnak azt az ajánlatát is visszautasította, hogy egymillió dollárral járulna hozzá a budapesti zsidó kórház modernizálásához, majd államosította a kórházat.⁴⁷ Folyamatos harc dúlt a magyar és az izraeli kormány között a kivándorlók számát illetően. Az izraeli hatóságok 20–30 ezer ember kivándorlását látták volna (végső soron) elfogadhatónak, míg a magyarok 2/3-ra akarták csökkenteni a már elfogadott számot, mondván, hogy többen illegálisan is el akarták hagyni az országot. Csak miután az izraeli hatóságok amellet érveltek, hogy ők nem felelősek a magyar határ átjárhatóságáért, tették félre ezt az igényüket. Az izraeliek úgy fogadták el a 3100-as számot, hogy ez 3-4 hónap alatt teljesül, és majd további

egyezményekkel (a Joint támogatása mellett) biztosítják a további kivándorlásokat. Ugyanakkor sikeresek voltak a vagyontranszferrel kapcsolatos megállapodások. Az 1949 januárjában elfogadott kereskedelmi egyezmény lehetővé tette Izrael számára, hogy a megvett javakért magyar fizetőeszközben fizessen, ez azt is jelentette, hogy Izrael használni tudta a kivándorlók eladott értékeit (illetve az ebből származó összeget), melyet később az illető megkapott.⁴⁸ Magyarország pedig beleegyezett abba, hogy izraeli exportja értékének 27,5%-ért izraeli termékeket vásárol.

Jellemző az izraeli álmok „kisiklására”, hogy az 1949-es megállapodás szerinti utolsó csoport, mely távozott Magyarországról, 1953 novemberében hagyta el az országot. A magyar hatóságok mindenféle egyéb akadályokat is görgettek a kivándorlók útjába, például annak a bizonyítékát kérték, hogy rokonaik élnek Izraelben. Nem véletlen az, hogy az első csoport, mely az egyezmény aláírása után elhagyta Magyarországot, 6 hónappal később indult útjára. Az egyezmény aláírása utáni első 11 hónapban 1800 magyar zsidó vándorolt ki Izraelbe, ez a kvóta több mint a felét jelentette. 1950 októberében a magyar hatóságok felfüggesztették az egész folyamatot.⁴⁹ 1951 februárjában ismét megindultak a kivándorlások. 1952. augusztusig 2800 magyar zsidó érkezett Izraelbe, ezzel majdnem kimerítve az egyezményben meghatározott kvótát.

A magyar szervek célkeresztjébe bekerülő cionista mozgalom illegálisan tevékenykedett tovább a betiltás után.⁵⁰ Egy 1949. május 17-én született belügyi jelentés élesen összekapcsolta a cionista világszervezetet, a cionista mozgalmakat és pártokat az „amerikai tőkéssekkel”. Ez a hangnem korábban nem volt általános. Az átfogó anyag részletesen beszámol a mozgalom megszűntetése utáni helyzetről, a cionista mozgalom anyagi és személyi állapotairól. Megállapította, hogy az 1948-ban felduzzadt szövetségi taglétszám a kivándorlási célokat szolgálta, és hogy a nyugati határ felől északra tolódott át a kiszöktetések iránya. Az izraeli követség került a vizsgálódás célpontjába, mert a feloszlítás után ez „fedőszervvé” vált.

Az izraeli követség 1948 novemberében kezdett el működni Magyarországon. A követ egy korábbi cionista tisztviselő, az erdélyi Smuel Bencur (Péterfi Endre) volt, aki már 1947 óta Magyarországon tartózkodott, mint az Ichud Mapaj baloldali cionista párt Izraelből delegált sliachja.⁵¹ Sokan megjegyezték azt, hogy a bevándorlók megszervezése Izrael diplomáciai aktivitásának fő célja volt, hiszen a másik rezidens diplomata, Mos(h)e Carmilly Weinberger, Weinberger Mózes (1908–2010), korábban rabbi Kolozsváron, aki alkonzulként és kulturális attaséként is ismeretes volt, szintén „alija tisztviselő” volt.⁵² A nagykövet, az 1917-ben Bécsben Georg Überall néven született és (eredetileg Hasomer Hacair-tag) Ehud Avriel (1917–1980) 1949 februárjában adta át megbízólevelét és szinte az első pillanattól kezdve tárgyalásokba bocsátkozott a kivándorlásról, mint ahogyan erről már beszámoltunk. Avriel Csehszlovákiában és Magyarországon képviselte Izraelt, de nem tartózkodott állandóan Budapesten, hanem Prágában.⁵³ Bencur valamilyen szinten (és különböző beosztásokban) 1952-ig Magyarországon maradt, majd 1952-től az izraeli Külügyminisztérium Kelet-Európai osztályának helyettes vezetője, majd 1953-tól 1955-ig vezetője lett.

A cionista mozgalom feloszlítása után az izraeli diplomáciai testület arra az álláspontra helyezkedett, hogy tevékenysége nem veszélyeztetheti a helyi zsidó közösséget, így a helyi hivatalos zsidósággal ápolt kapcsolatait is a minimálisra korlátozta. Attól is tartózkodtak az izraeli tisztviselők, hogy nyilvános vagy félnyilvános rendezvényeken zsidó személyiségekkel együtt vegyenek részt. Nem kezdeményeztek kapcsolatokat, ugyanakkor reagáltak, hogy ha megkeresték őket ezzel. A későbbi visszaemlékezések szerint naponta 50–60 zsidó kereste meg a követséget, és általában is 2–300 ember értesült a követség munkájáról, tevékenységéről. A követség diplomatáinak otthonaiban tartott rendezvényekre (Hanukka, Purim stb.) meghívták az embereket, és a Függetlenség Napi (Yom Haatzmaut) fogadásokra is sokan eljöttek.

A követség hivatalos tájékoztató füzeteket is megjelentetett, amelyeket másolatokban terjesztett; 27 ilyen szám jelent meg 1948 és 1950 között. 1950-ben egy korábbi cionista vezetőt, dr. Gellért Endrét alkalmazta az izraeli követség – mint információs tisztviselőt –, és ennek nyomán havi, majd heti rendszerességgel adták ki – 1000–5000 példányban – ezeket a broszúrákat. 1950 júliusában Smuel Eljasiv (Samuel Friedman) váltotta Ehud Avrielt (július 13-án adta át megbízólevelét Budapesten), aki szintén Prágából irányította a követség ügyeit.⁵⁴ Bencur „helyi” misszióvezetőként, első titkárként és konzulként maradt Budapesten, és 1951 elejétől ő vezette a budapesti követséget. Eljasiv 1951-től moszkvai nagykövet lett, majd őt váltotta 1952-ben Avner Gershon (Hirsch), az új nagykövet.⁵⁵ A Németországban, 1919-ben született diplomata nagyon aktív volt, de 1953-ban már Londonban folytatta tovább diplomáciai pályáját, nem maradt sokáig Magyarországon.

Az izraeli követség meglehetősen bátran interveniált (igazából egyedül) a kitelepítettek érdekében 1951-ben, főleg azok érdekében, akik rákerültek az 1949-es megállapodás kivándorlási listájára.⁵⁶ Ez tulajdonképpen legitim akció volt a potenciális állampolgárok érdekében. George Garai szerint egy második szintet jelentett az, hogy a védelemért folyamodó budapesti zsidókra hivatkozva, az izraeli követ az alija potenciális tömegét tudta „felmutatni”, amikor a magyar hatóságokkal tárgyalt. A kitelepítések első hulláma (1951 kora nyara) után az izraeli követség – állítólag – naponta több száz belépési engedélyt adott ki, és Bencur hetente kétszer tájékoztatta a magyar Külügyminisztériumot, melynek célja az volt, hogy a magyar hatóságok belássák, a zsidók nem annyira boldogok Magyarországon. Ezt a megállapítást egy 1951. július 16-i jelentés is alátámasztja, amely leírja azt, hogy a követség olyan igazolványok kiosztását kezdte meg, mely azt igazolja, hogy a követségen jelentkezőt a kivándorlásra előjegyezték. Kérdőíveket töltettek ki az emberekkel, hogy kérik a kivándorlásukat. Egy, a követséggel és az izraeli követséggel kapcsolatban lévő állambiztonsági ügynök július 2-án jelentette, hogy Péterfi Endre (Smuel Bencur) követ dr. Kalmár György budapesti ügyvéddel közölte azt, hogy a kivándorlási igazolványnak semmi jelentősége nincsen: *„A követségnél naponta megforduló több száz főnyi tömeggel a követségnek az a célja, hogy ezzel demonstrálja a kormány felé bizonyítva azt, hogy a magyarországi zsidók a Magyarországról való kivándorlás mellett foglalnak állást...”*⁵⁷

Az 1950-es évek legelején a belügyi szervek számára az „*illegális cionista szervezkedés*” fontos, nemzetközi dimenziókkal is rendelkező megfigyelendő ügy maradt. Egy haifai találkozóra hivatkozva azt állították, hogy a népi demokráciákban működő cionista szervezetek konkrétan az „*izraeli központokhoz vannak kapcsolódva működésüket illetően*”.⁵⁸ Egy 1950. augusztus 17-én keletkezett összefoglaló jelentés számba vette az MCSZ volt vezető tisztségviselőit, azok jelenlegi helyzetét és állását, valamint a bricháról („menekülés”, a zsidó kivándorlás Közép-Kelet-Európából Palesztinába) is részletesen beszámoltak.⁵⁹ A fő távozási útvonal Miskolcon keresztül Csehszlovákia felé vezet, és onnan Pozsony és Bécs felé viszik tovább az embereket – állítja a jelentés. Még dr. Gálos Henriket, az MCSZ volt főtitkárát is feltartóztatták a határon, mert illegálisan akarta elhagyni az országot. (Ezért a miskolci megyei bíróság hat hónapi börtönbüntetésre ítélte, melyet le is töltött. Őt később – 1951 júniusában – ki is telepítették.) A határ menti ÁVH- osztályokat nagyobb éberségre szólították fel: *„...minden cionista vonatkozású szökési kísérletet azonnal jelentsenek mielőtt átadnák az ügyészségnek.”*⁶⁰ Három „ügynök” dolgozik a cionista vonalon – írják.

A kivándorlásokra és az izraeli követség szerepére jó példa egy balul sikerült szökési kísérlet, melyet 1950 októberében lepleztek le az államvédelmisk. Az őrizetbe vettek Mohácson keresztül akartak Jugoszláviába és onnan Palesztinába szökni.⁶¹ A tíz utast és a személyzetet (9 matróz és a kormányos) a mohácsi államvédelmi határőrség vette őrizetbe október 6-án, majd a pécsi államvédelmi osztályra kísérték őket. A matrózokat és a kormányost „budapesti utasításra” szabadon engedték, míg a többieket kihallgatták. Az államvédelem arra a következtetésre jutott, hogy az őrizetbe vettek kapcsolatban álltak a cionista mozgalommal és az izraeli követség Walter Jozsef sajtóattasén keresztül szervezte meg számukra a kijutást úgy, hogy Walter a bécsi izraeli követség

segítségével szerzett összeköttetést a DDSG-hajósokkal (a DDSG T733 sz. uszályon utaztak), akik Bécsben előre megkapták az anyagi ellenszolgáltatást. A szökés körülményei jól mutatják azt, hogy a budapesti izraeli követség valóban részt vett az illegális kivándoroltatásokban, hiszen Walter és Jisáj belgrádi izraeli követ közreműködésével jutott el Pakson, Mohácson és Belgrádon keresztül Izraelbe dr. Murányi Miklós (később Izraelben: Menachem Meron) újpesti rabbi⁶² és felesége, valamint Grünfeld Istvánné. Ez a csoport nem ment el velük, hanem néhány hét múlva Dunavecseré utaztak (ám a hajó nem jött), majd Walter utasítására Paksra mentek át 3 hét után, ahol tíz napig várakoztak, de nem jött a hajó.

A letartóztatottak beszámoltak arról, hogy a szökésük költségeit a budapesti izraeli követség fedezte, Joszef Walter kultúrattasé több ezer forintot adott át nekik előre részletekben, és egyiküknek megmondta, hogy Izraelben állást biztosítanak nekik, de a bérükből levonják majd a kiutazás költségeit. A konspirációs technikákkal létrejött megbeszélések és felkészítések végül eljuttatták a csoportot Mohácsra, de a vámvizsgálaton őrizetbe vették őket. A kivándorolni szándékozók notórius kiszökök voltak, hiszen jó részük (köztük dr. Barta György és felesége, Schei György, Groszmann Ágnes, Löwy Jakab) már korábban is kíséreltek meg tiltott határátlépést, és kaptak ezért ítéleteket. Az őrizetesek azt is elmondták, hogy a Hasomer Hacairból ismerik Joszef Walter budapesti izraeli kultúrattasét. Dr. Moshe Dak budapesti izraeli diplomata (követségi első titkár) neve is felmerült az ügyekben, mint aki szervezi az ügyeket. Dak Kisszebenben (szlovákul Sabinov) született 1909. február 28-án, a középiskoláit Budapesten, a zsidó gimnáziumban végezte, jogot pedig Prágában tanult.⁶³ 1944-ben vándorolt ki Palesztinába. A Szochnut alija-osztályán dolgozott, majd 1950-ben került az izraeli Külügyminisztériumhoz és egyben Budapestre is.⁶⁴ Dak 1954-ig volt Budapesten mint első titkár és a konzuli részleg vezetője, 1954-ben pedig a gazdasági részleget is vezette.

Az északi útvonalhoz a miskolci és a nyíregyházi hitközség termeit is igénybe vették. *„A kiszöktetésekhez a Dunán szolgálatot teljesítő matróz embercsempészeket veszi igénybe a bécsi követségen keresztül. A matrózok szovjet lobogó alatt hajózó osztrák hajón teljesítenek szolgálatot és osztrák állampolgárok. A kiszöktetendő személyek Jugoszláviában szállnak partra ahol az izraeli követséget keresik fel. A jugoszláv izraeli követség és a jugoszláv hatóságok között diplomáciai megegyezés van arra hogy a magyarországi disszidált cionistákat a jugoszlávok hontalan útlevelel látják el és így lehetővé teszik a Velencébe való továbbjutásukat...”* – állapítja meg egy 1950. október 26-án keletkezett jelentés.⁶⁵

A cionista aktivitás tehát a szövetség feloszlata után sem állt meg, holott egyre nehezedtek a körülmények és ritkultak a lehetőségek. A volt cionistákra ráállított ügynökök újabb és újabb szálakat fedeztek fel. A figyelem ráirányult Groszberg Ervin/Slómo ortodox tanítóra is,⁶⁶ aki a budapesti ortodoxok napközi otthonát vezette, korábban pedig 1948-ig az Agudat Jisrael ifjúsági tagozatát vezette, ám kapcsolatban állt az izraeli követség tisztviselőjével, Cvi Haskellel is (aki maga is ortodox volt). Itt keletkeztek az első nyomok Engländerék mozgalmával kapcsolatosan, hiszen megjegyzi, hogy dr. Dak elmondta, a sóméroknak *„van mozgalmuk”*, melyet Walter Joszef irányít (ami egyébként nem volt igaz), és hogy 10–12 csoportjuk van. Engländer Tibor személyére egyébként 1951. április 25-án figyeltek fel, amikor is Gyepes Ottó autóműszaki iskolai hallgató feljelentése nyomán a szervek tudomására jutott, hogy a Landler Jenő utca 3. sz.alatt illegális sómér csoport működik, melyet ő vezet.⁶⁷ A jelentés leírja azt, hogy a csoport 3 részből áll, hogy hetente kétszer találkoznak és hogy a mostani helyiségüket a (vallásos jobboldali cionista) Mizrachi-, illetve Bne Akiva-frakció segítségével szereztek meg, valamint hogy Engländer tartja a kapcsolatot a többi illegális cionista frakcióval. 1951. május 30-án az Engländer által vezetett csoportból 13 cionistát *„botrányos viselkedésért”* a csúcshegy menedékház tulajdonosa igazoltatta, mire Engländer (ideiglenesen) feloszlatta a mozgalmat. *„Jelenleg a volt csoportvezetők tartják fenn a kapcsolatot személyes látogatások formájában.”*

1951. július 16-án egy minden addiginál átfogóbb jelentés készült a cionista mozgalomról, melyből kiderült, hogy ekkor már vezetői körökben „dolgozó” ügynök segítette az állambiztonság munkáját.⁶⁸ A jelentés számba vette a budapesti izraeli követség és a cionisták kapcsolatait. Így arról írt, hogy 1951. február 12-én a követség épületében bizalmas értekezlet volt az alija ügyében, amelyen több, a felosztatott szövetségnél dolgozó vezető vett részt. Eszerint Steiner 1951. február 26-án Dak budapesti izraeli diplomata megbízásából az ügynöknek üzenetet küldött, hogy állítsa össze a „megbízható cionisták” névsorát. Az október 6-án a hajón őrizetbe vett tíz személyen kívül még korábban, 1950. február 10-én vették őrizetbe Ehrenreich Miklósnét és E. Juditot mint „cionistákat”.⁶⁹ A nyilvánvalóan Steiner Júlia lejárataát is magára vállaló ügynök minél több kapcsolatot és ennek megfelelő kapcsolati hálót akart felfedni – és egyben leleplezni.

Joszefer Walter állítólag az egyetemen folyó katonai oktatás iránt is érdeklődött, Lówy Ágnes vegyész a kölcsönkapott katonai anyagokat legépelte a számára. „*A feljegyzésben szerepel a lőfegyverek ismerete, lövedék ismeret, tereptan, műszaki tevékenység harc közben stb...*”⁷⁰ Az ügynök figyelme kiterjedt Groszberg Ervinre és körére is, állítása szerint Groszberg havi kétezer forintot kap a követségtől (Haskel alijabiztos adta ezt át), amiért szervez, és amit cionista diákok végeznek az iskolában.⁷¹ 1951. július 10-én ismét előadást tartott a Dob utcában 150 fiatalnak, ahol a zsidóság újbóli deportálása eshetőségével foglalkozott. Krassó Anna 1951. május 7-én elmondta az ügynöknek, hogy a Budapesten működő illegális somér csoportnak 150 tagja van, 8–10 fős csoportokban dolgoznak, és élükön egy vezető áll. A propagandaanyagot Joszefer Waltertől kapják – Wágner Erikán keresztül. Május 10-én Krassó Anna lakásán volt ilyen összejövetel, ahol 17-en vettek részt, és Walter adott elő.⁷²

Egy utólagos összefoglaló jelentés állítása szerint az ÁVH Budapesti Osztálya 1951. szeptember 20-án nyomozást indított az illegális Hasomer Hacair ellen, és „Tibi” néven csoportdossziét nyitott.⁷³ Ugyanakkor a jelek arra utalnak, hogy Engländer és csoportja csak fokozatosan került a figyelem középpontjába, hiszen az 1951-es jelentések Krassó Anna, majd Wágner Erika személyét emelik ki, és egyébként is Groszberg, Haskel, Steiner Júlia voltak a főbb megfigyelték. Egy 1951. október 20-án keletkezett jelentés ismét összefoglalja a cionista mozgalommal kapcsolatos tudnivalókat.⁷⁴ Engländerék csoportján kívül (ennek tagságát 40–50 főre taksálja) megemlíti még Wágner Erika állítólagos 12 csoportból álló, 150 tagú somér csoportját, a Mizrachit csoportot és a Makkabi Hacair csoportját, melyet – szerintük – Pollák Tibor Standard-gyári munkás vezet. Az izraeli követség kapcsolatban állt a csoportokkal, Engländerékkal Joszefer Walter, a mizrachistákkal (Bne Akiva) Haskel, Pollákkal pedig Dak tartotta a kapcsolatot, aki a csoport bővítésére ösztökölte Pollákot. Wágnerék „uszító, demokrácia-ellenes” röpiratokat terjesztettek, Engländerék pedig egy alkalommal illegális röpcédulákat osztogattak a zsinagógákban. Engländerék és Pollákék közös vezetőségi ülésen tárgyalták meg, hogy az elvi különbségek ellenére együtt fognak működni és önvédelmi szervezetet hoznak létre, melynek tagjait fegyveres kiképzésben részesítik.⁷⁵ Egy szintén októberi jelentés (október 26.) Engländer Tibor mellett Krassó Annát, Károlyi Gábort, Lówy Ágnes, Nádor Ferencet, Weiss Máriát, Ficsker (!) Györgyöt, Szebeni Ágnes és Korda Jánost nevezi meg.⁷⁶ A hatóság még nem biztos a dolgában: „*A felsoroltak adatainak beszerzése, priorálása és kikartozása folyamatban van.*”

November 10-én azt összegezték a hatóságok, hogy megindult a mozgalmak közötti aktivitás és a fegyverek beszerzése, a kiképzés is.⁷⁷ Nagyon fontosnak tartották leszögezni azt is, hogy az izraeli diplomaták irányító szerepet töltenek be. Péterfi Endre fokozni akarja a mozgalmak kooperációját, amelyek propagandaanyagokat fognak kapni – vélték. Szintén felmerült az „önvédelmi csoport” szerepe, és ezt egyenesen Walterhez kötötték, ugyanakkor állítólag Walter azt is kijelentette, hogy csak akkor szabad elkezdni a fegyveres oktatást, hogy ha „*ideológiailag szilárdan a cionizmus alapján állnak a csoport tagjai*”.⁷⁸ Folytatják az „*ügynöki bizalmas*

nyomozást”, hogy felderítsék az illegális mozgalom népi demokrácia-ellenességét. Engländer Tibort itt már az illegális sómér mozgalom vezetőjének nevezték.

Engländer Tiborék közül ritkulni kezdett a levegő. „Cionista vonalon” két csoport- (Somér és Mizrachi) és nyolc személyi dossziét (Rácz Jenő, Feld Menyhért, Frankfurter Miklós, Lőwy Ágnes, Felkay Aladár, Krassó Anna, Wágner Erika és még valaki) nyitottak a szervek. Két belső ügynök, „Korányi” és „Anton” lett ráállítva a fiatal cionistákra. „Faragó” a Mizrachi ügyeivel is foglalkozott.⁷⁹ Az 1952 márciusában keletkezett iratban (1/2 alosztály) operatív tervet vázolnak az „*illegális cionista mozgalom és a különböző funkciókba befurakodott cionisták felderítésére*”. Ezek részei: feltérképezik a már ismert cionista csoportokat, összefoglaló jelentést kérnek a megyei osztályoktól (1), szétküldik a megyéknek az MCSZ tagnyilvántartó könyveit (2), megkezdik a budapesti nyilvántartási anyag feldolgozását, megállapítják tartózkodási helyüket, „priorálják” és nyilvántartásba veszik őket (a–b). A beérkező vidéki összefoglalók alapján rajzot készítenek a fennálló helyzetről. „*Ennek alapján központilag kezdjük meg a felderítést és a hálózatépítést az egész ország területén.*” (3) A már felderített csoportokba ügynököket telepítenek, a sómérokat (Engländerék) „Korányi” fedőnevű ügynökön keresztül figyelik meg (4). „Faragó” és „Anton” ügynökök segítségével felderítik az ismeretlen cionista góccokat. „Ennek érdekében több személyt beszerzésre készítünk fel. Ezek olyanok lesznek akik cionista körökben ismertek.” (5) Az 1/3 osztállyal együtt megkezdik a széles hálózat kiépítését azokkal, akik kapcsolatban állnak az izraeli követséggel, nekik „kémanyagot” adtak át, vagy illegális kapcsolatban állnak vele. (6) Felderítik azt, hogy a hitközség vezetői között kik a cionisták, és hogyan használják pozíciójukat a cionizmus érdekében. „*Ennek érdekében felhasználjuk a meglévő ügynökséget és a hitközségen belül további beszerzéseket végzünk.*” (7) A birtokukban lévő, mintegy 40 000 nevet tartalmazó MCSZ-tagnyilvántartás alapján felderítik, hogy az MCSZ Magyarországon maradt tagjai milyen állami, gazdasági vagy egyéb funkciókban vannak. „*Felderítjük, hogy kik furakodtak be ezek közül a Pártba, kik töltenek be vezető állást. Ezt a feladatot a Budapesti osztály segítségével, tömeginformátor hálózat alkalmazásával oldjuk meg.*” (8).

1952. október 18-án újabb jelentés tárgyalta a cionisták helyzetét.⁸⁰ Ebben a jelentésben több példa segítségével illusztrálják azt, hogy hogyan szöktek ki Magyarországról cionisták, vagy legalább is tettek rá kísérletet. Szeptember 2-án Hegyeshalomnál tartóztatták fel egy kilépő nemzetközi vonat utasait, és négy hamis irattal utazó utast találtak. Adataik szerint hamis iratokkal 54 család, összesen 150 személy hagyta el addig az országot. A négy letartóztatott azt vallotta, hogy Weisz Gyulától (Budapest, Bajcsy Zsilinszky u. 21.) vették át a hamis iratokat. A korábban a Bikur Cholim pénztárosaként dolgozó (és aztán letartóztatott) férfi megbízásából leveleket és fényképeket is magukkal vittek. A szolgálatok szerint „*a fényképek a legközelebb disszidáló csoport hamis iratainak elkészítésében voltak szükségesek*”.⁸¹ Az egyik letartóztatott (Iczkovits Ferenc) a kihallgatásán „beismerte”, hogy Haskel, Dach és Dukas izraeli követségi emberekkel volt kapcsolata, és „Dukas”-szal (minden bizonnyal Dukas Emanueltól, az izraeli követség kereskedelmi attaséjáról van szó) beszélte még szökésük részleteit. A lakásán és más lakásokon (tanítványaiból) „héber kört”, tehát önképzőkört tartó Dr. Rácz Jenő héber tanárt (ide eljárta Steiner Júlia is) 1952. szeptemberében vették őrizetbe.⁸² Ő azt vallotta, „*hogy 1952 augusztusában Bécsből a cionista u.n. »Teicholz-csoport« illegális futárt küldött érte, akinek feladata lett volna őt kiszöktetni az országból. Az embercsempéssel történt tárgyalásait megbeszélte Steiner Júlia magyar állampolgárságú izraeli tisztviselőjével, akivel szoros kapcsolatban áll. Steiner Júlia is hívta, hogy menjen vele ezen a disszidálási vonalon. Steiner Julia kijelentette, hogy ő nem megy ezzel a vonallal, mert az izraeli követség segítségével szándékozik az országot elhagyni. Rácz Jenő másokkal is megbeszélte ezt a lehetőséget, és többek tanácsára nem vállalkozott az ilyen módon való disszidálásra.*”⁸³ A jelentés az izraeli hírszerzés legfőbb bázisának a Magyarországon élő cionistákat, illetve a kivándorolt személyek hozzátartozóit tekinti. A követség szerepére akkor derült fény, amikor az 1949-ben őrizetbe vett Dénes Béla házkutatásán kiderült, hogy az izraeli követséget érdeklik a magyar közéleti és politikai szereplők. Megerősítette azt is, hogy

Joszef Waltert katonai adatok érdekelték, ezeket Löwy Ágnes adta át a számára, illetve Pollák Tibor adott ilyen jellegű utasításokat. A jelentés már komoly veszélyforrásként számol be Engländer Tiborról és sejtyszerűen felépülő mozgalmáról, valamint a Mizrachiról, melyet szerintük Groszberg Ervin vezet.

Közben a határőrséggel együtt éberem csaptak le „disszidálni” szándékozó cionistákra. A határőrség 1952 decemberében jelentette az ÁVH vezetői ügyeletének, hogy a csehszlovák határszervek értesítése szerint december 7-én éjjel Szobnán, az Ipolyon, és Komáromnál, a Dunán összesen 24–26 főből álló cionista csoport szökött át Csehszlovákia területére.⁸⁴ A két csoport egyesült, és így folytatta az útját Nyugat felé. Oroszvár környékén feltartóztatta őket egy csehszlovák járőr, és fegyverrel kezdtek tüzelni rájuk. *„A tűzharc következtében négy főt megsemmisítettek, hatnak sikerült megszöknie, a többit pedig a csehszlovák állambiztonsági szervek őrizetbe vették...”* – íródott a tragikus tartalmú beszámoló.

1952. december 14-én a csehszlovák és a magyar határvédelmi szervek megbeszélést tartottak Rajka község mellett a disszidáló csoport ügyében. A csehszlovák hatóságok átadták a magyar állampolgár őrizetesek névsorát. Az ÁVH-tól (1/2-osztály) Harmat Frigyes áv. hadnagy volt jelen a megbeszélésen, ám azt Illés őrnagy, a győri határőrség parancsnoka vezette.⁸⁵ A csehszlovák „elvtársak” közölték a magyarokkal, hogy az ügyet – annak fontossága és bonyolultsága miatt – átadták a prágai minisztériumnak, és a vizsgálat többi részét ott folytatják le. Azt is közölték velük, hogy az őrizetbe vettek névsorát szintén átadták a minisztériumnak, *„mint ahogy azt korábban megbeszélték f.hó 13-án megbeszélték a magyar határőrség tisztjeivel”*.⁸⁶ Azt kérték, hogy az ÁVH lépjen érintkezésbe a csehszlovák Állambiztonsági Minisztériummal *„az ügy részletes megbeszélése, az iratok és az őrizetesek átadása végett”*.

Az államvédelem emberei 1952 végére „sikeresen” felderítették Engländer Tibor és társai mozgalmát, melynek egész jellege nem csak egy (az állami szférától független) jól szervezett (és egyébként markánsan baloldali) zsidó civil mozgalom arculatát mutatta, hanem egy olyan csoportot tudtak benne felfedezni, mely jól illett a – sztálini mintára készülődő – orvosper jellegéhez.

Engländer Tibor és Pikler Katalin esküvői fotója, 1956. Engländer János gyűjteménye

Mivel Engländerék egy időben – potenciális pogromokra való felkészülés jegyében – kis fegyveres magot is létrehoztak (melyet maguk oszlattak fel), tálcán kínálta magát az a scenárió, melynek szereposztásában az állami establishment felső posztjain lévő főszereplői (egyben „főszervezői”, tehát Péter Gáborék) mellett egy kicsiny és agresszív „cionista-fasiszta” fegyveres társaság is szerepel – mintegy „végrehajtói”, illetve demonstratív szerepben. Kizárólag Sztálin halálának és a Nagy Imre névvel fémjelezhető enyhülési időszaknak volt köszönhető az, hogy a letartóztatottak sorsa nem e dramaturgia szerinti tragikus fordulatot vette, és hogy viszonylag enyhe ítéletekkel „úszták meg” az egyébként életpályájukra döntő hatást gyakorolt ifjúkori mozgalmi életet.

Levéltári források

ÁBTL

A volt Zárt irattár levéltári anyaga

2.1. IV-15 a. Gálos Henrik és Dénes Béla ügye

2.1. IV-15 b Gálos Henrik és társa

2.1. VII 13-b I.G. Jacobson

Operatív dossziék

3.1.5. O-17169. Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták

Vizsgálati dossziék

3.1.9. V-55479 Fränkl Jenő és társa

3.1.9.V-60775 dr. Kertész Sándor ügye

3.1.9. V-108606/1-4 Engländer Tibor és társai

3.1.9.V-112014 Signer Judit

3.1.9. V-111 724 Steiner Júlia és társai

Magyar Nemzeti Levéltár

XIX-B-1-h BM Egyesületi Főosztály 5632-1251 (jelenleg: II. sorozat, 343. doboz). Magyar Cionista Szövetség

XIX-J-1-k. Izrael 1945-1964 KÜM

Central Zionist Archives (Jerusalem, Israel)

S68/282. Office of Eliyahu Dobkin

Israel State Archives (Jerusalem, Israel)

F.M.2502/15 I. Hungary-Aliyah

Hivatkozott irodalom

Dénes, 1991

Dénes Béla: *Ávós világ Magyarországon*. Budapest, Kossuth.

Dombi, 2018

Dombi Gábor: Zsidók deportálása Budapestről 1951-ben. <http://zsido.com/zsidok-deportalasa-budapestrol-1951-ben/> (letöltés ideje: 2018. május 2.)

Garai, 1979.

Garai, George: *The Policy towards the Jews, Zionism and Israel of the Hungarian Communist Party*. London, The London School of Economics and Political Science (PhD Thesis).

Gyarmati, 2018

Gyarmati György: „Egyszer már kellett így utaznunk.” Zsidó kitelepítettek sorsközössége – és különbözőségei. In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből*. Budapest, ÁBTL–Kronosz. 171–211.

Kovács, 2003

Kovács András: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő*, 3. sz. 5–39.

Novák, 2000

Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest, Múlt és Jövő.

Novák, 2006

Novák Attila: Ortodox tanító az állambiztonság fogságában. *Szombat*, 2. sz. <https://www.szombat.org/tortenelem/3652-ortodox-tanito-az-allambiztonsag-fogsagaban> (Letöltés ideje: 2018. május 2.)

Schmidt, 1998

Schmidt Mária: „Ez a per lesz a legek lege”. In: uő: *Diktatúrák ördögsekerén*. Budapest, Magvető. 271–284.

Szalai, 2006a

Szalai Ágnes: az 1949-es magyarországi cionista per. *Szombat*, 2. sz. <http://www.szombat.org/tortenelem/3651-az-1949es-magyarorszag-i-cionista-per>

Szalai, 2006b

Szalai Ágnes: A magyarországi kommunista diktatúra zsidó áldozatai (1949–1954). In: Randolph L. Brahm (szerk.): *Tanulmányok a holokausztrók IV. kötet* Budapest, Presscon 217–267.

Toronyi, 2002

Toronyi Zsuzsa: Engländer Tibor és társainak pere. In: „*Szólj Izráel fiaihoz...*” (*Mózes II. Könyve 31.13*). Budapest, Magyarországi Cionista Szövetség. 22–29.

Zinner, 2001

Zinner Tibor: Az 1953-as „cionista” per. In: *1100 éves együttélés. A magyar és a magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában*. Budapest, Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány kiadása. 216–251.

¹ Az Engländer-perről készült kismonográfiám a Nemzeti Emlékezet Bizottsága gondozásában fog megjelenni. Jelen tanulmány ezen kötet előmunkálatai részét képezi.

² ÁBTL 3.1.5. O-17169. és 3. 1. 9. V-108606/1-4.

³ Mizrachi: vallásos cionista világszervezet. 1902-ben, Vilnában alakult meg. A cionista mozgalom vallási aspektusát, az Erec Jiszráélre (Izrael Földjére) vonatkozó tradicionális előírásokat hangsúlyozta ki. A Mizrachi fontos szerepet játszott mind a cionista kongresszusokon, mind a jisuv (palesztinai zsidó társadalom) életében. Magyarországon a Mizrachi a szervezett cionisták harmadát alkotta, s ez az arány a második világháború után is ugyanaz maradt.

Bne Akiva: „Akiva fiai” (a híres talmudi Rabbi Akiváról/Akibáról van szó): a vallásos-cionista Mizrachi szervezet ifjúsági „tagozata”. A vallásos fiatalok cionista nevelésük mellett Tóra- és Talmud-tanulmányokat is folytattak. Magyarországon, mely a vallásos cionizmus számára jó terepet nyújtott, már az 1920-as években működött a „Bachuré Hamizrachi” egyesület, mely a Bne Akiva elődje volt. A vallásos fiatalok a magyar cionisták egyharmadát-egynegyedét adták a koalíciós időszakban, 1945 és 1949 között.

⁴ ÁBTL XXV/4/b 02392/53. Budapesti Megyei Bíróság ítélete. B.II.002392/1953-8. sz. ÁBTL V-112014. 1954. január 28-án pedig az Olti Vilmos által vezetett tanács jogerősnek nyilvánították a korábbi ítéletet. B.II.002392/1953/12. sz.

⁵ Toronyi, 2002.

⁶ Összefoglaló írásában Kovács András is említi a cionista mozgalom és a követség szerepét. Kovács, 2003.

⁷ Az itt következő fejezetnél saját korábbi könyvem szövegét használtam fel: Novák, 2000. 168–172.

⁸ „A Magyar Cionista Szövetség ügyeit felszámoló bizottság nyilatkozata”. *Új Élet*, 1949. március 24. 1.

⁹ ÁBTL 2.1. IV-15 a. Gálos Henrik és Dénes Béla ügye. 1953. III. 19. Gálos Henrik kihallgatása.

¹⁰ A budapesti izraeli konzulátus héber nyelvű levele az izraeli külügyminisztérium kelet-európai részlegéhez. Budapest, 1949. III. 28. T.: A cionista szövetség felosztása és a magyarországi cionisták megszervezése. Central Zionist Archives (Jerusalem, Israel) S68/282.

¹¹ MNL OL 343. D. 5632-1250.

¹² Uo.

¹³ Uo. Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. Tárgy: Magyar Cionista Szövetség és a Magyar Palesztina Hivatal önkéntes megszűnése. 1949. március 31.

¹⁴ Március 28-án a 10.343/2 B.M. IV/3. számú rendelet alapján a Pro-Palesztina Szövetség (Bp. VII. Király u. 93.) került sorra, majd a 625.618./1948 IV/3. sz. rendelet alapján az Agudat Jiszrael (Bp. VII. Király u. 26.) helyiségét zároltatták a „Közigazgatással”. A Pro-Palesztina Szövetség pénztárában kevesebb pénzt találtak, mint ami a könyvekben szerepelt, ezért „közigazgatási vonalon” nyomozást rendeltek el.

¹⁵ F.M. 2502/15 I. 1949 III. 24. Budapest. El: Hamachlaka Löarcot Mizrach Europa El: Miszrad Hachuc. Meat: Konzulija Jiszrael B' Budapest. T.: Alija ügyek. (héber ny.). Israel State Archives (Jerusalem, Israel).

¹⁶ „Háromféle zsidó van, aki ki akar vándorolni: alef/Zsidók, akiknek rokonai vannak Erecben és egyesíteni akarják családjaikat; bét/ Zsidók, akik nem tudják elviselni emlékeiket azon a helyen, ahol családjaikat kiirtották; gimel/ Cionisták, és ez a döntő az alijára jelöltek között.” Uo.

¹⁷ A levél arról is említést tett, hogy a Külügyminisztérium azt mondta, hogy április elején választ ad a megkeresésre, mely valószínűleg a slichok kiutasítására vonatkozik. Uo.

¹⁸ ÁBTL 2.1. IV-15 b. 1953 III. 14. Dénes Béla kihallgatása.

¹⁹ ÁBTL 2.1. IV-15 a. 1953 III.19. Gálos Henrik kihallgatása. 1949 áprilisában elkészítették a 800-as listát, és 3 példányban Gálos Henrik lakásán gépelték le. 1 példányt Péterfi Endre konzulnak, 1-et Weinberger Mose követségi ov.-nak és 1-et Stöckler Lajosnak. 1953 V. 12. Gálos Henrik kihallgatása. ÁBTL 2.1. IV-15a.

²⁰ 1945-ben keletkezett chaluci (cionista úttörő, aki részt vesz a majdani országépítésben) csúcsszervezet, mely a chaluci ifjúsági mozgalmakat képviselte. A Joint anyagi támogatásban részesítette.

²¹ „Amikor dr. Kertész ezt az összeget átvette már elhatározták az ifjuság illegális kijuttatását s kifejezetten ennek költségeit kívánta fedezni akkor, amikor a kapott pénzt 65.000 forintoként az öt frakció ifjusági szervezetei között szétosztotta...” ÁBTL 3.1.9. V-55479 Frankl Jenő és társa. 1952 XI. 22. Kistarcsa. Dénes Béla második kihallgatása.

²² ÁBTL 2.1. VII/13-b. 1949. december 21. Dénes Béla vallomása. Részlet Dr. Kertész Sándor 1949. december 20-i vallomásából: Bisselisches lemondása után őt szemelte ki utódjául. „Ugyanekkor én azzal a kérelemmel fordultam Schwartzhoz és Jacobsonhoz, hogy a néhány napon belül felosztásra kerülő cionista szövetség részére továbbra is folyósítsák azt a 260.000 forintot, amelynek kifizetését a JOINT-hoz rendelt kormánybiztos megtagadott. Kérésem alátámasztására előadtam, hogy ebből az összegből részben az átképző tanfolyamokat, részben a zsidó fiatalság legális és illegális kivándorlását segítjük elő. Joe Schwartz megígérte, hogy a 260.000 forintot a cionista szövetség felosztása után is folyósítani fogják. Én az ígéret birtokában felküldtem dr. Gálos főtitkárt a JOINT központba, ahol a pénzt nem tudta felvenni. 1949. márciusa végén a cionista szövetség felosztása után, találkoztam Weinberger Juda ifjusági vezetővel, aki elmondotta, hogy Fleischmann László és Schlomo Lövi társaságában fennjártak Jacobsonnál, aki tekintettel arra, hogy a JOINT kormánybiztosa járult hozzá a kért összeg kifizetéséhez-saját rendelkezési alapjából fizette ki a 260.000 forintot...” Uo.

²³ Tárgy: I. G. Jacobson ténykedései. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1949. november 28-án. Uo.

²⁴ 1949. május 24. ÁBTL 3.1.9. V-60775. dr. Kertész Sándor ügye.

²⁵ Uo.

²⁶ Kertész vallomása szerint Ben-Jiszraelen keresztül kapták volna meg a pénzt, csakhogy ekkor ő már nem volt az országban. Uo.

²⁷ Cionista átképző „telepek”, ahol a palesztinai életre készítették fel a fiatalokat. A második világháború előtt az alijához bizonyos időt el kellett tölteni a hachsarákon, hogy valaki alijázhasson. A plugák a városi hachsarák voltak.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60775. dr. Kertész Sándor ügye. 1949. május 24.

²⁹ Ezzel a második csoporttal – állítólag – 35-en mentek el. Uo.

³⁰ A MIKÉFÉ-n a Dror Habonim rendelkezett hachsarával. 1946. június 24. in: MOL XXXIII-4-a 7.d./46. AJDC Munka- és Üzemszervező Csoportja. A Hold u. 23. sz. III. emelet alatt a Dronak, a Haoved Hakibbucinak és az Achdut Haavodának közös központja működött. A Klauzál tér 9. sz. alatt a Haoved Hakibbuci kollektíva volt. OSZK „Cionizmus 1946”. Győrszentivánban Haoved Hakibbuci (és a Dror) rendelkezett hachsarával. MOL 343.d. 5632-1250. A BICH vidéki kollektíváinak kimutatása július hónapra. A győrszentiváni kollektíva önálló kiadványt is kiadott, melyeket ma az izraeli Kibuc Lohame Hagettaot archívumában őriznek: „Dror marxista-cionista ifjúsági mozgalom győrszentiváni kibuca »Af-al-pi«.” Magam a 2. számát láttam.

³¹ „Az ötödik csoport, amely április utolsó vasárnapján akart kiszökni 34 emberből állt és összetételük vegyes volt. Ennek a csoportnak az ügyét is kiszöktük előtt megbeszéltük Frankfurterrel, aki úgy informált, hogy a csempész kívánságára Nagymarosig vonattal mennek, mint kiránduló csoport. Onnan teherautóval Szob felé mennek és Szobtól keletre fogják átlépni a határt. Erre azonban nem került sor, mert a csoportot az Államvédelmi Hatóság közegei lefogták és Vácra kísérték. Később tudomást szereztem arról, hogy ez a csoport nem 34 emberből állt, hanem 43 főből, mert a csempész kívánságára egy másik kisebb csoport is hozzá lett csatolva, akik disszidens személyek voltak...” Uo.

³² Garai, 1979: 143.

³³ Az izraeli kormány bécsi képviselője 1949 májusában jelentette, hogy március vége óta 5200 magyar zsidó érkezett Ausztriába a csehszlovákiai útvonalakon keresztül. Júniusban 40-50, főleg fiatal zsidó menekült át naponta a magyar–csehszlovák határon. A Zsidó Világkongresszus európai végrehajtó bizottsági ülésére delegált ausztriai képviselő szerint júliusban 10 ezer magyar zsidó érkezett Bécsbe. Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ MNL XIX-j-1-k. 11401/1949. 1949. október 20.

³⁶ Mapaj (Mifleget Poale Erec Jiszrael = Erec Jiszraeli Munkaspárt): izraeli nagy középbal párt a Munkapárt 1968-as megszűletéséig (melybe beolvadt) az izraeli politikai élet domináns ereje. 1930-ban jött létre a Hapoel Hacair és az eredeti Achdut Haavoda mozgalmakból,

³⁷ „Mifleget Poalim Meuchedet” = Egyesült Munkaspárt. 1948 júniusában alakult meg, amikor az Achdut Ha'avoda-Poale Cion és a Hasomer Hacair megalakította. A Mapajnál baloldaliabb párt. Magyarországon is működtek még Mapam-sliachok, küldöttek.

³⁸ klal = héb. 'általános'. Általános cionisták. A Cionista Szervezetben 1907-ben alakult ki ez az irányzat. Olyan emberek nevezték magukat általános cionistának, akik csak a bázeli programot fogadták el.

³⁹ Jobboldali cionisták, akik a herzli, „eredeti” cionizmust kérték számon a Cionista Szervezettől, melyet revízió alá akartak venni (innen az elnevezés). A revizionizmus célja a zsidó állam megalapítása a Jordán mindkét partján. Elutasították az osztályharcot és a zsidó–arab szolidaritást. Vezetőjük, a rendkívül tehetséges karizmatikus Vladimir Zsobotyinszki/Zsabotyinszkij egy személyben volt író, szervező, orátor és politikus.

⁴⁰ Garai, 1979 173–180.

⁴¹ Lásd Szalai, 2006.

⁴² Uo.

⁴³ Dénes naplót is írt megpróbáltatásairól: https://bookline.hu/product/home.action?_v=Denes_Bela_Avos_vilag_Magyarorszagon&id=11258&type=22

⁴⁴ Szalai, 2006b; Schmidt, 1998.

⁴⁵ Garai, 1979: 173.

⁴⁶ Uo. 174.

⁴⁷ Uo. 176–179.

⁴⁸ Magyar limit nem volt, viszont az izraeliek családonként 15–20 ezer forint értékű holmi kivitelét engedélyezték.

⁴⁹ Az oka ennek az volt, hogy a magyar fél azt követelte, az izraeliek fizessék ki a Magyarországra Izraelből visszatérni vágyók útiköltségét.

⁵⁰ ÁBTL O-17169. 1949. május 17-i jelentés. Tárgy: Cionista mozgalom illegális tevékenysége.

⁵¹ <http://mfa.gov.il/memorial/Pages/PerpetuatedPages/Bentzur-Shmuel.aspx>

Bencur Kolozsváron született 1906. július 15-én, 1934-ben vándorolt ki Palesztinába. 1973. április 29-én halt meg.

⁵² Garai, 1979: 188–197.

⁵³ <http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Ehud-Avriel.aspx>

⁵⁴ Eliashiv 1899. október 11-én született Pinszkben, Oroszországban, 1934-ben vándorolt ki Palesztinába. 1955. június 20-án halt meg. <http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Samuel-Eliashiv.aspx>

⁵⁵ <http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Avner-Gershon.aspx>. 1933-ban vándorolt ki Palesztinába. 1991. január 22-én hunyt el.

⁵⁶ A zsidó kitelepítésekkel kapcsolatosan friss tanulmányt lásd Gyarmati, 2018; Dombi, 2018.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Budapest, 1951. július 16. Tárgy: Cionista vonal.

⁵⁸ 3.1.5. ÁBTL O-17169. Jelentés. Budapest, 1950. június 27. Tárgy: Illegális cionista szervezkedés a népi demokrácia országaiban.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ ÁBTL O-17169. Jelentés. Budapest, 1950. október 12.

⁶² Menachem Meron (1921–2014). <http://www.or-zse.hu/meronelhunyt2014-1.htm>

⁶³ 1983. április 10-én halt meg. <http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Dak-Moshe.aspx>

⁶⁴ Yudit Yaron (Steiner Júlia) személyes közlése, 2018. január 2.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-17169. Szigorúan titkos. Tárgy: cionista mozgalom.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Budapest, 1951. július 16. Tárgy: Cionista vonal. Illetve: Novák, 2006.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-17169.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: Cionista illegális mozgalom.

⁶⁹ Uo. A kétséges tartalmú jelentés szerint 1950. július 4-én Steiner Júlia közölte az ügynökkel, hogy Jozsef Walter ismét fiatal cionistákat akar külföldre szöktetni. Egy budapesti postamester segítségével próbáltak embercsempészekkel kapcsolatba kerülni, ám a jugoszláv útvonal nem tűnt biztónak, és egyetlen útvonalat tudtak Ausztria felé kiépíteni.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ 1951. február 14-én cionista összejövetelt tartott Groszberg. „Beszédeinek tartalma arról szólt, hogy a zsidó népnek csupán egyetlen megoldása van, elmenni innen Izráelbe. Ami itt van, az csak egy rossz álom és a felébredés majd Izráelbe lesz. Felhívta az úttörők figyelmét, igyekezzenek az iskolában többi zsidó úttörő társukat is megnyerni a cionista ügynek, mert ezzel komoly szolgálatot tesznek zsidó hazájuknak.” Uo.

⁷² A „kapcsolat” 1951. július 27-én beszélt Enyedi Györgynével, akit Schwarcz Sándor, a klacionista frakció vezetője felszólított, hogy keressen kapcsolatot az ÁVH útlevélosztályával. Enyediné a múltban már szerzett be hamis iratokat, de most már nem akart segíteni.

⁷³ ÁBTL O-17169. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1953. március 13.

⁷⁴ ÁBTL O-17169. Jelentés. Tárgy: Cionista mozgalom.

⁷⁵ Károlyi Gábor a nyáron lefolyt egyetemi katonai táborozásról készített írásbeli jelentést Walternak. Nádor Ferenc az egyetemi oktatásról számolt be.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. 1951. október 24. Tárgy: Aktív cionisták elhelyezkedése különböző egyetemeken. Harmat Frigyes á.v. hdgy. aláírásával.

⁷⁷ ÁBTL 0-17169. Jelentés. Budapest, 1951. november 10. Tárgy: illegális mozgalom.

⁷⁸ Uo. Engländerre hivatkozik a jelentés.

⁷⁹ ÁBTL 0-17169. Jelentés. Budapest, 1952. március 21. Tárgy: Cionista vonal.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Budapest, 1952. október 18. Tárgy: Példák a cionista mozgalom ellenséges tevékenységéről.

⁸¹ Uo.

⁸² ÁBTL 3.1.9.V-112014. Rácz Jenő (Kalocsa, 1909. nov. 2., a. n. Svarc Amália). A Budapesti Megyei Bíróság 0862/1952. sz. alatt 6 évre ítélte. Márianosztrán töltötte büntetését.

⁸³ ÁBTL O-17169. Uo.

⁸⁴ ÁBTL O-17169. Jelentés. Budapest, 1952. december 15. Tárgy: Cionisták disszidálási ügye.

⁸⁵ ÁBTL 0-17169.

⁸⁶ Uo.

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.4.

Argejő Éva

A veréstechnikától a színdinamikáig.

Portré dr. Bálint Istvánról, az ÁVH orvosáról

Bálint István 1912. február 18-án Szarvason született jómódú polgári családban, Scheiner Miksa orvos és Weinberger Erzsébet gyermekeként. „Apámnak volt két húga is. Pestre már úgy jöttek, hogy a papa nem élt már és nagymamám egyedül nevelte a három gyermeket. Később férjhez ment egy másik orvoshoz, akít aztán elvittek Auschwitzba és megölték. [...] A három testvér túlélte a háborút.” – emlékezik erre az időszakra Bálint István fia.¹ A családi hagyományt követve Bálint István az orvosi pályát választotta. A numerus clausus miatt azonban itthon nem vették fel az egyetemre, ezért 1929–1932 között Bolognában végezte tanulmányait, de az utolsó évét Pécsen fejezte be. Orvosi praxisát Budapesten, a Zsidó Kórházban kezdte. 1945 márciusában került a politikai rendőrséghez.

Dr. Bálint István mint pszichiáter

Dr. Bálint István egy jórészt analitikus orientációjú, főként pszichiáterekből álló szakmai körhöz tartozott, de nem volt tagja a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületnek. Ez a kör volt a Freud tanításaitól elszakadt – Wilhelm Stekel osztrák pszichoanalitikus nevével fémjelzett – ún. stekelista csoport, akik már a 30-as években is külön egyesületet alakítottak. Abban az időben a pszichoanalízist végzőknek nem volt kötelező az orvosi képzettség, és számos világhírűvé vált magyar pszichoanalitikus nem is rendelkezett ilyennel – közülük is talán a leghíresebb volt Róheim Géza és Bálint Alice. A stekelista csoport tagjai azonban jórészt ideggyógyosokból álltak, akik azt vallották, hogy a pszichoanalízishez orvosi végzettség szükséges. Éppen ezért ők „orvos analitikusoknak” nevezték magukat, s körükbe tartozott dr. Bálint István is. 1938-tól, a numerus clausus következményeként megindult ugyan a pszichoanalitikusok emigrációja, de az itthon maradottak kéthetenként továbbra is összejöttek. 1945 után a pszichoanalízist gyakorlók rövid időre kiszabadulhattak az elszigeteltségből, és lehetőséget kaptak a kibontakozásra. A szakma főáramát adó Magyar Pszichoanalitikus Egyesület egyes megmaradt tagjai és az informálisan ehhez a csoporthoz kapcsolódók már 1945 márciusában találkoztak, majd továbbra is kéthetenként összejöttek, s 1946. június 1-jén ünnepséget tartottak, ahol megemlékeztek az áldozatokról.² Péter Gábor 1953 januárjában történt lefogása során az ÁVH őrizetbe vette dr. Bálint Istvánt, Péter egyik legbizalmasabb emberét is. Bálint ekkor kényszer hatására arról tett vallomást, hogy „*egyik szervezője és irányítója volt egy trockista, cionista beállítottságú, orvosokból álló csoportnak, amely rendszeresen havonta egymás lakásain összejöveteleket tartott*”. Ezt megerősítette az akkor szintén lefogott felesége, Bálint Istvánné is:³ „*1945-től 1948-ig különböző lakásokban kb. kéthetenként tartottunk összejöveteleket, melyeken az ideggyógyosok vettek részt. Ilyen megbeszéléseken rendszerint jelen voltak: Bálint István, Ormos Margit, Faragó István, Rostás Oszkár, Zádor Imre, Pál János, Mária Béla, Bakonicz Jenő, Arató Ottó, Komor Károly, Szepes Imre zsidókórházi orvosok továbbá Rajka Tibor, Kapos Vilmos, Szinetár Ernő, Pető Endre, Hajnal Richárd, Székács István ideggyógyosok. Ezek az orvosok egyben férjem baráti kapcsolatai is voltak, akik közül a legszorosabb kapcsolata volt Rostás, Pál és Zádor. [...] A civil orvosok közül feljárt hozzánk 1948 után is Rostás Oszkár, Kemény Pál, Faragó István, Szinetár Ernő és Zádor Imre orvosok [...] orvosi problémákat tárgyaltak meg a jelenlévők, akik nagyjából mind ideggyógyosok voltak.*”⁴ E kör tagjai közül – Bálint egyik legbizalmasabb barátjaként – a hatalom belső köreibbe magát szintén bedolgozó dr. Szinetár Ernő⁵ emelendő ki, aki feltörekvő kádereket látott el tanácsokkal, s ily módon szerzett befolyását kihasználva építette tovább karrierjét. Munkatársai előtt Szinetár maga sem titkolta, hogy szorosan együttműködik az államvédelmi szervekkel.⁶ A Magyar Pszichoanalitikus Egyesületet 1948-ban feloszlatták, de a magát a pszichoanalízis barátjának valló – ám stekeliánusként a klasszikus pszichoanalízist némiképp azért lebecsülő – dr. Szinetár Ernő a János Kórház osztályvezető főorvosaként támogatta egy hallgatólagos szakmai műhely létezését. Így védnöksége alatt a János kórházbéli Mentálhigiéniai Osztály a pszichiátriával foglalkozók gyűjtőhelye lett. Dr. Szinetár Ernőhöz fűződő baráti viszonya révén informálisan dr. Bálint István is szívélyes kapcsolatot ápolt jó néhány e szakmai körhöz tartozó orvossal.

Dr. Bálint István a politikai rendőrség szolgálatában

Dr. Bálint István politikai karrierje 1941–44 között a Szociáldemokrata Pártban indult. A háború előtti időkről szólva felesége és párttársa, Bálint Istvánné tanúvallomása szerint dr. Bálint az V. kerületi Szociáldemokrata Párt orvos csoportjának volt a vezetője, és 1942-ben mindketten részt vettek a Justus Pál által szervezett trockista szemináriumokon. 1944 októberétől azonban férjével illegálisba vonultak.⁸ Bálint István 1945-ben igazolt át a Magyar Kommunista Párthoz, s ugyanezen év márciusában került a politikai rendőrséghez, és dolgozott a kötelékében 1953. januári letartóztatásáig. Új állásához egy szerencsés „együttlakás”, de egyben belső motiváltsága is segítette. Fia elmondása szerint: „A Zsidó Kórházat bezárták, és a mi házukban lakott Fehér Lajos, és az állást ő szerezte neki.” Fehér Lajos tevékenységének legfontosabb része ez idő tájt a politikai rendőrség személyi állományának megfelelő emberekkel való feltöltése volt, így került a Politikai Rendészeti Osztályhoz többek között dr. Janikovszky Béla, Jamrich Mihály és Décsi Gyula. Hogy apját mi motiválhatta a politikai rendőrség kötelékébe lépni? Fia szerint érdekelte őt ez a világ, mert az apja, mint „az üldözött zsidók jó része azt gondolta, hogy ez nem fordulhat többé elő, és ez ellen küzdeni kell. Fel kell venni a kesztyűt, és akik ebben közreműködtek, azokat el kell ítélni.”⁹ A politikai rendőrségnél alkalmazott erőszakról egyébiránt érdemes dr. Bálint István álláspontját egy 1957-ben tett tanúvallomásából megismerni: „1945. március közepén kerültem a hatósághoz. Ekkor már rendszeresen verték az embereket. Ezt kifogásoltam. Egyszer Péter szobájában voltam, ahol Péternek Rákosi telefonált, és azt mondta, hogy »jól morzsolják meg a tőkét«. Ez 1946- vagy 47-ben volt. Ez a kijelentés meggyőzött engem arról, hogy az én aggodalmam csupán polgári érzés volt. És úgy éreztem, hogy nem kell ellenszegülnöm a párt vezetőjével szemben.”¹⁰

Kezdetben az V/3. (Főorvosi Hivatal) Osztály volt dr. Bálint István részlege, majd 1950. szeptember 1-től ő vezette az ÁVH Egészségügyi Osztályát (VII/6.), ahol osztályvezető helyettese dr. Kőrösi Andor av. orvos alezredes volt. Dr. Bálint István feladata volt szervezeten összefogni, irányítani és ellenőrizni az ÁVH egészségügyi munkáját, rendszeres szűrővizsgálatot, orvosi tanácsadást és kezelést biztosítani a Hatóság beosztottai részére. 1952. január 25-én létrehozták az egységes X/5. Egészségügyi Osztályt¹¹ dr. Bálint István av. orvos ezredes folytatólagos vezetésével, melyet 1953. januári letartóztatásáig vezetett.

Lányi Gusztáv pszichológia és politika kapcsolatát vizsgáló tanulmánya szerint dr. Bálint István „az orvosi köpenyes gyilkosok közé tartozott”.¹² Kétségtelen, hogy – akár pszichiáterként is – dr. Bálint Péter Gáborhoz fűződő bizalmas kapcsolatának köszönhetően kitüntetett szereppel bírt a brutális módszereket alkalmazó ÁVH életében, mely tény több korabeli visszaemlékezésben is említésre kerül. Farkas Vladimir hideg, már-már érzéketlen emberként írja őt le, aki azonban nagy hatással bírt Péter Gáborra: „Meggyőződésem, hogy dr. Bálint Péter Gábor egyetlen igazi bizalmasa volt. Sőt szürke eminenciása, akivel minden problémáját megbeszélte. Közismert volt, hogy Péter Gábor és Bálint István naponta több órát töltött együtt. Részben az ÁVH-n, részben pedig az esti közös séták közben. Találóa jegyezte meg nekem később dr. Bálint egyik barátja, hogy Pista egyben Péter Gábor pszichiátora és gyóntató atyja is volt.”¹³ Dr. Bálint István központi szerepe a Rajk-ügy kapcsán már jól kitapintható volt, olyannyira, hogy a koncepciók ügyeket felülvizsgáló iratokban a Rajk-ügy tevőleges résztvevőjeként nevezik meg.¹⁴ Ő is azon szűk körbe tartozott, aki Rajk letartóztatásáról a legkorábban értesült,¹⁵ és a vizsgálati szakaszban Péter Gábor reggeli eligazító megbeszélésein mindig jelen volt.¹⁶ A Rajk-ügy lezárultával csak még jobban nőtt az ázsiója. Ezt látszik megerősíteni Décsi Gyula 80-as évekbeli visszaemlékezése Rajk kivégzésének Péter Gáborra tett hatásáról: „A Rajk-ügy, úgy érzem, nagyon megzavarta és megrendítette. Bálint István már azelőtt is sokat járt hozzá, de 1949-től kezdve naponta órákat töltött vele, pszichológiai (szinte pszichoanalitikus) kezelője lett. Ettől kezdve egyetlen bizalmasa volt (ezt Bálinttól tudom), aki kora délutántól estig, néha késő estig vele töltötte minden idejét.”¹⁷

Míg Péter Gáborral bensőségesen bizalmas kapcsolatot ápolt dr. Bálint, addig a rá emlékező rabok egészen más képet őriznek róla. Dénes Béla még a Zsidó Kórház idejéből ismerte őt, s a politikai rendőrség fogságában viszontláthatta: „Állása végett annak idején nálam, mint hitközségi elöljárónál is tisztelegő látogatást tett. [...] Bálint soha, egyetlen jellel sem mutatta, hogy ismer, s hogy már az ÁVÓ-nyomozás alatt is találkozunk. Mindig ilyen ridegen szólt hozzánk, de különösebb bajt nem csinált nekünk.”¹⁸ Farkas Vladimir egy másik eset kapcsán is Bálint szenttelen ridegségét említi: „Szakasits Árpád idegállapota egy időben teljesen leromlott. Tájékoztattam erről Szűcs Ernőt. Ezután megjelent nálam dr. Bálint, és kérte, hívassam fel Szakasitsot. Megtettem. Ekkor anélkül, hogy megvizsgálta volna, roppant udvariasan figyelmeztette, hogy ne kísérletezzen az őrült szerep eljátszásával, mert pillanatokon belül a börtönkórház zárt osztályán találja magát.”¹⁹

Bálint István mint „imperialista kém”, s további súlyos vádak

1952 őszén Leningrádban egy ún. „cionista orvosper” vette kezdetét. A szovjet vezetőket kezelő zsidó orvosokat azzal vádolták, hogy az amerikai hírszolgálat és a Joint megbízásából összeesküvést szerveztek a rendszer megdöntésére. 1953 áprilisában ugyan visszavonták a vádakot, de addigra már több kelet-európai országban is indult hasonló eljárás.¹ Magyarországon 1953 elején, Péter Gábor lefogásával vette kezdetét egy állítólagos „világméretű zsidó összeesküvés” felgöngyölítése, s májusra már 23 aktív vagy korábban vezető pozíciót betöltő

tisztet vettek őrizetbe.²⁰ Dr. Bálint Istvánt 1953. január 4-én az elsők között tartóztatták le. A nemzetközileg kiterjedt cionista kémszervezet tervezett perének koncepciója Péter Gábor kapcsolathálózatának feltárására alapozódott, míg a Bálint ellen felhozott további vádpontok az ÁVH orvosaként végzett munkáját vette célba – tanúvallomásainak így ez irányba kellett mutatnia.

A kihallgatások során dr. Bálint Istvánt a következő hét vádpont elismerésére akarták rábírní:²¹

1. Provokatori tevékenység
2. Amerikai hírszerzőszervek részére folytatott kémtevékenység
3. Többrendbeli emberölés (Popescu György és Szűcs Ernő meggyilkolásában való részvétel, Kovács József tudatos félrekezelése)
4. Cionista orvoscsoport összejövetelek
5. Cionisták támogatása, nyugatra való illegális kiszöktetésben való részvétel (útlevelel való üzérkedés)
6. Kártevő tevékenység (az ÁVH Korvin Ottó kórházban több cionista és ellenséges beállítottságú személyt helyezett el felelős funkcióba)
7. Janikovszky Béláné elmeógyógyintézetbe való záratása.

A kihallgatásokról dr. Bálint István 1953-as őrizetbevételekor tett vallomásainak *Összefoglaló jelentéséből* kapunk képet. A koncepciók ügyek felülvizsgálatakor a politikai rendőrség által alkalmazott módszereket is feltárták, eszerint a vizsgálat megkezdése előtt nem állt rendelkezésükre operatív eszközök útján beszerzett bizonyíték, így a koncepciójukat bizonyító vallomásokat fizikai-lelki erőszak alkalmazásával kényszerítették ki.²² A vizsgálat elején dr. Bálint István nem vallott a neki tulajdonított bűncselekményekről, csak később, amikor január 25-én már a feleségét is lefoglák és öt hónapon át bent tartották, vele szemben pedig testi fenytést alkalmaztak.²³ Ez utóbbit alátámasztja fia gyermekkori visszaemlékezése is: *„Egy emlékem van ebből az időből. Mikor az anyám hazajött a börtönből, az apám ruháját hazahozta és ledobta a földre, és cafatokban volt és véres volt.”*²⁴ A vizsgálat során erőszakkal kicsikart – egyébiránt elképesztő fordulatokkal tüzdelt – vallomásainak megtételében Bálintot „segítette”, hogy olyan kérdéseket kapott, amelyekből a bevallandó bűncselekményekre vonatkozó válaszait kikövetkeztethette, de ismertették előtte más személyek vallomásait is, amelyek befolyásolhatták őt a vallomástételben. Emellett a kihallgatások során áthallatszott a falon más őrizetesek beszéde is, amit szintén felhasznált sajátjaként.

Provokatori tevékenységéről kényszer hatására azt vallotta, hogy a horthysta politikai rendőrség 1932 augusztusában beszerzte őt a besúgó hálózatába.²⁵ Amerikai hírszerző szervek részére folytatott kémkedésről szólva pedig vallomást tett arról, hogy amikor 1944 novemberében menlevelet kért a Svéd Vöröskeresztnél, Langlet Waldemár, a Svéd Vöröskereszt vezetője beszerzte őt, nyilatkozatot íratott vele, melyben kötelezi magát, hogy a háború után az amerikaiak részére kémkedni fog. Vallomása szerint dr. Benedek László,²⁶ a Zsidó Kórház igazgatója, 1945 márciusában Langlet Waldemárra hivatkozva felvette vele a kémkapcsolatot, és ez időtől egészen 1953-as őrizetbevételeig rendszeresen adott át dr. Benedeknek az ÁVH-ról államtitkokat képező jelentéseket. 1945 végétől dr. Benedek összekapcsolta Péter Gáborral, innentől fogva ő közvetítette Péter Gábor jelentéseit is. 1947-ben Péter Gábor hozzákapcsolta először Décsi Gyulát, majd Mátrai Tamást, akik ez időtől rendszeresen adtak át neki jelentéseket, az amerikai hírszerző szerveknek való továbbításra. A kémügyben tett vallomását dr. Bálint István később visszavonta, így tett Péter Gábor és dr. Benedek László is. Mivel vallomásaik között már korábban is súlyos ellentmondások merültek fel, bizonyíték hiányában a vádpontokat ejtették.²⁷ A dr. Bálint István ellen felhozott további vádpontok és az azokra adott válaszai a forrásközlésben részletesen olvashatók.

Felülvizsgálata időszakában, 1957. május 6-án az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságához írt feljegyzésében dr. Bálint István így írt erről az időszakról:²⁸ *„Öt hónapi kínzás után a szovjet kihallgatók közölték velem, hogy az egész cionista ügy minden alapot nélkülöz és megállapították, hogy semmilyen bűncselekményt nem követtem el és rövideken szabadlábra fognak helyezni. Ennek ellenére a katonai bíróság lényegében újabb kihallgatások nélkül 1953. december 24-én 8 évi börtönre ítelt olyan bűncselekmények címén, amelyeket soha nem követtem el.”* Dr. Bálint Istvánt 1953. december 24-én a Budapesti Hadbírószág,²⁹ majd 1954. január 15-én a Katonai Felsőbírószág³⁰ részben megváltoztató ítéletével népellenes büntette, folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélés büntette, folytatólagosan elkövetett vesztegetés büntette és személyes szabadság megsértése büntette miatt jogerősen 8 évi börtönre, a közügyektől 10 évi eltiltásra és vagyona 1/2 részének elkobzására és lefokozásra ítélte. Az ítélet indoklása szerint Dr. Bálint István 1945-től részese volt a politikai rendőrségen rendszeressé vált törvényellenes módszerek alkalmazásának, orvosként állambiztonsági tisztnek veréstechnikai előadást tartott a fogvatartottak szakszerű bántalmazásáról, aktív résztvevője volt őrizetesek kínzásának és fizikai megsemmisítésének, elmeógyógyintézetbe való kényszerutalással személyes szabadság

elleni büntetést követett el, emellett tudomással bírt az ÁVH-n folyó útlevél-üzérkedésről, és a fizetésén felül maga is különböző juttatásokban részesült. Felmerült ellene az a vád is, hogy orvosként a fogvatartottak bántalmazása során bekövetkező halál okának megállapításával manipulált – ezt látszik igazolni a Popescu György és a Szűcs testvérek brutális megverését követő halálesetekről kiadott orvosi jelentése. Ez utóbbi esetre korabeli tanúk is utaltak: Bauer Miklósné Farkas Vladimir közvetlen beosztottjaként volt részese az eseménynek. A Szűcs testvérek halálának másnapján dr. Bálint István és dr. Kőrösi Andor mellé jegyzőkönyvvezetőként őt rendelték ki Vácra a boncoláshoz. 1956. szeptember 27-én tett vallomásában így emlékezik az ott történetekre: *„Emlékezetem szerint a holttesteket még akkor éjszaka elszállították Vácra, ahol Bálint István és Kőrösi Andor orvosok egy kórboncnok professzor közreműködésével felboncolták, majd a boncolás eredményéről leletet vettek fel, miszerint mindkét holttesten súlyos fizikai bántalmazások nyomai voltak tapasztalhatók, de úgy emlékszem, hogy a lelet kifejezetten nem utalt arra, hogy a halált fizikai bántalmazások idézték elő.”*³¹ Bauer Miklósné vallomásával egybeesik Farkas Vladimir memoárbeli visszaemlékezése: *„Késő este volt már, de legnagyobb meglepetésünkre még a munkahelyén találtuk dr. Bálint Istvánt és helyettesét, dr. Kőrösi Andort is. Kérésemre mindketten azonnal átjöttek. Nyomban megvizsgálták a Szűcs testvéreket, és dr. Bálint közölte, hogy nincs különösebb baj. Mind a kettőjüknek adtak injekciót, és rövidesen folytatni lehetett a verést. Erre azonban már nem került sor. [...] Amikor reggel Péter Gábor szobájában összegyűltünk, már ott volt az asztalán Princz jelentése. [...] Legnagyobb meglepetésemre dr. Bálint és dr. Kőrösi teljesen új változattal rukkoltak elő. Bálint közölte, hogy mind a két testvér súlyos szívbeteg volt, és a szívük mondta fel a szolgálatot.”*³²

1956, a szabadulás éve

Dr. Bálint István – 3 év 9 hónap 11 nap Vácra börtönorvosként töltött – büntetését 1956. október 15-én a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma büntető perrendtartás 241. §./2/ alapján félbeszakították, és azonnali szabadlábra helyezését rendelték el. Közrejárászatott ebben, hogy 1956. július 20-i keltezéssel felesége, Bálint Istvánné levelet írt Dékán István miniszterhelyettesnek férje szabadulása ügyében.³³ 1957-ben dr. Bálint István perújítási kérelmet nyújtott be, azon az alapon, hogy bűncselekményt nem követett el, és a bűnössége megállapítására szolgáló beismerő vallomásait 1953-ban kényszer hatására tette, így azok tartalmilag nem felelnek meg a valóságnak. A *Péter Gábor és társai*-ügy perújítási eljárása során dr. Bálint az ellene felhozott vádakot következetesen tagadta, Péter Gábor, Décsi Gyula, Printz Gyula és Szendi György pedig visszavonták az 1953-ban ellene tett terhelő vallomásaikat. 1957. június 15-én a Legfelsőbb Bíróság³⁴ ítéletében dr. Bálint Istvánt az ellene emelt vádak alól részben bizonyították, részben bűncselekmény hiányában felmentette.

A perújítási eljárás érdekes adaléka, hogy Péter Gábor – akinek Bálint annak idején lelki támasza, szinte gyóntató atyja volt – visszavonta ugyan az 1953-as perben ellene tett vallomását, ám a perújítás során ahol csak tudott, még ártott neki.³⁵ Ennek oka, hogy Bálint az 1953-as vizsgálat során nem éppen hízelgő jellemzést adott volt főnöke személyiségéről. *„Péter Gábor vallomására vonatkozólag megjegyzem – amint azt részletesen a korábbi vallomásomban is már előadtam – hogy Péter rendkívül elfogult velem szemben. Ennek tanújelét adta azon alkalommal is, amikor 1956. szeptember 19-én, tudomásom szerint Péter Gáborné Simon Jolán perújítási tárgyalásán, hogy tu.i. ő szinte »pályázik rám«, azt mondotta, hogy ha ő kikerül a börtönből, akkor legjobb lesz, ha én külföldre megyek, mert ő a végemre jár.”*³⁶ Ám dr. Bálint István életében a Péter Gáborhoz fűződő korábbi kapcsolatának akkor már semmi jelentősége nem volt.

Egy civil élet kezdete

Dr. Bálint Istvánt napokkal az októberi forradalom kitörése előtt helyezték szabadlábra, s a forradalmi események őt sem hagyták érintetlenül. Fia, a vele készült interjúban elmondja, hogy a frissen szabadult apjáért borkabátos fegyveresek jöttek, hogy mint ÁVH-st elvigyék. *„Ez nekem borzasztó élmény volt, én nyitottam ajtót”* – emlékezik a történetekre az akkor 10 éves fia. A család szerencséjére azonban rövid ideig tartották csak fogva: *„Még aznap hazajött. És az volt a véleménye, hogy rendkívül antiszemita volt az a csapat.”*³⁷ Dr. Bálint István 1956 végén kilépett a politikai rendőrség kötelékéből. Ezt követően rövid ideig a XVIII. kerületi rendelőintézetben dolgozott idegorvosként, majd a Munkaegészségügyi Intézet Lélektani Osztályának vezető főorvosa lett, s innen is ment nyugdíjba. Szeretett volna ugyan tovább dolgozni, *„de elküldték, mert az Aczél György elvtárs felfedezte, hogy már elérte a nyugdíjkorhatárt”*.³⁸ Ebben szerepet játszhatott, hogy dr. Bálint az ÁVH orvosaként tudomással bírt Aczél György vizsgálati fogságban történt brutális megkínzásáról, mely során gúzsba kötve megverték, rugdosták és éhezettették, minek következtében *„86 kilóról 38 kilóra lefogyott”*.³⁹ *„A Munkaegészségügyi Intézetben ő már egy aktív, agilis ember volt. És amellet, hogy ott dolgozott, foglalkozott mással is. Érdekelte a szindinamika és a munkahelyi viselkedés.”* Dr. Bálint István a Műszaki Egyetem Építésmérnöki Karán együtt dolgozott dr. Nemcsics Antal professzorral, a szintudományok nemzetközileg elismert szakértőjével. Ennek kapcsán írt például *„a vágóhidről, hogy a piros szint ott nem szabad használni. Abban az időben volt az, hogy zöldre váltottak az orvosok is. Apám rengeteget írt a szindinamikáról. Otthon a lakás is mindig át volt festve különböző árnyalatokra.”*⁴⁰ Emellett megalakította a Fővárosi Alkohollevonó Intézetet, amely nem sokra rá kiterjedt budapesti hálózattá fejlődött, s kényszernyugdíjazását követően dr. Bálint

itt folytatta tovább orvosi tevékenységét. Magánpraxist ugyan nem folytatott, de személyes felkérésre pszichiáterként szívesen elvállalt egy-egy számára érdekes esetet. Emellett az irodalmat nemcsak kedvelte, de maga is „írt könyveket, történeteket, kicsit irodalmi jelleggel, de szakmai jelleggel is. [...] Óriási tudással rendelkezett, és nagyon irodalmi érdeklődésű volt. Tízezer könyve volt otthon. [...] Írt könyveket is a börtönben, amik aztán kiadatlanok maradtak.”⁴¹

Dr. Bálint István egész életében társasági ember volt. A politikai rendőrség kötelékében bizalmasabb kapcsolatai közé tartozott Péter Gábor, aki néhány alkalommal járt is náluk, Décsi Gyula, Timár István, Szöllösi György, dr. Kőrösi Andor.⁴² Közülük 1956 után Décsi Gyulával, Timár Istvánnal és mellettük még dr. Janikovszky Bélával jártak össze továbbra is, Péter Gáborral azonban minden kapcsolata megszakadt.⁴³ A pszichiáterek alkotta szakmai körbe továbbra is mélyen beágyazódott. „Nálunk a lakáson is sokat találkoztak, a Szinétár Ernővel meg a Rusznyákkal,⁴⁴ aki később az MTA elnöke lett. Sokan jártak hozzánk, és sokakat ismert a szakmában.” Emellett – mivel kitűnően kommunikált – különböző témákban előadásokat is tartott. „Filmet is készített, díjat is kapott egy kisfilmjéért, ami a munkáról szólt. Sokat dolgozott a »Doktor Agy«² című TV sorozatban is, amelynek szakmai tanácsadója volt. Apám nagyon kiterjedt tevékenységet folytatott. [...] Szeretett emberekkel találkozni és beszélgetni. Igazából ez az ÁVH-val kapcsolatos dolog elég furcsa volt az ő életében, mert ő egy rendkívül humánus ember volt, és neki a szellemi tevékenysége, az olvasás, a tudás volt mindig a legfontosabb.”⁴⁵

Bálint István 1984. május 5-én halt meg Budapesten, 72 éves korában.

Dokumentumközlésemben négy iratanyagot teszek közzé – nem kronológiai sorrendben. Dr. Bálint István 1953-as perét nyomon követve, olyan anyagokat válogattam, amelyek később születtek, éppen ezért átfogóbban tudósítanak az ügyről. Elsőként a Belügyminisztérium 1967. május 12-én kelt Feljegyzését közlöm, mely tömören összefoglalja az ellene felhozott vádakokat. Ezt követi Bálint Istvánné 1956. július 20-i, Dékán Istvánnak írt levele, melyben férje szabadon bocsátását kéri. Majd közreadom dr. Bálint István 1957. március 4-én a Legfőbb Ügyészség számára benyújtott perújítási kérelmét. Végül a perújítási eljárás során, 1957. március 27-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvből közlök kiemelt részleteket. Ezek az iratok tükrözik legátfogóbban az 1953-ban ellene felhozott vádakra adott válaszait. Az általam közreadott iratokban helyenként kihagytam olyan részeket, melyek a személyi adatait sorolják, önisméltések, iratok közötti átfedések vagy az ügy kevésbé fontos részletei. Ezeket a kihagyásokat minden esetben jeleztem.

Dokumentumok

1. Feljegyzés Bálint István ügyében, 1967. május 12.

BELÜGYMINISZTERIUM

SZIGORÚAN TITKOS

III/2. Osztály

64-3157/6

FELJEGYZÉS

Dr. BÁLINT /SCHEINER/ ISTVÁN 1912. II. 18. Szarvas, a: Weinberger Erzsébet./

[...]

Dr. Bálint Istvánt 1953. január 4-én őrizetbe vették és eljárást indítottak ellene. 1953. december 24-én a Budapesti Hadbírószág HB. IX. 00365/53. sz. alatt népellenes büntett, folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélés büntette, folytatólagosan elkövetett vesztegetés büntette és személyes szabadság megsértésének büntette miatt 8 év börtönre, a közügyektől 10 évi eltiltásra, vagyona fele részének elkobzására és lefokozásra ítélte. A bíróság ítélete az alábbi büncselekmények elkövetésén alapult:

Mint Péter Gábor egyik legbizalmasabb embere 1945-től kezdve, tudomással bírt arról, hogy a Politikai Rendőrségen, illetve az ÁVH-n rendszeressé vált az őrizeteseik súlyos bántalmazása. Részes volt a törvényellenes bántalmazó módszerek meghonosításában az államvédelmi munkában. Részt vett egyik őrizetes fizikai megsemmisítésében, több esetben jelen volt és részt vett emberek törvénytelen bántalmazásában, emberekkel szembeni törvénysértő módszerek alkalmazásában. Mint orvos tanácsokat adott, hogy az őrizeteseiken a verések és bántalmazások során keletkezett külsérelmi nyomokat hogyan tüntessék el. 1945-46-

ban a Politikai osztály beosztottai részére egészségügyi ismeretekről előadás-sorozatot tartott. Egyik előadásában ismertette, hogy milyen módszerekkel kell az őrizeteket bántalmazni. Szakszerű tájékoztatást adott a tompa felületű tárgyak behatásától eredő sérülésekkel kapcsolatban. Az előadás célja az volt, hogy a verések szakszerűen történjenek, a szakszerűtlen verések miatt bekövetkezett külsérelmi nyomokat, haláleseteket elkerüljék. Az előadást főleg olyan személyek előtt tartotta, akik az őrizetesekek verését végezték. 1947. áprilisában – Belkin szovjet altábornagy sürgetésére – Péter Gábor arra utasította dr. Bálint Istvánt tegyen intézkedést Popescu György nevű román állampolgár a PRO őrizetesekek fizikai megsemmisítésére. Dr. Bálint az utasítás alapján Popescunak kezdetben – naponta egy ampulla morfium-injekciót adott, amitől annak szervezete leromlott. Popescut később a PRO-ról átszállították a Mosonyi utcai rabkórházba, ahol injekciózása tovább folytatódott. Több napon keresztül napi 2 cm³ morfiumot kapott, amelynek következtében szervezete annyira legyengült, hogy ezt követően végelgyengülésben meghalt. Hivatali beosztásánál fogva, pressziót gyakorolt dr. Kelemen Endre törvényszéki orvosszakértőre, abból a célból, hogy Popescu boncolása során az ő szempontjainak megfelelő diagnózist adjon a bekövetkezett halálról. A boncolási jegyzőkönyv a halál okát úgy rögzíti, hogy az „mindkét oldali súlyos gennyes, lebenykés tüdőgyulladásához társuló általános vérfertőzés” volt.

1949-ben Janikovszky Béla volt áv. ezredes kérésére, hogy az feleségétől meg tudjon szabadulni – intézkedett Janikovszky Béláné elmeorvosi intézetbe való szállításáról, oly módon, hogy nevezettet ideggyógyászati vizsgálat nélkül zárt intézeti megfigyelés alá helyeztette. Ennek következtében Janikovszky Béláné indokolatlanul 3 hó és 8 napot töltött zárt intézeti megfigyelés alatt.

1950. novemberében tudomása volt Péter Gábor helyettesének, Szücs Ernő volt áv. ezredesnek és testvérenek Szücs Miklósnak folyamatos brutális fizikai bántalmazásáról. A verések következtében haldokló Szücs testvérekhez őt hívták orvosi segítségnyújtás céljából. Szücs Ernőnek ekkor 10 ampulla /5X2 m3/ coffeincardiasol injekciót adott. Beavatkozása azonban már nem segített, Szücs Ernő a nagymérvű verés következtében meghalt.

1952. őszén részt vett Bálint László súlyosan sérült jugoszláv kém és társai brutális szadista megkínzásában. Ő fogta le Bálint László egyik kezét, amikor mások ütlegelték és egyéb kínzó módszereket alkalmaztak. Ugyanilyen módon segítette Bálint László anyjának és másoknak megverését és kínzását.

Dr. Bálint István fenti tevékenységein kívül tudomással bírt az ÁVH-n folyó útlevel üzerkedésről, továbbá a népvagyonnak mérhetetlen pazarlásáról, melyekről azért nem tett jelentést, mert beosztása után járó fizetésén és az előírt szolgálati járandóságain felül különböző juttatásokban részesült – 20.000 Ft-os költséggel helyreállított 4 szobás lakást –, rendszeresen ruházati és élelmiszer-csomagot kapott.

1954. január 15-én a Katonai Felsőbíróság I.005/1954.sz. alatt az elsőfokú ítéletet jóváhagyta. 1957-ben Péter Gábor és társa ügyének perújítási eljárása során dr. Bálint István az ellene felhozott vádak tagadta, Péter Gábor, Décsi Gyula, Printz Gyula és Szendi György tanuk pedig az 1953-ban tett vallomásaikat visszavonták, ennek következtében 1957. június 15-én a Legfelsőbb Bíróság Kat. I. 290/1957. sz. alatt az ellene emelt vádak alól részben b i z o n y í t é k, részben b ű n c s e l e k m é n y hiányában felmentette.

Ezt követően 30.000 Ft. anyagi kártalanításban részesült. A KEB. 1954-ben a pártból kizárta. Perújítási tárgyalás után kérelemmel fordult a KEB-hez párttagságának rendezése ügyében. KEB. az 1954-es határozatát megerősítette.

Felszabadulás után az alábbi kitüntetéseket kapta:

1950. IV. 4-én Népköztársasági Érdemérem ezüstfokozata.

1952. XI. 3-án Népköztársasági Érdemrend V. fokozata.

Az 1962. évi párthatározat értelmében ezen kitüntetéseit törvénysértő ügyekben való részvétele miatt dr. Bálint Istvántól a Minisztertanács visszavonta.

Budapest, 1967. május 12.

K: 2 pl/Oné

Nyt.sz: 491-13/67.

[ÁBTL 2.1. VI/2. Dr. Bálint István 45–46. Aláírás nélküli, géppel írt szöveg.]

2. Bálint Istvánné Dékán István miniszterhelyetteshez írott levele, 1956. július 20.

Dékán István miniszterhelyettes elvtársnak,

B u d a p e s t V.

József Attila u. 2.

Kedves Dékán elvtárs!

Ne haragudjon, hogy soraimmal felkeresem, de kérem, hogy nehéz helyzetemben legyen segítségemre.

Mint tudja, férjemet 1953. január 4.-én letartóztatták egy készülékben volt orvosperrel kapcsolatban s azóta, – ennek már több mint három és fél éve – börtönben szenved. Levelem szűk keretei között nehéz leírni mennyi szenvedésen mentünk át ezen idő óta, mily nehéz volt számomra az öt hónapi fogház mikor gyermekeimről semmit sem tudtam, mily nehéz gyermekeimnek apa nélkül s mennyi gond között neveltem őket. Miután engem lecsuktak húgomat s édesapámat kitették állásukból s húgom három gyerekével szinte kenyér nélkül maradt hónapokig – teljesen ártatlanul! Édesapám, aki jelenleg közel nyolcvan éves, már nem dolgozhat s az ő eltartásáról is nekem kell gondoskodni. Megfeszített munkával igyekszem dolgozni, hogy kis családunkat fenn tudjam tartani s bizony a havi Ft. 1.500.- bruttó keresetemből ez igen nehéz. Férjem a börtönben mint ideg orvos dolgozik, de jövedelme a negyedévi csomagokra sem elég. Dékán elvtárs bizonyára emlékszik arra is, hogy lakásomból is ki akartak tenni, melyet az elvtársak közbenjárására sikerült elkerülni. [...] ⁴⁷ s egy időben volt kórházban kislányom s édesapám. Nem akarom tovább sorolni a szenvedéseket, melyben részünk van, szeretném elfelejteni ezen időket s haladni előre új erővel harcosan országunk építéséért Pártunk vezetésével férjemmel s gyerekeimmel együtt. Nagyon kérem nézzék meg férjem ügyét s vegyék figyelembe súlyos betegségét, munkásmozgalmi múltját, tudományos és szakmai munkáját. Biztos vagyok benne, hogy férjem szabadon sokkal hasznosabb munkát végezhetne népgazdaságunk javára s kommunista magatartása biztosíték megbízhatóságára. Vegyék figyelembe, hogy két kis gyermek további nevelése s sorsa függ attól, hogy apjuk nevelheti-e őket s hogy milyen családi élet alapozza jövőjüket.

Bízom benne, hogy az elvtársak, igazi kommunista emberként, tárgyilagosan megvizsgálják ügyünket s tekintetbe véve a három és félévi súlyos büntetést javasolják a további büntetés elengedését. Kérésem teljesítése Pártunk erejét fogja tanúsítani!

Köszönöm Dékán elvtárs eddigi jóindulatát s ismételten kérem pártfogását.

Eltvársi üdvözzettel:

Budapest, 1956. július 20.

Dr. Bálint Istvánné

Budapesti Kénsavgyár dolgozója

Bpest, Guyon Richárd u. 6.

[ÁBTL 2.1. VI/2. Dr. Bálint István 26. Bálint Istvánné aláírásával ellátott, géppel írt levél.]

3. Dr. Bálint István perújítási kérelme, 1957. március 4.

T. Legfőbb Ügyészség!

Perújítási kérelem

[...]

Az alapfokon eljáró bíróságok a következő bűncselekményekben állapították meg bűnösségem:

- 1./népellenes büntett
- 2./megvesztegetés büntette
- 3./hivatali hatalommal való visszaélés büntette

Ezen három bűncselekménnyel kapcsolatosan előjáróban is előadom, hogy azok egyikét sem követtem el.

Ad 1./ a népellenes büntettel kapcsolatos ítéleti ténymegállítást röviden az volt, hogy „Mint Péter Gábor egyik legbizalmasabb embere tudomással bírt és részese is volt törvényellenes módszerek meghonosításának az államvédelmi munkában” /Ítélet 26. old./

[...]

A terhemre rótt cselekményt nem követtem el. Nem vettem részt törvényellenes módszerek meghonosításában és mikor ilyenekről tudomást szereztem, arról jelentést is tettem. Jelentéseimet Péter Gábornak tettem meg és két esetben emlékezetem szerint fegyelmi eljárás is indult az általam tett jelentések alapján. Egyébként ma már az is köztudott, hogy az akkor elkövetett törvénytelenésekről feletteseimnek nemcsak tudomása volt, hanem azok komoly része ezen, legfelsőbb helyről érkezett utasítások alapján születtek meg.

[...]

Ebben a kérdés csoportban kell foglalkoznom azzal az alapperbeli ítéleti ténymegállapítással, amely szerint a hivatalos rendőrségi tanfolyamon a tantervben előírt előadások között tartottam volna meg „*Külső tompa behatások érvényesülése az őrizeteselek kihallgatásánál*” címmel előadást, mely azt a célt szolgálta, hogy a helyes verés módszerét ismertesse a beosztottakkal. /Ítélet 15. old./ Ilyen című előadást soha nem tartottam. Tartottam ugyan előadást a sérülésekről, mely mindennemű rendőri szakoktatás anyaga volt, mely központilag kiadott tanterv szerint készült. Ennek az előadásnak azonban célja a különböző fajtájú sérülések és azok minősítése volt. Pl.: lövés, szúrás, vágás, ütés stb., és „külső tompa behatások” kifejezés szóba sem került, ilyet nem mondtam, mert értelmetlen is lett volna. A „tompá behatás” kifejezést használhattam, mert ez a törvényszéki orvostani szaknyelv szerint bevett kifejezés.

[...]

Ad 2./ Vesztegetés büntette.

Az alapfokú ítélet tényállása szerint tudomásom volt az ÁVH-n folyó útlevel-üzérkedésekről, továbbá a népvagyon mérhetetlen pazarlásáról, amelyekről azért nem tettem jelentést, „*Mert a fizetésén felül különböző juttatásokat kapott/pénzt, ruhákat és élelmiszer-csomagokat.*” /Ítélet 26. old./ E vádpontban való bűnösségem is alaptalan. Ezen véleményemet jogi- és ténybeli megfontolásra alapítom. Az ítélet szerint Péter Gábertól 4-szobás lakást, bútort, ruhaanyagokat, élelmiszer-csomagokat kaptam. /Ítélet 17. old./ Eltekintve attól, hogy én semmit sem kaptam soha Péter Gábertól, hanem épp úgy, mint minden más beosztott, az ÁVH-tól, tehát munkaadómtól. A vesztegetés tényállását az sem alapozná meg, ha ez ítéleti állítás a valóságnak megfelelő volna. Nem pedig azért, mert ha igaz volna, hogy elfogadtam előnyt, melynek célja hivatalos hatáskörömben kötelesség mulasztás lett volna, úgy hiányzik az az előnyt-nyújtó, akinek érdekében kellett volna a kötelességszegést elkövetnem. Magyarul: hiányzik a vesztegető. Az ÁVH, tehát munkaadóm vezetőjének utasítása és a tőle esetleg kapott anyagi előny fogalmilag nem valósíthatná meg a cselekmény elkövetését. Ténybeli alapja is hiányzik e cselekménynek. Ugyancsak köztudott a legfőbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság ez ügyeket tárgyaló tanácsa előtt, hogy az ÁVH-nál bevett szokás volt a fizetésen-felüli juttatások eszközzése a beosztottak részére. Ez fizetés-kiegészítő jelleggel bírt – legalábbis nekem erről volt tudomásom és semmiképp sem célzott kötelességszegést, hanem ellenkezőleg: jobb kötelesség-teljesítést. Egyébként a 4 szobás lakással kapcsolatban azt adom elő, hogy ez egy lakáscsere volt, amelynek alapját az képezte, hogy a saját tulajdonomat képező régebbi lakásomat adtam át. A bútor ugyancsak csere volt /egy recamier/, ruhaanyagokat és élelmiszer-csomagokat pedig úgyszólván az összes beosztottak kaptak.

Ad 3./ Hivatali hatalommal való visszaélés büntette. [...] Janikovszky Béláné esetében a vád alapja az volt, hogy az általam kiállított bizonyítvány került kivizsgálás végett a Lipótmezei Elmegyógyintézetbe. E kérdésben tettem a tárgyaláson beismerő vallomást, amelyet a bíróság valónak fogadott el. Ez a vallomásom azonban kényszer hatása alatt jött létre, mint ahogy azt e beadvány bevezető részében előadtam, és nem felelt meg a valóságnak. A valóságot Janikovszky Béla vallotta, amely vallomásból kitűnik, hogy Janikovszky Béláné az Elmeklinika zárt osztályán régebben is állott már kezelés alatt, és minthogy ebben az időben olyan tények kerültek birtokomba, amelyek valószínűsítették, hogy a kór Janikovszky Bélánénál újra elhatalmasodott – megfigyelésre javasoltam a beutalást. Ez teljesen indokolt volt, orvosi kötelességemet teljesítettem –, a rendelkezéseimre bocsájtott eredeti kórrajz alapján.

[...]

Bálint Lászlóval kapcsolatos eset. Az ítélet megállapítja, hogy Bálint László megveretésében „*tevékenyen részt vett Bálint István orvos is*” /Ítélet 11. old/ Mind ebben az esetben mind az ítélet által nehezményezett másik esetre vonatkozólag u.n. „beismerő” vallomást tettem. Ez a vallomásom a valóságnak nem felelt meg és az ismert körülmények folytán jött létre. Való az, hogy Bálint László kihallgatásának egy részénél jelen voltam. Nem való azonban, hogy lefogtam volna, hanem ellenkezőleg, az eset alkalmával én voltam az, aki a kihallgatókat a beavatkozástól elzártam. Az eset alkalmával ugyanis meglehetősen messze a szobában tartózkodtam és ott észleltem, hogy a kihallgatók erőszakot alkalmaznak. Mikor ezt láttam, azonnal intettem, hogy ezt nyomban hagyják abba. Ezen beavatkozásomnak meg is volt az eredménye, mert valóban az ütlegetést abbahagyták.

[...]

Ilyen tényállás mellett a hivatali hatalommal való visszaélés büntettét sem követtem el egyetlen esetben sem. Mindhárom vádpont tekintetében teljesen ártatlannak érzem magam, mert semmiféle bűncselekményt el nem követtem.

Kérem a legfőbb Ügyészséget, szíveskedjék soron kívül perújítási indítványt előterjeszteni a Legfelsőbb Bírósághoz és indítványozni, hogy a javasolt bizonyítás lefolytatása után engem minden vádpont alól – bűncselekmény hiánya címén – mentsen fel.

Tisztelettel:

Dr. Bálint István

[ÁBTL 2.1. VI/1-c/1. Péter Gábor és társai, 80–84. Dr. Bálint István aláírásával ellátott, géppel írt szöveg.]

4. Dr. Bálint István perújítási eljárása során tett vallomása, 1957. március 27.

Á⁵⁰

LEGFŐBB ÜGYÉSZSÉG

J e g y z ő k ö n y v.

Készült a Péter Gábor és társai ellen folyamatban volt bűnügyben indított perújítási nyomozás során Dr. Bálint István elítélt kihallgatásáról 1957. március hó 27. napján.

Jelen vannak alulírottak: Dr. B á l i n t I s t v á n /: szül. 1912. Szarvas, anyja: Weinberger Erzsébet, XVIII. kerületi Tanács rendelőintézetének idegszakorvosa, budapesti, II. Guyon Richárd utca 6. sz. alatti lakos:/ elítélt a következőket adja elő:

[...]

Az ítélet által terhemre rótt „tompá behatások” tárgyában tartott előadásom abban a beállításban, ahogy az ítéletben szerepel, nem felel meg a valóságnak. Ismételten és hangsúlyozottan előadom, hogy az 1945-ben és 1946-ban a rendőrség nyomozási munkában foglalkoztatott dolgozói előtt 4 előadásból álló előadássorozatot tartottam egészségügyi ismeretek címmel. Az egyik előadásban többek között a szakanyagnak megfelelően szerepeltek „*zúzódások*” címmel a sérüléseknek azok a fajtái, melyeket tompa felületű tárgyak behatásáról eredő sérüléseknek szokás nevezni. Egyébként ez az előadásom is a többivel együtt bele is került a „*Bűnügyi Rendészet*” című oktatókönyvbe, amelyet több orvostársammal együtt és más szakemberekkel együtt szerkesztettünk. Ezt az 1947-ben kiadott könyvet ezennel felmutatom. Ezzel az előadással kapcsolatban, tehát a valóság az, hogy semmiféle olyan rejtett célja nem volt, hogy a hallgatókat a verések módjaira kioktassam, olyan értelemben, hogyan kell verni szakszerűen, nyomtalanul. Hogy ki, mit értett az előadásból és miket magyarázott bele, azt nem tudom, tény az, hogy én sem akkor, sem máskor sem előadással, sem mással kapcsolatban nem kaptam semmiféle olyan utasítást, vagy feladatot az ÁVH-nál, hogy a bűnügyekben eljáró dolgozókat szakszerű verésre, nyomtalan bántalmazásokra oktassam. Én ilyen előadást, vagy más oktatást soha nem is tartottam.

[...]

A verésekben való részvételemet a tárgyaláson azért vállaltam el, mert 1953 első feléről való jegyzőkönyvek már ezt tartalmazták, amikor ugyanis súlyos kényszereszközökkel bírtak beismerő vallomásra. És pedig a Bálint László-féle eset kémösszefüggés folytán került fel velem kapcsolatban, olyan formában, hogy én, mint állítólagos amerikai kém és ugyanúgy Péter Gábor is, Bálint Lászlót azért „*tüntettük el*”, illetve agyonveréssel el akartuk tüntetni, mert ő is kém volt, és egyúttal tudott az én és a Péter Gábor kémtevékenységéről. 1953 őszén már a kémtevékenység egyáltalán nem szerepelt ugyan a vizsgálat anyagában, de azt közölték velem a vizsgálók, hogy mindenképpen bíróság elé leszek állítva valamilyen cselekmények alapján. Történt ez annak ellenére, hogy 1953 júniusában velem kifejezetten azt közölték, hogy semmiféle bűncselekménnyel nem vagyok gyanúsítható. Én 1953 novemberében láttam, hogy ilyen körülmények között bizonyos cselekményeket mégis vállalnom kell. Így ismertem el a tárgyaláson a verésben való részvételt is. A kényszerítő körülményekre csak röviden utalok: nem lehetett Rákosi, Farkas Mihály, Farkas Vladimir nevét említeni, nem lehetett arról beszélni, hogy 1953 első felében milyen súlyos bántalmazásokon estem keresztül, arról, hogy a feleségem letartóztatásával is

megfenyegettek:/, sőt 5 hónapon keresztül feleségemet le is tartóztatták:/, mondták, hogy csak a kérdésekre szabad válaszolnom, egyéb nem adhatok elő.

Már most a verésekkel kapcsolatos ítéleti megállapításokra vonatkozólag a valóság a következő:

Nem felel meg a valóságnak, hogy én Péter Gábortól, vagy más vezetőtől olyan feladatot kaptam volna, hogy több esetben legyen jelen emberek bántalmazásánál és ott orvosi véleményt nyilvánítsak. Tény, hogy én 1948-ig az ÁVH, illetve a politikai rendőrségnél a fogdaorvosi teendőket láttam el, majd aztán az egészségügyi osztály vezetője voltam. Ebben a munkakörömben idők folyamán több mint 50 orvos tartozott a felügyeletem alá, különböző kórházakat, egészségügyi intézményeket irányítottam, amelyek a politikai rendőrséghez, illetve később az ÁVH-hoz tartoztak.

Az ítéletben említett Bálint László-féle esetben tény, hogy én jelen voltam a szobában, ahol Bálint Lászlót Péter Gábor, Juhász László és Kovács József kihallgatták. Én a szoba távol eső részében beszéltem ez alatt Ferencsik József áv. ezredessel. Péter hívására jelentem itt meg, és az volt a feladatom, hogy figyeljem Bálint László egészségi állapotát olyan vonatkozásban, hogy kihallgatható-e, ugyanis ő súlyosan sérült volt. Elfogásakor pisztollyal szájába lőtt és a golyó az agyon keresztül távozott. Bálint László ilyen állapota miatt az ő többszöri kihallgatásainál mindig orvos volt jelen, sőt magam is voltam több más kihallgatásánál is jelen. Bálint ilyen kihallgatásainál többször nem is került sor verésre. Ez is mutatja, hogy távolról sem azzal a feladattal hívtak engem oda, hogy az esetleges verésekre adjak véleményt. Ebben az esetben is az történt, hogy amikor én a szoba másik sarkából észrevettem, hogy kihallgatás közben/: jugoszláv kémek neveit kérdezték éppen Bálint Lászlótól/:, hirtelen nekiestek Bálintnak. Kovács József és Juhász László ütlegette, hogy Péter is ütött-e, már nem emlékszem. Valószínű, hogy akkor én odamentem volna Bálint Lászlóhoz és hogy a vállát fogtam volna, ellenben való az, hogy fejemmel tagadólag intettem feléjük, amivel azt fejeztem ki, hogy Bálint Lászlót nem lehet verni. Az is tény, hogy a verők abba is hagyták Bálint László verését, majd kis idő múlva Bálint egyik hozzátartozóját hozták oda és hozzá is intéztek kérdéseket. Ekkor láttam, hogy a verők a hozzátartozóknak is nekiestek, de ez egy pillanatig tartott csupán, aztán abbahagyták.

Hogy a fenti eset így történt, tanúsítani tudja az egyik verő, Kovács József, sőt Ferencsik József is. Kovácstól később hallottam, hogy ő ilyen értelmű vallomást is tett 1953-ban a vizsgálat során, azonban azt nem vették jegyzőkönyvbe. Az a tény, hogy Péter Gábor nem a fentieknek, vagyis a valóságnak megfelelően, hanem az ítéleti megállapítások szerint mondja el az esetet, vagyis hogy én fogtam volna Bálint László vállát és ezzel részt vettem volna a verésben, abban leli magyarázatát, hogy Péter Gábor haragszik rám, lényegében amiatt a jellemzés miatt, amit én ő róla – kérdésekre – a tárgyaláson adtam. A vizsgálat során is néhányszor szembesítettek vele az ÁVH-beli személyi magatartására és általában jellemzésére vonatkozóan, amikor is én nem bűncselekményeket, hanem olyan apróbb adatokat tártam fel vele kapcsolatban, amelyek nem voltak kedvezőek rá nézve és hiúságát rendkívül mértékben sértették. Biztos vagyok benne, hogy ezek a dolgok ma is élnek benne és ennek tulajdonítható, hogy igyekszik terhelően beállítani az én személyemet. Egyébként ilyen természetű magatartására a bírói tárgyaláson is merült fel már adat, a gyorsírói jegyzőkönyv 228. oldalán olvasható is a tanácsvezető ama figyelmeztetése, hogy Péter mellőzze olyan dolgok előadását, amelyeknek célja az én befeketítem.

[...]

Janikovszky Béláné esetében a tárgyaláson azért tettem terhelő vallomást, mert az idevonatkozó vizsgálati jegyzőkönyv, amely 1953 januárjában, kényszerítő körülmények között készült, rendelkezésre állt. A valóság azonban az, hogy ebben az esetben sem követtem el bűncselekményt. Janikovszky Béla ugyanis rendelkezésemre bocsátotta azokat a zaklató leveleket, amelyeket a felesége a párthoz és különböző kormányszervekhez írt. Ezeket a leveleket egyébként ezektől a szervektől Péter Gábor kapta meg hivatalosan és ő adta oda Janikovszkynak, hogy jöjjön el hozzám és a megfelelő intézkedéseket Janikovszkynéval szemben tegyék meg. Itt arról lett szó, hogy Janikovszkyné már korábban is állott zárt intézeti kezelés alatt és ez az állapota ebben az időben, 1949-ben ismét fennállott, és tehát meg volt az indoka annak, hogy Janikovszkynéval kapcsolatban ismét intézeti megfigyelés történjék. Én tehát szakszerűen jártam el akkor, amikor egyrészt megszereztem a korábbi zárt intézeti kezelésről szóló kórismét az Egyetemi Elmeklinikától és ennek alapján, valamint az előttem felmutatott nagy számú levél tartalma alapján olyan meggyőződésre jutottam, hogy Janikovszkynéval szemben ismét szükséges a zárt intézeti megfigyelés. Orvosi szempontból is mellőzhető volt Janikovszkyné személyes megvizsgálása. A rendelkezésre álló adatok ugyanis a zárt intézeti megfigyelésre vonatkozó javaslatához elegendők voltak. Én ezt a javaslatot meg is tettem, amelynek alapján Janikovszkynét a lipótmezei állami elme és ideg-gyógyintézetbe is fogadta. Hogy Janikovszkyné elhelyezése indokolt volt, azt az a vélemény is alátámasztja, amelyet az említett intézet felett álló orvosi bizottság adott a nevezett állapotáról. Ezt egyszerű másolatban csatolom, az eredetit kívánatra bemutatom. Az sem felel meg a valóságnak, amit az ítélet mond, hogy én személyesen is eljárta volna az intézetben Janikovszkynének államvédelmi okokból történt befogadása érdekében.

Az anyagi visszaélésekkel kapcsolatos megállapításai az ítéletnek az én vonatkozásomban nem helytállóak. Még kevésbé lehet szó arról, hogy engem ezzel kapcsolatban vesztegetés büntette terhelne. Tény, hogy 2 szobás lakásomat az ÁVH rendelkezésére bocsátottam és cserébe kaptam egy 4 szobás lakást, mint szolgálati lakást. Hogy ezt az ÁVH korábban helyre állította és milyen költséggel, azt nem tudom.

Tény az is, hogy 1947-ben, vagy 1948-ban egy alkalommal természetbeni járandóságként 3 öltönyre való szövetet és 3 kalapot kaptam az ÁVH-tól. Az köztudott rendszer volt, hogy az ÁVH vezetői és beosztottjai a legkülönbébb természetbeni járandóságokat élvezték legálisan. Nyilván az én járandóságaim is ilyenek voltak. Ugyancsak szokás volt, hogy nagyobb ünnepek alkalmával, május 1-én, november 7-én egyes ÁVH vezetők kisebb élelmiszercsomagot kaptak ajándékképpen. Ilyenekben én is részesültem.

A fentiekből is kitűnően anyagi természetű visszaéléseket nem követtem el, még kevésbé voltam megvesztegetve. Arról sem volt semmi közvetlen tudomásom, Péter és Csapó milyen méretű pazarlást folytat a társadalmi tulajdonban. Tény, hogy Patakiné lakását láttam, és az fényűző módon berendezett lakás volt, legalábbis Patakinének az ÁVH-ban betöltött valóságos funkciójához mérten.

Azok az előadásaim, amelyek a tárgyaláson a fentiekkel kapcsolatban eltérően hangzottak el, a már ismert kényszerítő körülményeknek tulajdoníthatók, és közelebről annak is, hogy a verésekkel kapcsolatos, továbbá Janikovszkyné esetével kapcsolatos jegyzőkönyvek már 1953 első felében elkészültek, olyan időpontban, amikor a legsúlyosabb fizikai és pszichikai kényszerintézkedések mellett folyt a vizsgálat. 1953 végén pedig a tárgyalás előtt azt közölték velem, hogy az említett vádpontok esetleges tagadása esetén évekkel súlyosabb ítéletet fogok kapni. Janikovszkyné esetével kapcsolatosan azt is mondták, hogy az én terhelő vallomásomra azért is van szükség, mert Janikovszky tagad.

Egyéb előadnivalóm nincs. Valamennyi, az ítéletben terhemre rótt esetben ártatlannak érzem magam. A jegyzőkönyv elolvasása után h.h. aláíratott.

ügyész jkv.vez.

Dr. Bálint István

[ÁBTL 2.1. VI/1-c/1. Péter Gábor és társai, 178–183. Dr. Bálint István által aláírt, géppel írt szöveg.]

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dosszié (V-dosszié)

V-150019/4 Farkas Mihály

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

IX/2 Összefoglalók koncepciók ügyekben

VI/2 Dr. Bálint István

VI/23 Dr. Bálint Istvánné

VI/1-b Péter Gábor és társai

VI/1-c/1 Péter Gábor és társai

4.2. Parancsgyűjtemény

Az ÁVH vezetőjének parancsa 03/1952. számú parancsa, 1952. január 25.

Interjú

Interjú dr. Bálint István fiával. Az interjút készítette: Argejő Éva, ÁBTL, 2018. február 23.

Az interjúalany kérésére a nevét nem hozzuk nyilvánosságra. A kézirat a szerző birtokában.

Hivatkozott irodalom

Dénes, 2002

Dénes Béla: *Ávós világ Magyarországon*. Budapest, Schmidt Mária magánkiadása.

Farkas, 1990

Farkas Vladimir: *Nincs mentség*. Budapest, Interart Stúdió.

Harmat, 1986

Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1983*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

Hidas, 2012

Hidas György: *Egy pszichoanalitikus életrajza*

[http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/2\(23\)2012-4/085-96_Hidas-Gyorgy.pdf](http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/2(23)2012-4/085-96_Hidas-Gyorgy.pdf)

(utolsó letöltés: 2018. július 2.)

Lányi, 1997

Lányi Gusztáv: Pszichológia és politika. Politikai pszichológia Magyarországon a fordulat évétől a rendszerváltásig. *Politikatudományi Szemle*, 1. sz. 153–168.

Müller, 2017

Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Zinner, 2003

Zinner Tibor: „*A nagy politikai affér*”. *A Rajk-Brankov ügy*. Budapest, Saxum Kiadó.

1 Interjú dr. Bálint István fiával.

2 Harmat, 1986: 246.

3 Dr. Bálint Istvánné nagykereskedő családban született. Kereskedelmi Akadémiát végzett tisztviselő. Dr. Bálint Istvánnal 1942-ben kötött házasságot, melyből két gyermekük született.

4 ÁBTL 2.1. VI/23 Dr. Bálint Istvánné, Dr. Bálint Istvánné kihallgatási jegyzőkönyve, 1953. február 9. 4.

5 Dr. Szinétár Ernő (1902–1996) pszichiáter, előbb a János Kórház Belgyógyászati Osztályának vezetője, majd 1951-től ugyanitt a Mentálhigiéniai Osztály vezetője.

6 Harmat, 1986: 143.

8 ÁBTL 2.1. VI/23 Dr. Bálint Istvánné, Dr. Bálint Istvánné kihallgatási jegyzőkönyve, 1953. február 9. 3.

9 Interjú dr. Bálint István fiával.

10 ÁBTL 2.1. VI/1-b Péter Gábor és társai, Dr. Bálint István kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. június 15. 66.

11 ÁBTL 4.2. 03/1952. január 25. ÁVH vezető parancsa.

12 Lányi, 1997: 154.

13 Farkas, 1990: 343–344.

14 ÁBTL 2.1. IX/2 Összefoglalók koncepciók ügyekben, 1962. január 12. 49.

15 Farkas, 1990: 196.

16 Uo. 182.

17 Zinner, 2003: 397.

18 Dénes, 2002: 120.

19 Farkas, 1990: 276.

20 A szovjet orvosperek mintájára a kelet-európai kommunista államokban is megkezdődött az anticionista és főként zsidó orvosokat érintő koncepciók peres előkészítése. 1953 januárjában cionista összeesküvés gyanújával tartóztatták le Péter Gábort, az ÁVH vezetőjét és dr. Bálint Istvánt. 1953 tavaszán a Zsidó Kórház főorvosát, dr. Benedek Lászlót vették őrizetbe, aki a Péter Gábor elleni per egyik vádlottjának lett kiszemelve. Vele együtt letartóztatták a hitközség számos vezetőjét: Stöckler Lajost, Domonkos Miksát, dr. József Andrászt és másokat. A perre végül Sztálin halálának köszönhetően nem került sor.

20 Müller, 2017: 193–195.

21 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Összefoglaló jelentés, 1953. július 1. 6–14.

-
- 22 ÁBTL 2.1. IX/2 Összefoglalók koncepciók ügyekben, 1962. február 23. 13.
- 23 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Összefoglaló jelentés, 1953. július 1. 6.
- 24 Interjú dr. Bálint István fiával.
- 25 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Összefoglaló jelentés, 1953. július 1. 7.
- 26 Dr. Benedek László, a Zsidó Kórház igazgatója, 1953-ban a Joint-kapcsolatainak ürügyén tartóztatták le.
- 27 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Összefoglaló jelentés, 1953. július 1. 8–9.
- 28 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Feljegyzés, 1957. május 6. 39.
- 29 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Budapesti Hadbírószág Hb. IX. 00365/53. sz. ítélete 45.
- 30 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Katonai Felsőbírószág I. 005/1954 sz. ítélete 47.
- 31 ÁBTL 3.1.9. V-150019/4 Farkas Mihály, Bauer Miklósné vallomása, 1956. szeptember 27. 76–77.
- 32 Farkas, 1990: 323–325.
- 33 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Dr. Bálint Istvánné levele Dékán István miniszterhelyettesnek, 1956. július 20. 26.
- 34 ÁBTL 2.1. VI/2 Dr. Bálint István, Legfelsőbb Bírószág Kat. I. 290/1957. sz. ítélete 40–41.
- 35 ÁBTL 2.1. VI/1-c/1 Péter Gábor és társai, Péter Gábor perújítás során tett vallomása, 1957. március 25. 134.
- 36 ÁBTL 2.1. VI/1-c/1 Péter Gábor és társai, Dr. Bálint István perújítási eljárásban tett tanúvallomása, 1957. május 10. 136.
- 37 Interjú dr. Bálint István fiával.
- 38 Uo.
- 39 ÁBTL 2.1. IX/2 Összefoglalók koncepciók ügyekben, 1962. február 23. 16.
- 40 Interjú dr. Bálint István fiával.
- 41 Uo.
- 42 ÁBTL 2.1. VI/23 Dr. Bálint Istvánné, Dr. Bálint Istvánné kihallgatási jegyzőkönyve, 1953. február 9. 4.
- 43 Interjú dr. Bálint István fiával.
- 44 Dr. Rusznyák István (1889–1974) orvos, belgyógyász, egyetemi tanár, dékán, klinikaigazgató, 1946-ban az MTA levelező majd rendes tagjává választották, később az Akadémia elnöke 1949-től 1970-ig.
- 2 A *Dr. Agy* című, felnőtteknek szánt televíziós sorozat 1968-ban született. Feladata az adott évben bevezetett új gazdasági mechanizmus magyarázata volt a közgazdasági kérdésekben laikus nézők számára. A sorozat egyes részeihez felkért szakértők közérthetően és átfogóan elmagyarázták és elemezték a korszak gazdasági és ezzel összefüggésben jelentkező társadalmi problémáit. A műsor rendkívül népszerű volt a televíziónézők körében.
- 45 Interjú dr. Bálint István fiával.
- 47 Dr. Bálint Istvánné szenzitív egészségügyi adata.
- 50 ÁBTL 2.1. VI/1-c/1 Péter Gábor és társai, Dr. Bálint István perújítási eljárás során tett vallomása, 1957. március 27. 178–183.

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.5.

Ehrenberger Róbert – Kis Péter Horthy és Hitler első találkozásának kérdéséhez – egy 1945-ös tanúvallomás alapján

A második világháborút követő politikai felelősségre vonások sorozatán belül külön csoportot alkotnak az 1919 őszén elkövetett bűncselekmények, gyilkosságok miatti elszámoltatások. Az egyes eljárások – többek között a bírósági tárgyalások és az azokról szóló sajtótudósítások révén – lehetőséget biztosítottak nemcsak az egyes bűntettek, hanem a Horthy-korszak egészének elítélésére is a közvélemény előtt.¹

Ebbe a folyamatba illeszthető az alábbiakban közölt két forrás is. Közülük az első Magasházy Lászlónak² 1945. augusztus 23-án a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának Elhárító Alosztályán jegyzőkönyvbe vett tanúvallomása, a második pedig az erről készült sajtóbeszámoló egy Fábán Ferenc nevű újságíró tollából a Magyar Kommunista Párt napilapjában, a *Szabad Népb*ben. A vallomást tevővel – Horthy egykori szárnysegédjével – szemben Budapest ostroma után nem sokkal indított eljárással³ Magasházynak az 1919 őszén elkövetett gyilkosságokban való részvételét akarták tisztázni. A vizsgálat első, május 30-ig tartó szakasza nem hozott eredményt, ezért 1945. július 31-én a katonai nyomozók úgy döntöttek, hogy politikai tevékenysége egészének feltárásával kezdik újra a bizonyítékok gyűjtését.⁴

A két szöveg fő érdekessége, hogy hírt ad Adolf Hitler és Horthy Miklós találkozásáról az 1920-as évek elején a Budavári Palotában. A könyvtárnyi méretű Hitler- és Horthy-szakerődalom által nem említett történet annyi alappal bírhat, hogy 1923-ban (vagy az 1920-es évek első éveiben) Hitler és az általa vezetett náci párt (karöltve egyéb német szélsőjobboldali mozgalmakkal) kapcsolatot keresett és talált egyes magyarországi politikusokkal, akik révén anyagi forrásokat kívánt a maga számára biztosítani.⁵ Hogy ekkor közöttük volt-e maga a kormányzó is,⁶ ezt viszont egyedül Magasházynak – az állítólagos esemény után több mint két évtizeddel később és valószínűleg külső ráhatástól nem függetlenül tett – előadásából tudjuk.⁷ A jegyzőkönyvben olvasható történet háttérben az a felfogás állhatott már 1945-ben, ami a Magyarországon a Tanácsköztársaság bukása után hatalomra jutott rendszert, valamint a náciizmust/fasizmust azonosította, sőt utóbbi keletkezését logikai úton próbálta levezetni az előbbiből.⁸

Vélhetően a Magasházyval szemben 1945 augusztusában másodjára megkezdett nyomozáshoz kapcsolódó adatgyűjtés során keletkezett a jelzett gondolati konstrukció, elsősorban arra építve, hogy Horthy kapcsolatrendszerét hivatali állásánál és ügykörénél fogva a húszas évek elején legjobban Magasházynak kellett ismernie. Ez adhat magyarázatot arra, hogy egyedül Magasházyval kapcsolatban merült fel a lehetőség, hogy az említett történelmi-ideológiai koncepció mellett tanúskodjon, ugyanis 1945-ben rajta kívül már nemigen találhattak a politikai nyomozó hatóságok olyan élő személyt, aki a Horthy-rendszer kialakulásának és megszilárdulásának kritikus (1919 nyarától az 1920-as évek derekáig tartó) időszakában folyamatosan a kormányzó közvetlen környezetében tartózkodott. Magasházy már csak ezért is alkalmas volt erre az illusztratív szerepre, mert 1939 nyarától 1944 márciusáig kormánypárti képviselő volt, tehát személyével a fehérterrort és a második háborús részvételt össze tudták kötni és a Horthy-korszak egészét bűnössé nyilvánítani.

A Magasházy kihallgatásán elhangzott történetet három nappal később, 1945. augusztus 26-án a *Szabad Népb* kész tényként, szenzációs leleplezésként tálalta.⁹ A cikk történelmi riportsorozattá bővült *Horthy Miklós és a magyar fajvédők a hitlerizmus bölcsőjénél* címmel,¹⁰ amelyben az 1920-as évek eleji magyar belpolitika számos fontos szereplője felbukkan: Eckhardt Tibor, Gömbös Gyula, Bethlen István, Eskütt Lajos, Ulain Ferenc, a Futura részvénytársaság, pénzintézetek stb. A leleplező írás koncepciójának képlékenységét mutatja, hogy az első két rész szerint 1923-ban volt a Horthy–Hitler-találkozó, és a müncheni „sörpuccs” (1923. november 8.) előzményéhez tartozott, a harmadik rész viszont 1922 augusztusára tette az esemény időpontját.

A későbbiekben a kommunista pártlap már nem foglalkozott ezzel a vallomással, talán azért nem, mert a nyugati hatalmak által átadott háborús főbűnösök Magyarországra érkezését követően már sokkal jobban bizonyítható adatokat lehetett szállítani a közvélemény számára a Horthy-korszak lejáratására. Maga az a tény, hogy a téma ilyen hamar lekerült a napirendről, valószínűsíti azt, hogy az egész történet hitelessége gyenge lábakon állhatott – a politikai nyomozók és a kommunista propagandagépezet előtt is.

Magasházy ügye a népbíróságon fejeződött be: 1948. október 3-án a Budapesti Népbíróság a Siófok határában 1919 augusztusában elkövetett gyilkosságokban való részvételéért első fokon háborús bűntett miatt életfogytig tartó fegyházbüntetésre, politikai jogai gyakorlásától való tízévi eltiltásra, teljes vagyonekzárásra és nyugdíj jogosultság nélküli állásvesztésre ítélte. Az ítélet indokolásában a *Szabad Népb* alább közölt cikkének

utolsó, a végkövetkeztetést levonó mondatában megfogalmazott állítások köszönnek vissza: „*A szocializmus gondolatával szemben feltámadt ellenforradalom első európai úttörője Horthy Miklós volt, aki élére állott azoknak a hordáknak, melyeknek célja a szociális forradalom letörése volt. Horthy volt az ősapja az ellenforradalmi gondolatoknak, [ami] ezután az ugyancsak általa kezdeményezett fajelmélettel párosulva Szegedről és Siófokról indult el útjára. Arra az útra, amely 25 esztendő tömeggyilkosságain keresztül egyenes vonalban vezetett a második világháború tébolyult tömeggyilkosságaihoz.*”¹¹

Az első forrásszöveget kivonatos formában közöljük, elhagyva a jegyzőkönyv előre nyomtatott részéből a csupán eljárásjogi jelentőségű formulákat és a kitöltetlen kérdőpontokat. A második forrásszöveg esetében pedig nem követtük a sajtóra jellemző tördelési, kiemelési és központozási megoldásokat, hanem ezeket egyszerűsítettük. A nyilvánvaló betűtívesztéseket és helyesírási hibákat megjegyzés nélkül javítottuk.

Dokumentumok

1.

1. Jegyzőkönyv Magasházy László kihallgatásáról, 1945. augusztus 23.

Magyar Honvédelmi Miniszter Katonapolitikai Osztály Elhárító Alosztály
Tanúvallomási jegyzőkönyv
Készült Budapesten 1945. év augusztus hónap 23. napján¹²

1. Neve: vitéz Magasházy László nyugállományú vezérőrnagy
2. Születés ideje: 1879. év január hó 7. nap.
3. Szülőhelye: Sárkeresztúr (Fejér vármegye)
4. Lakóhelye: Budapest, Baross u. 28. sz.
5. Családi állapota: özvegy
6. Vallása:¹³ magyar állampolgár, pártokívüli
7. Foglalkozása: nyugállományú vezérőrnagy

A kihallgatást vezeti: Földy Lajos szolgálaton kívüli százados¹⁴
A kihallgatás tárgyát a kormányzó és Hitler első találkozása képezte.

Magasházy László nyugállományú vezérőrnagy a feltett kérdésekre előadja:

Emlékezetem szerint Hitler a kormányzóval első ízben [az] 1920-as évek táján találkozott. A kormányzó hivatali helyiségében fogadta őt. A bejelentést én végeztem. Hitler benyomásom szerint a külügyminisztérium útján kerülhetett összeköttetésbe a kormányzóval. Az akkori müncheni megbízott, Jánky Béla – Jánky Kocsárd, a volt honvéd főparancsnoknak az öccse¹⁵ – vehette fel az összeköttetést Hitlerrel. A kormányzói kihallgatásra is valószínűleg ő kísért fel, mert emlékezetem szerint Hitler egy magasrangú katonatiszt kíséretében jelent meg. Hitler nem a főbejáraton jött, hanem úgy emlékszem, az Erzsébet Múzeumhoz vezető melléklépcsőn¹⁶ kísérték fel. Arra, hogy a délutáni órákban kihallgatás lesz, vagy a katonai irodától, vagy a kabinetirodától kaphattam utasítást, mert ez így volt szokásban.¹⁷

Hitler látogatásának célja, véleményem szerint, pénzkérés lehetett. Tudomásom szerint ő akkor kezdte Ausztriában mozgalmát szervezni és nem tartom kizártnak, hogy Jánky útján anyagi támogatást keresett. Arra, hogy ismerte a magyarországi Ébredő Magyarok Egyesületének mozgalmát,¹⁸ abból is következtethetek, hogy tudomásom van róla, hogy mikor jóval később gróf Teleki Pál a már uralmon lévő Hitlert felkereste a Barna Házban,¹⁹ akkor – mint Teleki később nekem személyesen elmesélte – Hitler a következő kijelentést tette: „*Deutschland, erwache*”²⁰ és rámutatott a ház feliratára: „Látja – szólt Hitler –, ezt a jelmondatot maguktól, magyaroktól vettem.” Az Ébredő Magyarok gondolatára célzott. Egyébként Hitler az előbb vázolt látogatásnál is tett egy kijelentést: „*die schöne Artillerie Uniform, ich habe es auch mit Stolz getragen.*”²¹

A kihallgatásnál személyesen természetesen nem voltam jelen s így nincs tudomásom annak tartalmáról és eredményéről sem. Azt, hogy ez a találkozó az 1920-as években volt, azzal tudom indokolni, hogy Hitler Ausztriából és Münchenből jött, tehát ebből következik, hogy a 20-as évek legelején kellett az eseménynek történnie.²²

Hogy a találkozásról kinek volna még tudomása, arra vonatkozólag majdnem bizonyossággal állíthatom, hogy csak saját személyem[nek], mert hiszen a többiek elhaltak. Lehetséges azonban, hogy dr. Ambrózy Gyula,²³ aki a találkozás idején a kabinetiroda beosztottja volt, később kabinetirodai főnök, talán emlékszik erre a találkozóra, lakása: Budapest I., Lánchíd u. 7/9. sz. Nincs kizárva az sem, hogy Jánky Béla segédtisztje, Giczey

György ezredes, ha előtalálható,²⁴ szintén emlékezne esetleg a találkozóra. Lajos Iván, bár fiatalember, de tudomásom szerint foglalkozik a vonatkozó iratok gyűjtésével,²⁵ talán ő is tudna közelebbi támpontokat adni.

Hitler fent németül idézett mondását azonban annyira emlékezetembe véssem, hogy ez a tény csaknem teljes értékkel bizonyítja azt, hogy Hitler volt az, akit annak idején a kormányzó fogadott.

Egyéb előadnivalóm nincs, vallomásomat minden kényszer nélkül tettem, ezt aláírással hitelesítem.

Földy Lajos százados

vitéz Magasházy László²⁶

[ÁBTL I. 15. 1.– 124367/1945. – HM. Katpol. O. Aláírással ellátott gépelt tisztázat]

2. Fábíán Ferenc cikke a *Szabad Népből*, 1945. augusztus 26.

Horthy és Hitler első találkozója: 1923! Magasházy László szárnysegéd vallomása a budapesti királyi várban lefolyt titkos találkozóról. Hitler anyagi támogatást kapott. Az Ébredő Magyarok Egyesülete és a Barna Ház felirata.

A háborús bűnösök ügyében folyó vizsgálat során sok olyan érdekes adat kerül nyilvánosságra, amely a történelemírás számára ad majd jelentős dokumentumokat. Ezek között is a legnagyobb meglepetés erejével hat az a leleplezés, amely egészen új megvilágításba helyezi a Horthy-rendszer és a Hitler-fasizmus eszmei és egyéb kapcsolatait. Vitéz Magasházy László nyugalmazott vezérőrnagy, a hadseregfőparancsnok Horthy parancsörtsíztje, később a kormányzó szárnysegédje és legbensőbb bizalmasa, szenzációs vallomást tett Horthy Miklós és az akkor még teljesen ismeretlen Hitler közötti első találkozásról, amely Budapesten a legnagyobb titokban folyt le.

– A pontos dátumra nem emlékszem – vallotta Magasházy –, de akkor még nem is tulajdonítottam az egész találkozásnak olyan nagy fontosságot, hogy ezt megjegyezzem. Azt azonban biztosan tudom, hogy a találkozás a 20-as évek legelején, valószínűleg 1923-ban történt. Ez annál bizonyosabb, mivel emlékszem, Hitler Ausztriából, illetve Münchenből jött.

– Hol folyt le a találkozás?

– A kormányzó hivatali helyiségében. Emlékszem rá – mert ez már akkor is feltűnt nekem – hogy Hitlert nem a főbejáraton vezették be, hanem az Erzsébet múzeumhoz vezető melléklépcsőn.

– Ki teremtette meg a Horthy és Hitler közötti kapcsolatokat?

– Hitler minden valószínűség szerint a külügyminisztérium útján került összeköttetésbe a kormányzóval. Az akkori müncheni megbízott, Jánky Béla – Jánky Kocsárd volt honvédfőparancsnok öccse – vette fel Hitlerrel a kapcsolatot. Úgy emlékszem rá, hogy erre a találkozásra Hitler egy magasrangú katonatiszt kíséretében jött, valószínű, hogy Jánky Béla volt az.

Arra a kérdésre, hogy mi lehetett Hitler látogatásának célja, Magasházy a következőket mondja:

– A látogatás célja pénzkérés volt. Hitler mozgalmá szervezéséhez Jánky útján anyagi támogatást keresett. Tudom azt is – folytatta Magasházy –, hogy Hitler jól ismerte az Ébredő Magyarok Egyesületének mozgalmát. Erre egyébként Hitler később hivatkozott is. Gróf Teleki Pál ugyanis évekkel később nekem személyesen mesélte, hogy amikor meglátogatta a már uralmon lévő Hitlert a Barna Házban, Hitler a ház feliratára mutatott: „*Deutschland, erwache!*” (Németország, ébredj!) – és az Ébredő Magyarok gondolatára célozva így szólt gróf Telekihez:

– Látja, ezt a jelmondatot maguktól, magyaroktól vettem.

Magasházy vallomása egyéb meglepő adatokat is tartalmaz. Horthynak Hitlerrel történt első találkozója mellett történelmi szempontból igen érdekes a mindenbe beavatott szárnysegédnek az a vallomása, hogy a másik nagy fasiszta gonosztevő, Mussolini is szívesen fordult tanácsokért Horthyhoz. „*A fasizmus ideológiája*” című könyvének kéziratát megjelenés előtt bemutatta Horthynak, aki a kéziratban javításokat végzett és megjegyzésekkel látta el.

Íme az adatok, melyek súlyosan bizonyítják, hogy a Horthy-rendszer nemcsak, hogy a megindulásától kezdve fasiszta rendszer volt, de ezen túlmenően mintául is szolgált az európai fasizmusnak. Nem hiába verték később a mellüket Horthyék, hogy a tengelypolitika Európában a „szegedi gondolat”-tal kezdődött. Valóban igazuk volt. Az akkor még csak tapogatózó Hitler is tudta, hogy mozgalmának kezdetén bizalommal fordulhat anyagi és eszmei támogatásért Horthy Miklóshoz.

Egészen bizonyos, hogy Horthy és Hitler között az összeköttetés 1923 után kimélyült és hogy Horthy támogatása már kezdetben is sokat jelentett Hitler számára, aki jól tudta, hogy az akkori Európában honnan várhat segítséget. Mindez nyilvánvalóvá teszi a Horthy-reakció és a Hitler-fasizmus eszmei közösségét és bizonyítja, hogy Szeged megelőzte Münchent, hogy Dachau és Oranienburg csak intézményesített mása

Siófoknak és Orgoványnak. Kétségtelen, hogy az európai fasizmus kialakulásában és ezen keresztül a magyar-német „sorsközösség” katasztrófával végződő kifejlődésében Horthy Miklósnak elsőrendű szerepe volt.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.15.1. HM Katonapolitikai Osztály iratai
124367/1945.-HM. Katpol. O. Tanúvallomási jegyzőkönyv (1945. augusztus 23.)
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
V-23760	Tóth József és társa
V-47110	Madarasi Gábor és társa
V-89943	Magasházy László
V-89943/a	Magasházy László

Online és nyomtatásban megjelent források

Szabad Nép

1945. augusztus 26.
1945. augusztus 31.
1945. szeptember 7.
1945. szeptember 8.

Tükör, 1969

Hitler és Magyarország. Pintér István dokumentum-sorozata. 2. [rész], *Tükör*, március 25.

Kovács [é. n.]

Kovács Éva: Emlékmúzeum a budai Várban. É. n., h. n.

www.kiralyikastely.hu/oldal.185.ertzsebet_kiralyne_emlekmuzeum (letöltés időpontja: 2018. július 24.)

Hivatkozott szakirodalom

Horthy, 1990

Horthy Miklós: *Emlékirataim*. [Budapest], Európa Könyvkiadó, 1990. (Extra Hungariam)

Rév, 1999

Rév István: Ellenforradalom. *Beszélő*, 4. évf. 4. sz.

www.beszeloc3.hu/cikkek/ellenforradalom (letöltés időpontja: 2018. július 18.)

Kershaw, 2003

Ian Kershaw: *Hitler. 1889–1936 Hybris*. [Budapest], Szukits Könyvkiadó

Turbucz, 2014

Turbucz Dávid: Horthy-képek a magyar sajtóban 1945–1956 között. *Médiakutató*, 15. évf. 4. sz. www.mediakutato.hu/cikkek/2014_4_tel/03_horthy_sajto_1945_1956.pdf. (letöltés időpontja: 2018. július 18.)

¹ Lásd erre többek között Rév, 1999; Turbucz, 2014.

² 1905-től szolgált hivatásos katonatisztként, 1919 és 1928 között Horthy Miklós szárnysegédje volt. 1937-ben tábormokká nevezték ki, 1938. november 1-jén nyugdíjba vonult, vezérőrnagy rendfokozatban. Az 1939-es választásokon a Magyar Élet Pártja képviselőjeként került be az országgyűlésbe, 1944 márciusában kizárták a pártból.

³ Magasházyt 1945. február 19-én tartóztatta le a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya (PRO), majd egészségi állapota miatt több hétig kórházban kezelték. Május 12-én a PRO átadta őt a Katonapolitikai Osztálynak, ahol május 30-án megszüntették vele szemben az eljárást. Ezt követően házi őrizetbe került, október 24-én pedig rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték. 1948. augusztus 27-

én előzetes letartóztatásba vették, 1948. október 3-án pedig a Budapesti Népbíróság háborús bűntett miatt első fokon életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte. ÁBTL 3. 1. 9. V-23760, 34., 47.; V-89943, 9–10., 13–14.; V-89943/a, 98., 139/a.

⁴ A nyomozásról 1945. július 31-én készített összefoglaló szerint: „A Magasházy ügyben új vonalon kellett felvenni a nyomozást, mégpedig politikai vonalon. Végigvizsgálni politikai szereplését az 1919-es időktől kezdve egész a legutóbbi időkig. A nyomozás sikere érdekében célravezetőnek látszott 1919-es időktől kezdődően politikai események, újságok, továbbá akkori politikai bűncselekmény jegyzőkönyveinek [...] aktáinak felkutatása és átvizsgálása, továbbá az akkori idők politikusainak, főként baloldaliaknak lenyomozása és kihallgatása.” ÁBTL 3. 1. 9. V-89943, 9. Az irat fennmaradt példányából csak következtetni lehet a kiadójára, a HM I. sz. Igazolóbizottságára, mivel az ügy előadója, Madarasi Gábor 1945 tavaszától ott dolgozott. Ez utóbbira lásd ÁBTL 3. 1. 9. V-47110, 3–4., 17–18., 44.

⁵ Lásd erre Kershaw, 2003: 192. Kurt Lüdecke 1938-ban megjelent visszaemlékezései alapján.

⁶ E helyütt nem lehetséges a vonatkozó szakirodalomnak még vázlatos áttekintése sem. Horthy maga emlékirataiban 1936-ra teszi Adolf Hitlerrel való első találkozásának időpontját. Lásd Horthy, 1990: 188–189. A Hitler tartózkodási helyeit és utazásait a legnagyobb részletességgel rekonstruáló négykötetes műhöz (Harald Sandner: *Hitler – Das Itinerar. Aufenthaltsorte und Reisen von 1889 bis 1945* I–IV. Berlin, 2016.) nem tudunk hozzáférni.

⁷ Az 1960-as években megjelent, ideológia- és ismeretterjesztőnek szánt újságcikkek egy része már cáfolta Magasházy vallomását ezt a részét. Lásd erre *Tükör*, 1969.

⁸ Rév, 1999.

⁹ Az újságcikkben olvasható további tudósítás Hitler és Mussolini viszonyáról Magasházy egy másik, idáig ismeretlen kihallgatásán vagy a szerző egyéb információin alapulhatott.

¹⁰ A cikksorozat 2–4. része a *Szabad Nép* 1945. augusztus 31-i, szeptember 7-i és szeptember 8-i számában jelent meg. Az első cikket Fábián Ferenc, a többit pedig egy L. J. monogrammal jelölt szerző írta.

¹¹ Nb. XVII. 3559/5/1948., lásd ÁBTL 3. 1. 9. V-89943/a, 101. Az ítéletet a másodfokon eljáró Népbíróságok Országos Tanácsa 1949. szeptember 19-én jogerőre emelte (NOT II. 385/1949/19.). 1957. december 17-én az Elnöki Tanács Magasházy büntetésének hátralévő részét kegyelemből elengedte, és a hátrányos jogkövetkezmények alól mentesítette.

¹² A gyanúsított neve és az eljárás alapját képező bűncselekmény megnevezése hiányzik.

¹³ Áthúzva.

¹⁴ Földy (Földi) Lajos (Bp., 1909. szeptember 19. – Bp., 1987. május 31.) 1932-től hivatásos honvédtisztként szolgált. 1937-ben kilépett a hadseregből, de 1943 nyarán újból behívták szolgálatra. 1938-tól tagja volt a KMP-nek. 1945 után a HM Katonapolitikai Osztályán dolgozott, Pálffy György helyettese, majd utódja volt. 1948-ban letartóztatták. 1952-ben szolgálati hatalommal való visszaélés és devizagazdálkodás büntette miatt első fokon hat-, másodfokon pedig ötévi börtönbüntetésre ítélték. 1957-ben bűncselekmény hiányában felmentették.

¹⁵ Janky Béla 1899-től hivatásos katonatiszt, az első világháború végén ezredes rendfokozatban. 1920. augusztus 25-én nevezték ki kormányzói megbízottnak a müncheni magyar konzulátusra, ahol a katonai összekötő feladatát látta el. 1924-ben a bécsi magyar nagykövetségre vezényelték.

¹⁶ Az 1898-ban Genfben meggyilkolt Erzsébet magyar királyné emlékére 1908-ban megnyílt kiállítás a budavári királyi palota krisztinavárosi szárnyának második emeletén volt látható Budapest ostromáig. Megmaradt emléktárgyait jelenleg Gödöllőn őrzik. Lásd erre Kovács [é. n.].

¹⁷ 1920 tavaszától Horthy Miklós kormányzó operatív munkaszerveként működött a kabinetiroda és a katonai iroda. Az előbbi az államfő és a civil kormányzati szervek, míg az utóbbi a Legfelsőbb Hadúr és a hadsereg vezetése között tartotta a közvetlen napi kapcsolatot.

¹⁸ Az Ébredő Magyarok Egyesületét 1918 végén alapították, keresztény-nemzeti és fajvédő eszmék terjesztésére. Az 1920-as évek elején jelentékeny belpolitikai befolyással rendelkezett.

¹⁹ 1930 és 1945 között a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt (NSDAP) központi székháza (München, Briener Str. 34.). Teleki és Hitler találkozója 1940. július 10-én volt Münchenben.

²⁰ Németország, ébredj! (német). Az eredetileg írt Deutschen erwachet (Németek, ébredjétek!) szavakból javítva.

²¹ A szép tűzér egyenruha, én is büszkén hordtam (német). Ehhez kapcsolódóan meg kell jegyezni, hogy az első világháborúban Magasházy a lovas tűzéreknél, Hitler pedig a gyalogságnál szolgált.

²² Az első világháború utáni években Hitler Münchenben élt, az 1921-től vezetése alatt álló náci párt is az Ausztriával közvetlenül szomszédos bajor tartományban kezdte meg működését.

²³ Ambrózy Gyula (Nyíregyháza, 1884. február 12. – Bp., 1954. március 2.) jogtudós, bíró. 1921-től 1944-ig a kormányzói kabinetiroda munkatársa, 1942-től helyettes vezetője, majd vezetője, 1938-tól államtitkári rangban. Tagja volt a Kiugrási Irodának, 1944. október közepén a németek Mauthausenbe hurcolták. A második világháború után nem igazolták, 1951-ben pedig kitelepítették.

²⁴ Giczey György hivatásos tüzértisztként szolgált, 1937-től alezredes rendfokozatban. 1919-ben a Prónay-különítmény egyik parancsnoka, az Etelközi Szövetség egyik alapítója volt.

²⁵ Legitimista beállítottságú közíró volt. 1939-ben németellenesnek ítélt művét a hatóságok elkobozták. A második világháború alatt tagja volt a Független Kisgazdapártnak és az ellenállási mozgalomnak. 1944-ben a németek Mauthausenbe hurcolták. 1945 júniusában tért vissza Magyarországra, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban helyezkedett el osztálytanácsos beosztásban. 1946 júniusában a Szovjetunióba deportálták, ahol egy büntetőtáborban halt meg.

²⁶ Kézírásos aláírások.

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.6.

N. Pál József: Nem ellenfél – ellenség!

Takács Tibor: *Büntetőterület. Futball és hatalom a szocialista korszakban*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 230. p.

Takács Tibor már az előszóban kijelenti, hogy könyve – a cím, az alcím és a hívogató borító ellenére, teszem hozzá – nem a futball, hanem a magyarországi állambiztonság történetéről szól. Korábbi, hasonló tárgyú kötetébens¹ is megtette ezt, s noha mindkét munka az éppen soros labdarúgó-világbajnokság előtt jelent meg, ezt az olvasófogói esendőséget nem tudom a szerző szemére vetni. Mert mit tehetnénk? A futball, ez a szociológiai, társadalom- és társaslélektani jelenség mindenén túltesz ugyanis, e „nagy történet” históriája – még e játék honi gyarló állapotában is! – bizonytal több olvasóval számolhat, mint a nívós szaktörténeti dolgozatok általában.

Más kérdés, hogy a futballról szóló könyvek nagy hányada képtelen a percértékű, rendre piaci megfontolásból összehirtelenkedett olvasnivalók színvonalát meghaladni, a történelemről való beszédnek meg sosem válhatnak részévé. Érdekes, akár évtizedekre szóló, elsősorban e játék históriájáról beszélő munkák születtek e tárgyban is persze – közülük Dénes Tamás, Sándor Mihály és B. Bába Éva sorozata² mindenképpen kiemelkedik –, az meg különösen örvendetes, hogy egyre több olyan munka lát napvilágot, ami a történetírás figyelmére is érdemes lehet. A szociológus Hadas Miklós³ és Szegedi Péter,⁴ a történész Györi Szabó Róbert⁵ és Zeidler Miklós⁶ könyveit gondolom ilyennek például, s Takács Tibor két kötete – s némely egyéb publikációja – is e sorba illeszkedik.

Gazdaság-, politika-, had- vagy akár divattörténetet lehet írni, ezt nem vitatja senki, de lehet-e sport- (futball-) történetet is úgy, hogy a téma csak egy általánosabb érvényű probléma csatateré lesz, ám e csatateré vizsgálata a teljes históriánkról mond el mégis valami fontosat? Meglehet, a játékot önmagáért imádó szurkolót nem ez érdekli igazán (hanem az, miért Czibor volt a jobbszélső 54-ben a vébédöntőn, vagy az, hogy sok tésztát ettek-e játékosaink a '86-os, szovjetek elleni 0-6 előtt), ám a szigorúan szaktörténeti kérdésfelvetés még a drukker lelkét is megérintheti, ha érzelmi előfeltevéseit feledve – ami, megszállott rajongó esetében, lehetetlen persze – jól olvasni is megtanul.

E könyv szaktörténeti munka. Az 1945 utáni magyar történelmet kutató Takács Tibor arra kíváncsi, miért, milyen módon került e játék az állambiztonság látóterébe, s miért nem volt képes – lényegében a rendszerváltozásig – leszállni róla, s hogy ami e két szféra közös históriájában megesett, hogy adhat köztörténelmünkhöz is fontos adalékokat. Nem személyeket leleplező buzgalomról van szó, hanem arról, hogy az állambiztonságnak, következésképpen a pártvezetésnek miért volt fontos e népszórakoztató játék aktuális pozíciójával kapcsolatban szinte minden, mit tett és miért, s végül mi a folyamat történelmi tapasztalatának a lényege.

A kötet a – hol így, hol úgy nevezett – állambiztonság brutális, de mosolyogtató pillanatokkal is színezett működéséről mond el fontos mozzanatokat, ám – hogy a szurkolóra is gondoljunk – labdarúgásunk hanyatlástörténetéről is híven vall, a legtöbb „futballszakos” krónikánál biztosan hívebben. Mire gondolok? Arra – bár a szerző ezt nem jelenti ki egyértelműen, de dolgozatai (nem csak e könyv) olvasása abban erősítenek meg engem –, hogy Kádár országában a futballt – hatalmi-politikai megfontolásokból – nem szétverték, hanem egyszerűen „hagyták” lassan szétzúlleni. Kádár el is mondta hatalmának elején még – ezt idézi is a történész –, hogy van, ami a sporteredményeknél sokkal fontosabb, ki fogjuk bírni, ha nem leszünk világbajnokok – '54 után három évvel, a vesztes döntőt követő tüntetések tudatában (e rendszerellenesnek is fölfogható megmozdulásról rögvést, a szabadulása után hallhatott!) s a forradalom terhével a vállán mondta így! –, de a „nacionalizmusnak” (ami a fasizmus melegágya volt az ő rövidre zárt észjárása szerint) legális fedezéket a pályákon meg a lelátókon sem fogunk nyújtani.

Figyeljünk csak! Számomra a kötet egyik kulcsgondolata a 123. lapon olvasható, aminek látszólag semmi köze sincs a focihoz. A Politikai Nyomozó Főosztály 1957. február 8-i jelentéséről van szó. „*Céltudatos, operatív és vizsgálati munkát kell folytatni annak érdekében, hogy dokumentumokkal bizonyítsuk az imperialisták tevékenysége és az október 23-án kezdődött ellenforradalom közti szoros összefüggést. Különösen fontos*

bebizonyítani, az október 23-i tüntetés nem ösztönösen robbant ki, hanem azt előzőleg megszervezték.” Ez lett a forradalom leverése után újjászervezett politikai rendőrség legfontosabb feladata tehát: az „ellenforradalom” 1956. december 5-én kanonizált „négy okos” alaptételének gombjához az imperialisták (plusz az ilyen-olyan honi ellenség) szervezte összeesküvés kabátját keresték a szívós koncepciózusság jegyében. Miért voltak a megtorlás éveinek perei koncepciók perek, s miért „máshogy” voltak azok, mint a Rákosi-félék, ennél világosabban aligha lehet elmondani. S bár a szerző a könyv legterjedelmesebb tanulmányában (*Ellenséges térfélen: a Fradi és a Kádár rendszer*) Weidemann Károly 1961–62-es ügye kapcsán idézi a szókimondó szöveget, a textus mélystruktúrája az egész rendszer idején – noha a merítés radikalizmusa a hatvanas évek elejétől-közepétől módosult – változatlanul mutatkozott.

Szegény Weidemann Károly a Ferencváros – e ’45 óta folyvást nacionalistagyanús klub – alelnöke plusz párttitkára volt. 1961 november elején letartóztatták, lakásán ’45 előttről való (nyilas?) újságokat, röplapokat foglaltak le. S mert feljelentéssel fölérő kihallgatási jegyzőkönyvek is beszéltek róla – Újvári Lászlóé például, aki a magyar műugrósport egyetlen Európa-bajnokaként a sporttársadalom kedvelt Pinokkiója lett –, próbálták bizonyítani, hogy az 1959-es, 1960-as FTC–MTK örökrangadók közbeni és utáni verbális és egyéb zavargásokat (antiszemita rigmusok is hangzottak: FTC–Izrael 4:1, énekek a libások stb.) ő szervezte s tán még irányította is. S amikor ez nem ment, azt legalább, hogy a jelenséggel való szembenállás mulasztását követte el, sőt, a „Fradit mindig elnyomják” tétel hangsúlyozásával (ami az ötvenes évekbeli ökölvívómeccseken megesett bekiabálásaival bizonyított) még adta is a lovat az „ellenség” alá. Weidemannt becsukták, a ’63-as amnesztiával szabadult, megjuhászodott ezután, éjjeliőr lett, s haláláig nem volt már gond vele.

Ha vele nem is, a klubbal akadt később is bőven. A csapat az 1962/63-as szezonban bajnok lett – zengett is a kórus némely emlékező szerint: „bajnok lett a Ferencváros, f...a gyerek Kádár János” –, épp a „nagy amnesztia” utáni hetekben tehát, ám arra, hogy a diadalra való „engedély” felsőbb régióban született, nem került elő bizonyíték. Nem is hiszek ennek létezésében, ám tény, hogy az állambiztonság mind az 1962/63-as, mind az 1964-es (immár tavaszi-őszi idényes) elsőség megünneplését igen szűk körre szabta, a ’64-es győzelmet követő utcai megmozdulást határozottan verte le, s hogy a jelenséget megint csak ’56 újjászervezésének kísérletével kötötte volna össze. (A történetet Takács részletesen megírta, a dolgozat – *Van-e ok a pánikra?* – előző kötetében is olvasható.) Ám a hatalom nem volt vevő az ötletre, a formálódó konszolidációt nem bolygatta, az állambiztonság és a vezetés fáziseltolódásban élt, s ott „fönn” nem Gáspár Sándor 1960 októberében még fennhirdetett elve lett az irányadó.

Gáspárnak – igaz, Vasas-drukkerként, mondom némi malíciával – a budapesti pártbizottság ülésén elmondott beszéde azért is fontos, mert a Fradi-mítosz semlegesítését a csapat „középszerűvé tételével” képzelte el, mivel – tette hozzá – a korábbi, 1950-es módi, a gárda szétszedése nemigen vált be annak idején. Gáspár e mondatával nemcsak a makacsul tagadott – a fradista szívet máig fájdtó – szándékot ismerte el szűk körben, hanem azt is, hogy a klub a „nacionalizmus”, a „fasizmus”, szóval a rettegett ’56 melegágya szerinte továbbra is. Kivált az együttes szurkolótáborra lett gyanús, amiről mindent tudni akartak, mindenáron, ki hova vesz jegyet, s miért csoportosan veszik, ki mit, s főleg kinek a biztatására kiabál, hisz ott – hitük szerint – az „ellenforradalom” tovább élő szellemének kellett megbújnia okvetlenül.

Mert a Kádár-rendszer – amennyiben rendszernek nevezhető – erről szólt lényegében. Csak ’56, a zsigeri félelem kora, az ne jöjjön el, ezért tettek mindent. Ezért volt a terror – hogy félni tanítsák a népet –, majd az erre kúszott, konstruktívnak láttatott, de hazug szövetségi politika („aki nincs ellenünk, az velünk van”), s ezért a szó szerint való „etetés”, amit életszínvonal-politikának hívtak általában. Ebbe aztán az ötvenes években még egyértelműen propagandisztikus céllal forgalmazott futballhoz való új hozzáállás is belefért persze, így míg a belügy itt is az ellenséget kereste szorgalmasan, addig a hatalom – felhasználva a megtudottakat – a saját hasznára igyekezett a jelenséget fordítani.

Mindebből kiviláglik, miként bánt a rendszer a labdarúgással. Szüksége volt rá, de menekült is mindattól, amit a korábbi idő beszéd- és látásmódjában e játék jelentett. Amott a rendszer dicsőségéről harsogott (’54 nyaráig, a vesztes világbajnoki döntőig mindenképpen), emitt a siker kívánásáról, de úgy, hogy abból nemzeti érzés – „nacionalizmus” – ne legyen, ám a lakosság pacifikálásához, megnyugtatásához mégis járuljon hozzá az egész. S – ellentétben az ötvenes évekkel – még az elszigeteltségből való kitörés alkalma is legyen, ellenben a disszidálásuktól eszementen tartottak továbbra is. Ez a – minimum – dupla fenekű elképzelés oly tökéletesen működött aztán, hogy nemcsak labdarúgásunk, de az ország morális lezüllesztését is elhozta, időben elnyújtva, de biztosan, miközben a rendre vigyázó állambiztonság egyre fontosabbnak gondolhatta magát.

Távol álljon tőlem, hogy futballunk 1968/69 után látványosabbá lett hanyatlását az állambiztonság számlájára írjam mindenestől – a szerző sem teszi ezt. Ennek okai összetettek, ahogy mondani szokás, s én a hatvanas évektől megváltozott sport- és futballszemléletre való reagálási képesség megcsappanásában látom a lényegét. Mert arra a sport- és futballforradalomra, ami az évtized második felétől – a szervezeti keretek, az orvosi és a

mediális viszonyok meglódulásával – bekövetkezett, az öntudatlan önelégültséggel, ugyanakkor a „csak baj ne legyen” óvatosságával élő kádári társadalom (és futballtársadalom) nem lett képes tudatosan reflektálni már. A főként a hollandokhoz köthető, a megszokotthoz képest sokkal nagyobb fegyelmet, fizikai és egyéb felkészültséget követelő „totális futball” mint a huzat, úgy ment el mellettünk, ha nem szívesen vettük észre, akkor is.

A marseille-i nagy vereség nem véletlenül lett szimbolikussá bennünk, s még az sem talán, hogy a korszak két zsenije – Varga Zoltán a '68. őszi lelépésével, Albert meg a '69. júniusi sérülésével – a honi pályáját (lényegében) ekkor fejezte be. Ők, akiket az állambiztonság különös figyelemre méltatott a kezdetektől, épp, mert példájuk – a nagyon eltérő habitus és szereptudat ellenére – egyként veszélyforrásnak mutatkozhatott. „*Akkor is képes jelentős tömegeket befolyásolni, ha csak feltűnik a pályán, vagy bárhol másutt. Ő szavak nélkül is képes érzelmeket, indulatokat kiváltani az emberekből [...] rendkívüli tehetsége [...] konok elszántsága egyesek szemében szinte jelképpé nőhet*” – ezt Vargáról írta a belügy embere, Albertről meg az Aranylabda '67 végi elnyerése idején nyitottak (új?) dossziét, jelezve azt a tudathasadásos hozzáállást is egyben, ahogy a politika – és a roppant szorgalommal teljesítő állambiztonság – ehhez a játékhoz viszonyult. A politika szándéka – legyen „közmegegyezés”, kiszámíthatóság, a közészer uralmát biztosító, a renitenseket kivető rend – és a szakmai megújulás követelményeitől irtózó honi futballvilág számítása („megtalálom a számításomat”, mondogattuk országszerte) itt összeért. Az a biztonságpolitika, ami (lényegében) mindenről tudott, a bundázásoktól, a kivételezettségektől a kihágásokon – lásd csempészet – át az érdekviszonyok alakulásáig, tudását nem a futball állapotának javítására, hanem kizárólag saját fontosságának bizonygatására – s a hatalom elvárásainak (túl)teljesítésére – használta föl.

A könyv – a rendszer egészére érvényes! – nagyon fontos mondata a 82. lapon áll. Arról szól, hogy a kádári vezetésnek a nemzeti retorikáról le kellett mondania a sportban is, ami – a versengés megspórolhatatlan sajátosságára nézvést – nem egyszerű dolog. Az ok '56 árnya volt, hisz a vezetés önlegitimációja csak a forradalom leverésén – és „ellenforradalom” nyilvánításán – nyugodhatott. Hogy sehol a béketáborban nem üldözték a nacionalistának látott jelenségeket oly hevülettel, mint nálunk, ma már kimondható, s az is, hogy a labdarúgáshoz való hatalmi viszonyt is áthatotta ez. Mivel szovjetellenes szocializmust Kádár elképzelni sem tudhatott (ezt '56. november 2–3-ának élményei a fejébe verték alaposan), nemcsak a két ország válogatottjának mérkőzéseitől tartott módfelett (erről is írt – *Kihagyott helyzetek* – címmel Takács Tibor a korábbi könyvben, a „le kellett feküdnünk” kezdetű össznépi gyanút is megingatva némileg), hanem e játék kiváltotta érzelmeknek a tömegekre való hatásától is általában. A Politikai Bizottság 1957. október 9-i ülésén – amit okkal említ többször a szerző – ki is tért erre, aligha véletlen, hogy a szeptember 23-án megesett budapesti magyar–szovjet után – kikaptunk, el lehet képzelni a szurkolói elkeseredést –, s oda nyilatkozott, hogy inkább most tartóztassanak le nyolcvan embert a Fradi B-közép hangadói közül (mindig őket látták a legveszélyesebbnek), mint hetvenezerre kelljen löni később, ami „nem tréfadolog”.

Kádár meglátásait bele is dolgozták a határozatba aztán. Abból, hogy a katonaságból, a politikából kiszorított „ellenség” a sport – meg a kultúra – területére vonult vissza, nem engedtek, az első titkár említett beszédében egy új „ellenforradalmat” vizionált szinte („*Ezekkel megint úgy találkozunk majd, hogy puská lesz az ő, de remélem, a mi kezünkben is*”) –, s keresték is az ellenséget rendületlenül. A lelátón, az öltözőben, a klubház helyiségeiben, a klubvezetésben, ha kellett, ha nem, s mindenhova – a Népstadion kormánypáholya körüli jegyszédők, a büfések közé is! – megbízható embereket igyekeztek állítani.

A kötet remek esettanulmánya (*Informátor a lelátón*) e látásmód valóságáról és bornírtságáról egyként beszél. Mert ügynök és tartótisztje közt mintha a süketek párbeszéde folyt volna néha. A Csillag fedőnevű informátorból (valódi neve is tudható, de – mivel nem „ismert név” – nem érdekes) csak nem bírt kivesszi a szurkoló ugyanis, s meg volt győződve, hogy a lelátó hangulatát, viselkedését a játéktéren történtek, a mérkőzés alakulása befolyásolja elsősorban, ám az állambiztonság embere gyökeresen másképp látta ezt. Ő a nézőtérre – leginkább a Fradi B-középbe – beépült „ellenséges elemek” provokációjának tudta be az egészet, s folyvást a hangulatkeltők személyéről és tetteiről akart hallani. Meg e hangulatkeltők – a későbbi sportriportert, az akkor húszéves és igen magasra nőtt Knézy Jenőt is annak vélték egy ideig – szervezőit, irányítóit is keresték állhatatosan, a klub vezetésében is akár, hisz a megszervezettség ténye nem volt számukra kérdéses, ahogy 1949-ben, 1956-ban sem volt az, s ahogy azt az 1957. február 8-i szöveg is kimondta egyértelműen.

Az állambiztonság mindent politikai szemüvegen át nézett – ez Takács Tibor könyvének egyik legfontosabb tétele! –, mindent, ami a futballban történt (a nézőtérén s olykor a pályán is) politikai tettként – vagy akként is – igyekezett értelmezni. A dolgozatban is említett, 1963. augusztus 11-én, az Országos Sportnapok keretében játszott Ferencváros–Dinamo Moszkva mérkőzésen történt, hogy Orosz Pál (nomen est omen?), a Fradi jobbfekezete és Guszarov a kemény belemenésekkel tarkított meccs hevében egymásnak esett: a játékvezető – jogosan – ki is állította őket. A Népstadion játékoskijárójának sarkát támasztó Kutas István, a nagy hatalmú – mindig, a szovjetek ellen is (!) agresszíven győzni akaró, de keményvonalasan hithű kommunista – sportvezető

ezt szisztegette a leballagó játékos felé: „Orosz, magának vége!” Nagy riadalom kerekedett, az esethez a pártvezetés is hozzászólt, a magyar vétkest a IX. kerületi pártbizottság elé is megidéztek („maga megütött egy szovjet elvtársat” – mondta a bizottság egyik tagja neki), és – noha a banketten már békésen poharaztak Guszarovval – fél évre eltiltották őt. Esztendő múlva a tokiói olimpián egy percet sem kapott – csak az lett bajnok, aki pályára lépett –, s ki tudja, tán a történetek miatt nem lett válogatott soha, noha tudása alapján kijárhatott volna neki.

Ami ott és akkor történt, abban az állambiztonság politikai – s szovjetellenes – cselekedetet látott természetesen, s azt a lelátói reagálásokban is. „Minek jöttetek ide? Húzzatok el!”, hallatszott az emlékezők szerint, s ez az érzékeny fülűeknek a „Ruszkik, haza!” rigmust is fölidézhetette ugyebár. Ráadásul alig fél évvel a „nagy amnesztia” után, a már éppen szárba szökni látszó konszolidáció (és a minapi Fradi-bajnokság) idején! Nem lehetett a csapatról és a labdarúgásról továbbra sem leszállni hát. Nem is tették, s változó intenzitással, hullámmozgásoktól is kísérvé maradt a figyelem, a szovjet–magyar találkozóakra nézvést meg különösen. (Hozzáteszem: a magyar–román mérkőzéseknek is megvolt a maga politikai gyötrelme bizonyára, az ’58 októberében Bukarestben elért viharos győzelmet követően jobbnak is láttuk nem játszani egymás ellen többet, kivéve, ha EB- vagy VB-selejtezőn összesorsolták a két csapatot. De az 1969. májusi – igen közel volt ’68 augusztusa! – magyar–csehszlovák VB-selejtezőt is nagyon forrónak gondolta a „cég”, készült is alaposan, a *Szoros emberfogásban* „Jöttek a csehszlovákok” címmel erről is részletesen olvashattunk.)

Takács úgy mondja, hogy kötetének tónusa kevésbé ironikus, mint a megelőzőé, s a korszakra vonatkozó megalapozottabb állításokhoz is eljutott talán. Így van ez, de megjegyezném, hogy e könyv számomra monografikusabb ívű, mint a korábbi, ha a végső pár rövid rész már lazábban kapcsolódik a megelőzőekhez, akkor is. Látószöve tágabb – immár nemcsak az állambiztonság, hanem a pártvezetés, a konkrét hatalom tevékenységére is figyel a szerző –, dramaturgiája szinte filmszerűen indul, címei rendkívül ötletesek, a fejezeteket jól köti össze, annak meg különösen örvendek, hogy az 1956-ot megelőző idő súllyal kerül ezúttal szóba. Amit a bevezető utáni két részben (*Nagypálya, Zárt kapuk mögött*) meg a *Babérok és tövisek* című, általánosabb érvényű, nagyobb történelmi szakaszt áttekinthető fejezetben olvashatunk, a magyar sport szovjet mintára való átalakításának, illetve e durva história hosszabb távú következményének is fontos adaléka lehet. Kubala László szökéséről (’49. január), a Lóránt Gyula kitervelte csoportos lelépési kísérletről (’49. március), no meg a Szűcs Sándor ügyről (’51. március–június) ennél pontosabb – az állambiztonságra s a történet ideológiai átértelmezésére egyaránt vonatkozó – történelmi rekonstrukcióval pedig nem találkoztam eddig. (Egy elírásra is letem: Szűcs Sándort, a Budapesti Dózsa törbe csalt és kivégzett válogatott középhátvédjét Lajosként említi a szerző egyszer, az 50. lapon. Hiába, aki nem eléggé koros, ellenben a focit jól ismerve sok-sok név van a fejében, annál az embernél ehhez hasonló tollhiba megesik.)

Amiről szó van, az az állambiztonság hatalomszemléleti, feladattudati álláspontja rögzülésének és működésének az ideje volt, s ennek lényege, ha változott is a szervezeti és hozzáállásmód ’56 után (később meg pláne), a tárgyalt korszakban, 1945–1990 között mindvégig fennmaradt. S még valamit: „*az ironikus olvasat (vagy a morális felháborodás hangja) nem feltétlenül szolgálja a történelmi megismerés folyamatát*” – írja a szerző, amivel azonosulok én, de mit tegyünk – teszem hozzá –, ha a futball az a része életünknek, ahol az érzelmeknek – a csoport- vagy a nemzeti identitásra utaló érzelmeknek – az intenzív jelenvalósága sosem tagadható. A labdarúgás az a „mező” – vagy panoptikumi metafora, ahogy Michel Foucault-ra hivatkozva olvasom az utolsó lapon –, ahol nemcsak „*a felügyelő és fegyelmező hatalom technikáinak és intézményeinek*”, például a titkosrendőrségnek a vizsgálata lesz lehetséges utólag, de ahol még a hithű párttitkár vagy a belügyes ember is képes lett egy-egy mérkőzés hatása alatt – szerepét veszítve – megbokrosodni. (Kivéve Kádár Jánost persze, ő politikailag mindig messzebbre látott!) Takács Tibor, a – nem ismerem őt, de vélhetően – futballrajongó történész azonban a história szakembereként is talpon maradt e „küzdőlemben”. Bizonyította, hogy a sport is értelmes szaktörténelmi terep lehet. Tisztelet és köszönet neki!

Hivatkozott irodalom

Dénes – Sándor – B. Bába, 2016

Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgás története (1897–2015)* I-IV. Budapest, Alexandra,

Győri Szabó, 2016

Győri Szabó Róbert: *FC Katalónia A Barca és a katalán függetlenség* Budapest, Akadémiai

Hadas, 2003

Hadas Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon.

Szegedi, 2015

Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig* Budapest, Akadémiai

Takács, 2014

Takács Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban* Budapest, Jaffa

Zeidler, 2012

Zeidler Miklós: *A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században.* Budapest, Kalligram

¹ Takács 2014.

² Dénes – Sándor – B. Bába, 2016

³ Hadas, 2003

⁴ Szegedi, 2015

⁵ Győri Szabó, 2016

⁶ Zeidler, 2012

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.7.

Kósa-Grimm András Kristóf: Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor.*
Budapest, Jaffa Kiadó. 2017. 292. p.

Müller Rolfnak a Jaffa Kiadó gondozásában tavaly megjelent könyve komoly adósságát törleszti a magyar történettudománynak, hiszen az egész életutat részletesen rekonstruáló tudományos igényű életrajz még nem született az Államvédelmi Hatóság hírhedt vezetőjéről, csupán annak bizonyos életszakaszaira fókuszáló tanulmányok láttak eddig napvilágot.

A témában a mai napig megkerülhetetlen Gyarmati György 2002-ben megjelent írása – nem mellesleg a szerző is nagyban támaszkodik e munkára –, mely Péter Gábor fiatalságát dolgozza fel, illetve – többek között – betekintést enged a két világháború közti magyar kommunista mozgalom szereplőinek konspirált kooperációiba és vetélkedéseibe. Természetesen ezenkívül születtek még Péter személyével foglalkozó publikációk (pl. M. Kiss Sándor, Fehérvári István), illetve említést érdemelnek még a rendszerváltás után megszorodó, hullámzó színvonalú visszaemlékezések egykori mozgalmi/párttársak vagy éppen a kommunista diktatúra elszenvetői, áldozatai tollaiból. Magának a szerzőnek egyáltalán nem idegen Péter Gábor személye, hiszen 2012-es *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban* című könyvében egy alfejezet erejéig vázlatosan rekonstruálta már életét. Így tehát joggal lehetett reménykedni abban, hogy a fentebb említett munkát előbb-utóbb követi egy önálló, Péter Gábor életét részletesen és alaposan feldolgozó kötet.

Egy jó életrajz megírásához elengedhetetlen az adott személyhez köthető források minél alaposabb felkutatása és kritikai igényű felhasználásuk. Ebből a szempontból Müller Rolf könyvét nem érheti bírálat, hiszen nagyon impozáns irodalomjegyzékkel rendelkezik. A levéltári források oroszlátrészét munkahelyén, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található, legfőképpen a koncepciós perekhez köthető személyek dossziéi teszik ki, de említhető még a Budapest Főváros Levéltárának bírósági anyagai, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának párt-, illetve rendőrségi nyomozati anyagai és az egykorvolt kommunisták Politikátörténeti Intézet levéltárában őrzött visszaemlékezései – hogy csak a fontosabbakat említsen. Hiányérzete az olvasónak maximum abból adódhat, hogy a szerző – ezt ő maga is bevallja – az egykori szovjet belügyi szervek iratanyagait őrző levéltárakban nem végzett kutatásokat, márpedig Péter Gábor Moszkvában is jegyzett személy volt, ezért nagy valószínűséggel fellelhetőek vele kapcsolatos iratok. A könyvészeti források terén is alapos munkát végzett a szerző, mivel a témához kapcsolódó releváns monográfiákat, illetve tanulmányokat, kiadott visszaemlékezéseket szintén felhasználta az életrajz megírásához.

A szerző a könyv elején leszögezi, hogy nem volt célja *pszichobiográfiát* írni, mert el akarta kerülni, hogy a fellelhető források alapján esetlegesen kétes, bizonytalan következtetéseket, hipotéziseket vonjon le Péter Gábor személyével/személyiségével kapcsolatban. Tehát aki arra lenne kíváncsi, hogy milyen belső és külső impulzusok, lelki torzulások hatására lett ebből a 159 centiméter magas, beteges, vézna, beesett arcú, a szürke közepszerúséget megtestesítő figurából Rákosi Mátyás feltétlen kiszolgálója, magyar családok ezreit egy életre megnyomorító erőszakszervezet rettegett kiépítője, fenntartója és nagy valószínűséggel szadizmusra hajlamos, az erőszak hatására kéjes örömet érző pszichopata, az gyaníthatóan nem ebből a könyvből talál majd választ e kérdésre. Az egészben egyébként az az ijesztő, hogy Péter személye egyáltalán nem erre a szerepre volt kondicionálva. A könyv egyik legnagyobb erénye ellenben az, hogy Péter Gábor személyén keresztül érzékletes módon nyerünk bepillantást a két világháború között illegalitásba szorult kommunista mozgalom kusza viszonyaiba, a háború után kiépülő és egyre nagyobb befolyásra szert tevő politikai rendőrség szervezeti fejlődésébe, az ott használatos „meggyőzési eszközökbe/módszerekbe” vagy éppen a 1940-es évek derekán kezdődő koncepciós perek „kulisszatitkaiba”.

A bevezetőt követő első fejezetben a szerző Péter Gábor megpróbáltatásokkal teli gyerek- és ifjúkorát mutatja be: a politikai rendőrség későbbi vezetője Eisenberger Benjámint néven született a Szabolcs vármegyei Újfehértón 1906. május 18-án szegény zsidó családban. Apját már ötéves korában elveszítette, így az életben maradt három testvér közül legifjabbként kénytelen volt már – a család anyagi helyzetére való tekintettel – viszonylag korán apja mesterségét továbbvinni, vagyis szabóinasnak állt – ennél fogva a négy elemi sem tudta befejezni. A kezdeti évekhez kapcsolódóan a szerző részletesen bemutatja az Eisenberger-rokonságot, valamint az újfehértói zsidóság történetét, illetve akkori viszonyait. Benjámint 15 éves korában felkerült Budapestre Kató nővérehez, és a székesfővárosban folytatta inaséveit. Nővére példáját követve belépett munkahelyén a szakszervezetbe, de állítólagos aktív szervezőmunkája kiteljesedését meggátolta az akkoriban tomboló tuberkulózis. Hosszúra nyúlt, Újfehértón töltött gyógyulása során ismerkedett meg a marxizmus alapjaival –

ezzel saját bevallása szerint is nehezen boldogult. Ezenkívül a magyar és a világirodalom nagyjainak alkotásaiban merült el, így próbálva tágitani műveltsége horizontján.

Felgyógyulását követően, 1930 végén tért vissza Budapestre, ebben az időszakban került bizonyíthatóan is kapcsolatba a baloldali értelmiségieket tömörítő Jaurès-körrel. Itt ismerkedett meg többek között József Attilával és a magyar kommunista szellemi holdudvar néhány prominens szereplőjével, baloldali sajtóorgánumok szerkesztőivel: Schönstein Sándorral, Sándor Pállal és Madzsar Józseffel. Lelkesítően hathatott rá az is, hogy a marxizmust itt szemináriumi keretek közt, érthető formában prezentálták számára, így nem meglepő módon hamarosan aktívabb szerepet is vállalt a baloldali mozgalmon belül: egy frissen megismert nyomdász barátja, Szöllösi Ernő a Magyarországi Vörös Segélyhez kapcsolta őt. A szerző részletesen bemutatja Eisenberger tevékenységét a segélyező szervezetben, illetve ismerteti párttaggá válásának „rituálóját”, melyre 1931 szeptemberében került sor. Ekkoriban ismerkedett meg a mozgalmon belül későbbi feleségével, Simon Jolánnal, akivel 1933 áprilisában kötötte össze hivatalosan is az életét.

Ebben az időszakban egyáltalán nem volt veszélytelen és kockázatmentes az illegális kommunista párt tagjának lenni: 1919-ben a kommün bukása olyan vereség volt a párt számára, amelyet hosszú időn át nem tudott kiheverni. A mozgalom vezetői vagy külföldre menekültek, vagy pedig áldozatul estek a 20-as évek elején kibontakozó konszolidációs politikának. A jól szervezett politikai rendőrség minden nemű kommunista szervezkedést ellehetetlenített vidéken, hiszen a parasztság körében még a szociáldemokraták sem agitálhattak. Így tehát a kommunisták működési területe az ország ipari szívére, vagyis Nagy-Budapestre korlátozódott. Ilyen feltételek mellett az illegalitás egész korszaka alatt (1919–1944) a kommunista párt soha nem lehetett több, mint egy szűk, szektaszzerű csoportosulás, melynek fő (egyben egyetlen) célja és értelme a létezésének demonstrálása volt: folyamatosan felmutatni a közvélemény, szűkebb értelemben a munkásosztály felé, hogy a kommunista mozgalmat semmilyen eszközzel nem lehet kiirtani. A párt taglétszáma ebben az időszakban sosem haladta meg az ezer főt, fő tevékenységi köre pedig a földalatti szervezkedés fenntartásában, illetve a rendőri besúgók és beépített ügynökök elleni védekezésben merült ki. Az 1920-as évek végére a rendőrség hatékony tevékenységének köszönhetően minden fronton visszaszorulóban volt a párt és annak szervezetei. Miután a biatorbágyi vasúti híd felrobbantása miatt a Károlyi Gyula-kormány *statáriumot* vezetett be az országban, még intenzívebb hajsza vette kezdetét az illegális kommunista szervezetekkel szemben: ennek kicsúcsosodását a párt titkárságának lebukása jelentette 1932 júliusában. Rendőrkétre került Sallai Imre, Fürst Sándor, Karikás Frigyes és Kilián György, illetve augusztus 13-án Poll Sándor, a titkárság vezetője. Ezzel párhuzamosan a KMP a szociáldemokrata szakszervezetekben próbált meg tömegbázisra szert tenni, nem sok sikerrel. Ezek a mozzanatok már előrevetítették a párt átmeneti eljelentéktelenedését, melyre az 1930-as évek derekán került sor. Eisenberger tehát ilyen körülmények között kezdte illegális mozgalmi munkáját. 1932 nyarának végén fontos pillanat következett az ifjú kommunista mozgalmár életében: a hazai Vörös Segély vezetői úgy döntöttek, hogy őt küldik a Nemzetközi Vörös Segély moszkvai világkongresszusára. Azért is pikáns ez a momentum, mivel Eisenberger hadilábon állt az idegen nyelvekkel. Mindenesetre, ha dőcögösen is, de Bécszet és Berlint is érintve végül megérkezett Moszkvába, Seszták Antal fedőnéven. Itt ismerkedett meg többek között Molnár Renével, korábbi hazai kommunista perek védőügyvédjével, illetve a moszkvai magyar kommunista emigráció vezetőjével, Kun Bélával, aki Eisenberger kongresszusi beszédjének írásába is besegített. A hivatalos kongresszusi program végeztével kikapcsolódásképpen egy Moszkvában élő öreg nyomdász, Lebovics Farkas moziba vitte Eisenbergert. Ez az elsöre jelentéktelennek tűnő epizód azért válik mégis lényegessé, mivel Lebovics bizonyítottan a szovjet titkosszolgálat (GPU) ügynöke volt, és nem kizárható, hogy a mozizás ürügyén Eisenbergert is beszervezte. A szerző nyitva hagyja ezt a kérdést, már csak ennek tisztázása érdekében is lenne érdemes a szovjet levéltári iratok felkutatása.

Hazatérése után a sok lebukás következtében Eisenberger bekerült, Márvány fedőnéven, a hazai Vörös Segély vezetőségébe feleségével egyetemben. Ettől kezdve óhatatlanul is időről időre a politikai rendőrség látókörébe került – felesége már hamarabb –, többször is bevitte őket a hírhedt Hain Péter detektív főfelügyelő vezette, a rendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportjának baloldali ügyekre specializálódott alcsoportjának detektívjei. Ténylegesen viszont csak kétszer fogták perbe a pártszervezésen fáradozó Eisenbergert: először 1936 januárjában, másodszer pedig az „alagi hajtóvadászat” kapcsán 1941 januárjában. Komolyabb börtönbüntetést viszont egyszer sem kapott, a rendőrség nem tarthatta különösebben jelentős vagy veszélyes tényezőnek a hazai kommunista mozgalmon belül. Természetesen a kihallgatások során a saját bőrén tapasztalhatta meg a '45 előtti politikai rendőrség „meggyőzési módszereit”. Ezeket a „szerzett ismereteit” vélhetőleg hasznosította a későbbiekben a saját politikai rendőrségén.

Eisenberger a háborús évek alatt az illegális mozgalomban középvezetővé lépett elő – ebben a teljesítményén túl gyaníthatóan erősen közrejátszhatott az is, hogy a KMP vezérkarát a politikai rendőrség időről időre lefejezte. Egyrészt a nyomdai profil megszervezéséért felelt, másrészt pedig a lebukott elvtársak rendőrség előtti magatartását vizsgálta. Mindezt már illegalitásban tette, mivel az alagi per idején „forró lett a lába alatt a talaj”. A szerző részletesen bemutatja Eisenberger gyors emelkedését a párthierarchiában: 1943 elején a Központi Bizottság tagja lett, az év júliusában pedig már a KMP örökébe lépő népfrontos kezdeményezést, a Békepártot szervezte Kádár Jánossal, Szirmai Istvánnal, Tonhauser Pállal, Donáth Ferencsel

és Orbán Lászlóval. A német megszállást követően Eisenberger részt vett a fegyveres ellenállás szervezésében, ezt követően pedig az 1944 szeptemberében újjáalakuló kommunista pártban betöltött szerepét ismerteti a szerző. Ezekben a vészterhes időkben Eisenberger és felesége Major Tamás és Gobbi Hilda kommunistaszimpatizáns színművészek közvetítésével Babits Antal orvos lakásában találtak „menedéket”, ahol a párt Központi Vezetősége is zavartalanul tudott ülésezni.

A pesti harcok elmúltával, 1945 januárjában az immár Péter Gábor nevet viselő férfiú nekifogott a kommunista párt megbízásából a politikai rendőrség szervezésébe – a szerző tisztázza ezzel kapcsolatban Eisenberger kinevezésének kusza körülményeit. Mindjárt az elején nem várt nehézségekbe ütközött, mivel január végén megérkezett Budapestre Tömpe András a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány politikai rendészeti különítményével. A szerző a kettőjük közt kialakult konfliktuson túl ismerteti a későbbi rivalizálásuk részleteit is. Eisenbergernek gyakorlatilag a nulláról kellett felépítenie a politikai rendőrség szervezetét, ez irányú komolyabb tapasztalat nélkül – Müller Rolf ezzel kapcsolatban körüljárja, hogy pontosan kiknek a segítségére és tapasztalatára támaszkodhatott. A szerző ezt követően részletesen bemutatja az Eisenbergerrel kapcsolatos újságcikkeket: ezekből kiderül, hogy a magyar sajtó egy része miként „építette fel” a politikai rendőrség újdonsült vezetőjét. Az Andrassy út 60. ugyanis a kezdeti időkben nyitva állt a sajtó munkatársai előtt, akik buzgón tudósítottak a „fasiszta” háborús bűnösök utáni hajszára minden egyes részletéről. Ez bizonyára népszerű téma lehetett a háború utáni Magyarországon, melyből Eisenberger is jelentős mértékben profitált.

A kommunista diktatúra kiépítésének egyik első mozzanatát a „belső ellenzékkel” való leszámolás jelentette: Eisenberger személyesen intézte a '45 előtti hazai kommunista mozgalom egyik jelentős „különutas” vezetőjének, Demény Pálnak a törbe csalását és letartóztatását. A Deménnyel való leszámolás pikantériáját az adja, hogy 1944-ben, az illegális időszakában pont ő adta Eisenbergernek a Péter Gábor fedőnevet, ami onnantól kezdve rajta ragadt és élete hátralévő részében ezt használta. A diktatúra kiépülésével összhangban a politikai rendőrség – mint e cél elérésének egyik legfontosabb eszköze – szervezete és hatásköre is egyre növekedett, ennek ismertetésében is remek munkát végzett a szerző: kiderül például, hogy miként lett a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályából Államvédelmi Hatóság, ez a belügy szervezeti hierarchiájában milyen változásokkal járt, illetve ennek kapcsán Péter és Rajk László belügyminiszter konfliktusát is bemutatja. Péter – ekkor már államvédelmi altábornagyi rangban – 1950-re ért a „csúcsra”, minden tekintetben: szervezete minisztériumi rangra emelkedett, fennhatósága alá került a Határőrség és a katonai elhárítás, nagyságrendileg 30 ezer főre nőtt ÁVH-s apparátus felett rendelkezett, illetve „érdemei” elismeréseként a hazai mellett a környező kommunista országok kitérítéseiben is részesült.

A szerző külön alfejezetben foglalkozik azokkal a jelentősebb koncepciók perekkel, amelyekben Péter Gábor is aktív szerepet vállalt. Az olvasó így bepillantást nyerhet – többek között – a Magyar Testvéri Közösség elleni per, a Magyar-Amerikai Olajipari Rt. elleni per, a Mindszenty-per, a Rajk-per, illetve a Kádár-per részleteibe. A koncepciók perekkel kapcsolatban világossá válik, hogy Rákosi Máttyás gyakorlatilag „kézi irányításon” tartotta Pétert, az ő instrukciói szerint történtek a kihallgatások, a vádiratok szerkesztésében is jelentős részt vállalt, vagy éppen a bírósági tárgyalás „forgatókönyvét” koreografálta – ez leginkább a Rajk-perben csúcsondik ki, miképpen az is, hogy amikor Péter a háttérbe szorult a per előkészítésekor, bizony nem volt rest „feljelenteni” Rákosit a szovjeteknél. A szerző ezzel kapcsolatban érdekes kérdést vet fel: Péter elsősorban kihez volt hűséges: Sztálinhoz vagy Rákosihoz?

Külön alfejezetet kapott az Andrassy út 60.-ban használatos fizikai, illetve pszichológiai kényszerítőeszközök/módszerek ismertetése is. Érzékletes módon sikerült ezek bemutatása egykori áldozatok visszaemlékezései alapján: az olvasóban nem maradhat kétség afelől, hogy aki ide bekerült, arra bestiális kínzási módszerek egész arzenálja várt. Természetesen a kényszerítőeszközök széles skálán mozogtak: a verbális módszerre jó példa a rábeszélés, megfélemlítés vagy a zsarolás, a brutalitás köztes kategóriájába tartozott a megalázás és a kifárasztás, míg a fizikai kényszerítőeszközök közé a verés különféle fajtái – erre külön századot is felállítottak Princz Gyula vezetésével. A szerző körbejárja azt a kérdést is, hogy Péter szadista volt-e. Arra jut, hogy a legfontosabb számára a cél mindenáron való elérése volt – bármilyen módszerrel –, vagyis hogy a gyanúsított aláírja a kihallgatási jegyzőkönyvet, és annak tartalmát a tárgyaláson is fenntartsa. Az ÁVH-sok kegyetlenkedésével kapcsolatban pedig arra figyelmeztet a szerző, hogy azt nem lehet kizárólag az alacsony iskolázottságukra fogni, a kérdés ennél összetettebb.

Péter Gábor bukása a kommunista diktatúrák sajátságából eredően kódolva volt. Erre 1953 januárjában került sor: Rákosi villájában tartóztatták le – az addigra testileg-lelkileg leamortizálódott – Pétert, nem sokkal később pedig a pártból is kizárták. Figyelmeztető jel lehetett (volna) számára, hogy 1951-ben helyettesét, Szücs Ernőt már elérte a tisztogatás hulláma (kihallgatása során máig tisztázatlan körülmények közt végeztek vele). Rákosi ekkor látta elérkezettnek az időt – természetesen a Szovjetunióban ez idő tájt folyó ún. orvosperrel összhangban – egy grandiózus cionista per konstruálására, melyben fontos szerepet szánt a „sokat látott és tudó” Péternek is. A szerző részletesen ismerteti a Péterre vonatkozó koncepció kidolgozását és tartalmát, valamint bemutatja a Péterrel együtt lefogott államvédelmis garnitúra tagjait, illetve közeli rokonait. Sztálin 1953. március elején bekövetkezett halálát követő enyhülési politika talán Péter életét is megmentette: a készülő per cionista vonalát elvágták, a letartóztatottak egy jelentős részét szabadon engedték – köztük Péter

mindkét testvérét (Sámuel és Katót, mindkettőjükénél az elmezavar jelei mutatkoztak) –, Pétert pedig 1953 decemberében a Budapesti Hadbírórság elsőrendű vádlottként életfogytiglani börtönre ítélte, számos vádpontban bűnösnek találva. Péter börtönévei alatt több visszaemlékezést is írt, a törvénytelen ségékért a felelősséget a politikai klímától függően hol magára vállalva, hol pedig Rákosira kenve (ezzel jelentősen hozzájárulva 1956 nyarán bekövetkezett bukásához) – ezeket a szerző szintén részletesen ismerteti.

Péter az 1956-os forradalom zűrvaros napjait a Gyűjtőfogházban szerencsésen átvészelte, a kiépülő Kádár-rendszer pedig 1957 tavaszán felülvizsgálta ügyét, büntetését jelentős mértékben csökkentették, végül pedig – a belügyminiszternek címzett könyörgő levelei hatására, melyekben leromlott egészségügyi állapotára hivatkozva kérte szabadon bocsátását – 1959. január 10-én elhagyhatta a börtönt. A szerző külön fejezetben rekonstruálja Péter utolsó 34 évét, melyből kiderül, hogy a Magyar Ruhaiipari Tervezővállalat könyvtárában kapott állást. Innen vonult aztán nyugdíjba 1965-ben, jóval átlag feletti járadékkal. Feleségével először a Kis-Gellérthegyen laktak, majd Aczél György jóvoltából a kelenföldi lakótelepre költöztek. Nyugdíjas éveiket nyugalomban tölthették, időnként el-eljárva társaságba, mely legfőképp Gobbi Hilda színésznőt, illetve egykori ÁVH-s „kollégáját”, Bauer Miklóst jelentette. A terhes múlttal kapcsolatos interjú-megkereséseket elutasította, a rendszerváltáskor megkezdődött Mindszenty-ügy perújítási nyomozása során viszont kihallgatták: felelősségét tagadta, azt Rákosira és Szücs Ernőre tolt. 1993-as haláláig politikai felelősségre vonása fel sem merült, ez jól jellemzi az akkori közállapotokat, mondhatni, szegénységi bizonyítványa a rendszerváltásnak.

A könyv kívülről-belülről az igényességről tanúskodik. Keményfedeles borítóján Reismann Marian 1945-ben készült, Pétert ábrázoló jó minőségű fotója látható, illetve a szövegben elütésekkel csak elvétve találkozni. A szerző stílusa élvezetes, könnyen olvasható, ugyanakkor néhol könnyednek szánt kifejezései meglehetősen köznyelvinek hatnak az egyébként tudományos igényű műben. A könyvben végjegyzetelés található – nem tudom, hogy a kiadó vagy a szerző döntése okán-e –, ami a laikus, széles olvasóközönség számára mindenképpen könnyebbség, mivel nem zavarja őket a lap alján az „apró betűs rész”, a tudományos igényű olvasót viszont, aki vélhetőleg kíváncsi egy-egy állítás háttérére, kifejtésére, forrására, könnyen kiközösítheti komfortzónájából az ide-oda lapozgatás.

Összességében elmondható, hogy fontos mű készült Müller Rolf tollából, hiszen ilyen részletes, széles forrásbázisú életút-rekonstrukció még nem született Péter Gáborról. Örömteli volna, ha a kommunista mozgalom más emblematikus, meghatározó alakjáról is készülne ilyen tudományos igényű, részletes életrajz. Reméljük, hogy ez a könyv ösztönzőleg hat erre. Igény lenne rá.